

HANDBOEK

VOOR

STAATSMANNEN,

KOOPLIEDEN, FABRIJKANTEN, TRAFIJKANTEN, EN MANUFAKTURIERS,

OF

STATISTIEK TAFEREEL,

DER

NEDERLANDSCHE NIJVERHEID,

DOOR

J. J. DE CLOET,

LID VAN DE KONINKLIJKE MAATSCHAPPIJ VAN SCHOONE KUNSTEN, EN LETTERKUNDE TE GENT.

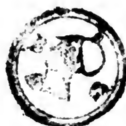
NAAR DEN TWEEDEN DRUK, UIT HET FRANSCH VERTAALD, EN MET VELE BIJVOEGSELS VERMEERDERD.

DOOR

PAULUS VAN GRIETHUIZEN.

TE UTRECHT,
BIJ S. ALTER.

1826.

Geene Exemplaren worden voor echt erkend, dan die door den Vertaler, eigenhandig onderteekend zijn.

I: P: van Griethuizen.

NAMEN
DER
INTEEKENAREN.

ZIJNE EXCELLENTIE
J. M. BARON VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN VAN VLEUTEN,
GOUVERNEUR DER PROVINCIE UTRECHT.

A.

Adèr. (*F. B.*) te Utrecht.
Aken. (*C. van*) te Utrecht.
Altheer. (*Jacs.*) Procureur te Utrecht.
Angelkot. (*H.*) te Utrecht.
Arends. (*J. H.*) te Utrecht.
Arntzenius. (*Mr. H.*) Hoogleeraar in de Faculteit der Regtsgeleerdheid te Utrecht.
Asch van Wijck. (*Mr. H. M. A. J. van*) Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

B.

Beetz Jr. (*A.*) te Amſterdam.
Bel. (*Pieter*) te Amſterdam.
Bert. (*P. A.*) te Utrecht.
Bieberſtein. (*Baron de*) Kapitein bij de 5e afdeeling Infanterie te Utrecht.
Blaauwpot. (*W. C*) te Amſterdam.
Blanken. (*J. A.*) Hoofd-Ingenieur van de Waterſtaat, te Utrecht.
Blekman. (*F. C.*) Procureur te Utrecht.
Bommel. (*C. J. van*) te Utrecht.
Both. (*J.*) te Vreeswijk aan de Vaart.
Botteſtein. (*M. L. Baron van Utenhoven van*) Kolonel Militie-Commisſaris, en Lid van Ridderſchap der Provincie Utrecht.

Boymans (*F. J. O.*) Regter, bij de Regtbank van eersten aanleg, te Utrecht.

Brak. (*A.*) te Amsterdam.

Breekpot. (*F.*) 1e Luitenant bij de 5e Afdeeling Infanterie, te Utrecht.

Brueys. (*Mr. J. R. de*) Hoogleeraar in de Faculteit der Regtsgeleerdheid te Utrecht.

Brugghen van Lauwenregt. (*J. G. W. C. van der*) Lid van de Ridderschap der provincie Utrecht.

Bije. (*Mr. P. J. van der Does de*) te Utrecht.

Buma. (*H. L. van*) Lid van de Provinciale Staten van Utrecht, en Vrederegter van het kanton IJsselstein.

Buma. (*J. L. van*) Schout te Benschop.

Burlage. (*J. R.*) op Bloeijendaal bij Utrecht.

Buusz. (*W. J.*) te Utrecht.

C.

Cambier. (*J. N*) Contrôleur der Directe Belastingen, te Utrecht.

Cate. (*J. ten*) te Amsterdam.

Cazius. (*J. A.*) te Utrecht.

Cazius. (*U. W. T.*) te Utrecht.

Chatelain. (*J. H*) Predikant der Walsche Gemeente te Utrecht.

Christoffels. (*Corns.*) te Amsterdam.

Cleef. (*G. Munniks van*) M. D. te Utrecht.

Coenen van 's Gravesloot. (*J D.*) Tresaurier der stad Utrecht.

Cohen. (*E. G. W.*) Directeur der Baarnsche Tapijtfabrijk, en Tapijtfabrijkant van Zijne Kon. Hoogh. den Prins van Oranje, te Baarn.

Cohen van Baarn. (*H. M. E.*) te Baarn.

Craeyvanger. (*G. C.*) te Utrecht.

D.

Daalen. (*Mr. H. B. van*) Notaris en Secretaris der stad Wageningen.

Dam. (*C. van*)

Dam van Isselt. (*E. W. van*)

Dam van Isselt. (*W. van*) Lid der Provinciale Staten van Gelderland.

Diemer. (*J. F.*) op Sluisdijk bij Amersfoort.

Dorssen. (*A. van*) te Utrecht.

Dubois. (   ) te IJsselstein.

Dijk. (*C. M. van*) te Utrecht.

E.

Eeghen. (*J. van*) te Amsterdam.

Eeghen. (*P. van*) te Amsterdam.

Eelde. (*A. C. J. van*) te Utrecht.

Eel-

Eelde. (*C. M. van*) te Utrecht.
Eilinckhuysen. (*J. A.*) te Utrecht.
Engering. (*H.*) Kapit. Kwartierm. van de 5e Afd. Infant. te Utrecht.
Enschut. (*Mr. C. A. van*) Hoogleeraar in de Faculteit der Regtsgeleerdheid te Utrecht.
Eyck tot Zuylichem. ( ) St. te Utrecht.
Eyk. (*H. J. van*) te Utrecht.
Eymer. ( ) te Amsterdam.

F.

Fock. (*Abraham*) te Amsterdam. Directeur der Nederlandsche Bank.

G.

Geer. (*H. D. Baron de*) te Utrecht.
Geer tot Oudegein. (*J. J. Baron de*) Lid van den Raad der stad Utrecht.
Geer van Rijnhuizen. (*J. J. Baron de*) te Jutphaas. Lid van de Ridderschap in de Provincie Utrecht.
Gillot. (*H.*) te Utrecht.
Gobius. (*Mr. J. S.*) Direkteur der Politie te Utrecht.
Goudoever. (*J. J. van*) te Utrecht.
Griethuyzen. (*J. van*) te Amsterdam.
Grothe. (*E. J.*) Consul-Generaal der Nederlanden te Mexiko.
Grothe. (*L.*) te Utrecht.

H.

Hagen. (*B. ten*) te Utrecht.
Haverkamp. (*D.*) te Amsterdam.
Heeckeren van Brandsenburg (*C. H. A. Baron van*) Lid van de Ridderschap der Provincie Utrecht.
Heeckeren van Brandsenburg. (*F. J. Baron van*) Waradijn bij 's Rijks Munt te Utrecht.
Heeckeren van Brandsenburg. (*W. A. H. Baron van*) Lid van Gedeputeerde Staten der Provincie Utrecht.
Heeckeren van Brandsenburg. (*W. R. Baron van*) Lid der Staten en Ridderschap der provincie van Utrecht, en Wethouder der stad Utrecht.
Hengelaar. (*A. S. van*) Procureur te Utrecht.
Hinlopen. St. (*J. J.*) te Utrecht.
Hooff. (*J. H. op den*) te Utrecht.
Horst Jr. (*G. van der*) te Amsterdam.
Huidekoper. (*Jan*) te Amsterdam.
Hulstijn. (*S. van*) te Jutphaas.

Huydecoper. St. (*U. R.*) te Utrecht.

I. J.

Janssen van Hardinxveldt. (*D.*) te Utrecht.
Joncheere. (*J. C. de*) te Utrecht.
Jongh. (*C. de*) Ritmeester, Adminiſtrateur van kleeding en wapening bij het Regement Lanciers, N°. 10, te Utrecht.
Itersum. St. (*V. H. Baron van*) te Utrecht.

K.

Kemink en zoon. (*H. H.*) Boekverkooper te Utrecht.
Keetelaar. (*H. J.*) te Amſterdam.
Kistemaker. (*M.*) te Amſterdam.
Kirckhoff. (*Ridder J. R. L. von*) te Antwerpen.
Klein. (*J.*) te Utrecht.
Koch. (*J. H.*) Phil. Th. Mag. Litt. Hum. D. en præc. te Utrecht.
Kops. (*Jan*) Hoogleeraar in de Kruid- en Land-Huishoudkunde te Utrecht.
Kraanen. (*W. F. Vuttier*) te Utrecht.
Kruyff. (*J. de*) Boekverkooper te Utrecht.

L.

Leesgezelſchap te Jutphaas.
Leesgezelſchap te Maarssen.
Leesgezelſchap te Vreeswijk aan de Vaart.
Leeuwen. (*J. J. van*) Procureur te Utrecht.
Loon. (*H. van*) Stads-Chirurgijn en Vroedmeester te Amersfoort.
Lijnden tot Sandenburg (*Mr. F. A. A. C. Baron van*) te Utrecht.

M.

Maanen. St. (*T. A. van*) te Utrecht.
Mansveldt. (*G. J. van*) te Utrecht.
Marret. (*Mr. P.*) te Utrecht.
Martens. (*Mr. J. C.*) Regter ter Inſtructie bij de Regtbank van eerſten Aanleg te Utrecht.
Meulen Jr. (*J. ter*) te Amſterdam.

N.

Nes van Meerkerk. (*Mr. E. R. van*) Lid van den Raad der ſtad Utrecht.
Nes. (*J. van*) gepenſioneerd Kapitein Luitenant ter zee, te Utrecht.
Nes. (Mr. *F. S. C. van*) te Utrecht.
Nes. (Mr. *F. J. G. van*) te Zuilen. Lid van de Provinciale Staten der Provincie van Utrecht.

Neu-

Neuman. (*G.*) te Vreeswijk aan de Vaart.
Numan. St. (*C. Star*) te Utrecht.
Numan. (*N.*) te Baarn.

O.

Oostrum. (*Oblet*) te Utrecht.

P.

Pörtener. (*R.*) te Amſterdam.
Pyman. (*G. J.*) gepenſioneerd Generaal te Utrecht.

R.

Rahuſen. (*D.*) Lid van de Kamer van koophandel en fabrijken te Amſterdam.
Ram. (*Mr. P. J. J.*) Regter bij de Regtbank van eerſten aanleg te Utrecht.
Ram. (*W. E.*) Lid van den Raad der ſtad Utrecht.
Ras. (*Mr. P.*) Subſtituut Advokaat fiskaal van het Hooge Militaire Geregtshof te Utrecht.
Ras. (*W. J.*) Griffier van de Regtbank van eerſten aanleg te Amersfoort.
Rayekes. (*H.*) Algemeene Secretaris der Maatſchappij tot Nut van 't Algemeen, te Amſterdam.
Reigersman. (*E. R.*) Hoofd-Contrôleur van het kantoor van Waarborg, van Gouden en Zilveren werken, te Utrecht.
Reinwardt. (*C. G. C.*) Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkundige Wetenſchappen, te Leyden.
Royaards. (*Mr. D. H.*) Ontvanger van de Regiſtratie der Domeinen te Utrecht.

S.

Salm. (*A.*) te Amſterdam.
Salm Jr. (*J.*) te Amſterdam.
Schagen van Soelen. (*B.*) te Amſterdam.
Schaly. (*G.*) te Jutphaas.
Scheltema. (*J.*) Griffier van het Hooge Militaire Geregtshof te Utrecht.
Schluiter. (*G. J.*) te Utrecht.
Schot. (*A. A.*) te Utrecht.
Schregardus. (*P. H. J. Roos*) te Amersfoort.
Serrurier. St. (*W.*) te Utrecht.
Siccama. St. (*D. G. Rengers Hora*) te Utrecht.
Siccama. (*Hora*) Kommandeur van den Breeden Wimpel, en Lid van het Hooge Militaire Geregtshof, te Utrecht.
Slagt. (*K. J.*) Notaris te Utrecht.
Sluſen. (*D. van der*) te Amſterdam.

Sloet. (*L. A. J. W.*) te Utrecht.

Smit. (*A. F. H.*) Boekverkooper te Rotterdam.

Snouckaert van Schauburg. (*H. P. Baron*) te Utrecht, Lid van de Ridderschap der Provincie Utrecht.

Soeters. (*G.*) Burgemeester en Secretaris, van, en te Neede in Gelderland.

Spreckens. (*J. van*) te Amsterdam.

Suyck. (*G. J.*) Ontvanger der Directe Belastingen te Utrecht.

T.

Terveen en zoon (*J. G. van*) Boekverkoopers te Utrecht.

Theylingen Thielen. (*J. H. van*) 2e Luit. bij de 5e Afd. Inf. te Utrecht.

Tideman. (*Bruno*) te Utrecht.

Torck van Rosendaal. St. (*Baron*) te Utrecht.

Tullingh. (*Jonkheer Mr. J. G. van Oldenbarneveld, genaamd Witte*) Lid van het Hooge Militaire Geregtshof, te Utrecht.

Turner. (*Jan*) te Utrecht.

Twist. St. (*J. Duymaer van*) te Utrecht.

U.

Uchelen. (*H. W. A. J. van*) Ritmeester-Adjudant van Zijne Excellentie den Luitenant-Generaal Trip.

V.

Veen. (*A. van*) te Utrecht.

Veer. (*G. van der*) Ontvanger der Direkte Belastingen van Werkhoven en Odijk.

Verloop. (*K.*) te Schoonhoven.

Vermeulen. (*L.*) te Utrecht.

Vernede. (*Mr. J. S.*) te Utrecht.

Verschoor. (*R.*) te Utrecht.

Vliet Pz. (*C. van der*) te Amsterdam.

Vollenhoven. (*H. van*) te Amsterdam.

Voorduin. (*Mr. J. C.*) te Utrecht.

Vosmaer. St. (*W. A. R.*) te Utrecht.

Virieu. (*W. C.*) Generaal-Majoor, en Lid van het Hooge Militaire Geregtshof te Utrecht.

Vrle. (*J. A. P. de*) te Utrecht.

W.

Walland. (   ) op Boekenstein te Maarssen.

OP-

OPDRAGT

AAN DEN

HOOG WEL-GEBOREN HEER

RIDDER

J. R. L. VON KIRCKHOFF.

M. D. Gewezen Geneesheer der Eerste Klasse bij de Fransche en Nederlandsche Legers, Lid der Commissie van het Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt der Provincie *Antwerpen;* Honorair Vice-President van het Groot-Hertoglijk Delfstofkundig Genootschap te *Jena*, en Lid van de meeste Geleerde Genootschappen in de *Nederlanden*, *Frankrijk*, *Engeland*, *Duitschland*, *Spanje*, *Portugal*, *Italie*, *Zweden*, *de Vereenigde Staten van Noord-Amerika*, *Asia*, enz., enz.

Hoog Wel-Geboren Heer!

De vriendelijke toestemming door *U Hoog Wel-Geboren* aan mij geschonken, om de eer te mo-

gen hebben, van aan *U* de vertaling van het *Tableau Statistique de l'Industrie des Pays-Bas*, van den Heer J. J. de Cloet, te mogen opdragen, boezemt mij reeds het vleijendste vertrouwen in op Uwe goedkeuring, om het nuttige en belangrijke eener Wetenschap, ook in ons Vaderland te helpen bevorderen en uit te breiden, welke als een belangrijke tak der *Staathuishoudkunde*, op eene bijzondere wijze, wordt hoog geschat.

Het is dan ook uit het echt gevoel van een ongeveinsd en erkentelijk hart, dat deze mijne openlijke poging, om ware het mogelijk, aan ons dierbaar Vaderland, en de roemvolle nationale Industrie, die deszelfs Ingezetenen reeds sedert vele Eeuwen in eene zoo hooge mate heeft gekenmerkt, nuttig te zijn, aan *U* wordt opgedragen, wiens verhevene deugden en veel omvattende Geleerdheid, bij meest alle Geleerde Genootschappen, in onderscheiden Werelddeelen, met de eervolste bewijzen van erkentenis, wordt gehuldigd.

De-

Deze uitgebreide roem, is zeldzaam en groot! — doch, hoe veel hooger klimt dezelve niet, wanneer wij terug ftaren, op de duizenden van ongelukkigen, die in den verfchrikkelijkften en rampvolften oorlog, die immer de Gefchiedenis heeft opgeleverd, naast God, aan Uwe diepe ervarenheid in de Geneeskunde, ijverigen dienst, teedere zorg, en menschlievend gevoel, hunne geheele of gedeeltelijke herftelling, ja, de redding van hun leven, te danken hebben, en waarvoor onderfcheiden Souvereinen aan U, de fchitterendfte bewijzen van dankbaarheid gegeven hebben, terwijl diezelfde deelneming in het lijden van ongelukkigen, Uwen werkzamen geest nog vruchtbaar doet zijn, in de voortbrenging van een aantal nuttige werken, die de belangrijke wetenfchap der Geneeskunde, tot eenen bijzonderen luister en fieraad verftrekken.

Moge dan ook Uw dierbaar leven, nog lang voor het geluk der menschheid en den roem der Wetenfchappen, deszelfs weldadige vruchten opleveren, moge ook ik, nog lang in Uwe vriend-

ſchap en veelvermogende onderſteuning bij mijne zucht tot oefening in wetenſchap en kennis, deelen, en GIJ zelve, nog lang de edelſte en genoegelijkſte zelfsvoldoening ſmaken, die aan een zoo nuttig en werkzaam leven, onafſcheidelijk verbonden zijn.

Met deze gevoelens heb ik de eer, mij met de opregtſte hoogachting te noemen.

UTRECHT,
6 Mei 1826.

Hoog Wel-Geboren Heer!

Uw Hoog Wel-Geboren onderdanige Dienaar,

P. VAN GRIETHUIZEN.

VOOR-

VOORREDE

VAN DEN

VERTALER.

De ondervinding heeft ten allen tijde bewezen, dat de grootfte en verlichtfte Staatsmannen, die zich op de kennis en de behartiging der belangens van hun Vaderland met ijver toelegden, niet altoos eenftemmig zijn geweest, omtrent de wijze en middelen, waardoor het geluk en de voorfpoed van hetzelve konden worden verkregen. Integendeel, hunne openlijke gefchriften dienaangaande uitgegeven, bewijzen maar al te zeer, dat hunne denkbeelden en inzigten hierin aanmerkelijk hebben verfchild, en dat fommigen, één en hetzelfde weldadig doel willende bereiken, echter onderfcheiden wegen zijn ingeflagen, om daartoe te geraken; waarvan de gevolgen geweest zijn, dat in menig Staatsbeftuur, aanmerkelijke botfingen omtrent de ware middelen ter opbeuring en bevordering der volksvlijt, en het algemeen geluk van den Staat, hebben plaats gehad; — botfingen, wier uitwerkfelen dikwerf niet alleen den voorfpoed van een volk hebben vertraagd, maar zelfs meer dan eens, hen aan een wezenlijk ongeluk, en teruggang van nationalen voorfpoed, hebben blootgefteld.

Wan-

Wanneer wij nu met opletrendheid en nadenken de oorzaak dezer verfchillende gezigtspunten in het Staatsbeftuur nagaan, dan verkrijgen wij al ras de overtuiging, dat dit verfchil van denkbeelden moet worden toegefchreven aan het meer of minder doorzigt, hetwelk men in de belangrijke kennis der *Staathuishoudkunde*, zich heeft eigen gemaakt; eene kennis, welke daarom van zeer veel aanbelang is, om dat zij ons als van zelve den weg aanwijst, tot de meest gefchikte bronnen, die den bloei en welvaart van eenen Staat kunnen uitmaken, en *waardoor* een volk, rijkdom en middelen, tot deszelfs geluk en bloei, verkrijgen en behouden kan (*).

Tot een hoogst belangrijk gedeelte der *Staathuishoudkunde*, behoort voorzeker de *Statistiek*, eene wetenfchap, welke de geheele gefteldheid van eenen Staat behoorlijk uiteenzet en befchrijft, en ons deszelfs onderfcheidene takken van nijverheid, bronnen van welvaart en krachten, in een geregeld en duidelijk overzigt bloot legt en kenbaar maakt.

Deze kennis mag dus worden aangemerkt als de *vóórbereidende* wetenfchap tot die der *Staathuishoudkunde*; alzoo deze laatfte hierin van dezelve is onderfcheiden, dat zij eene hoogere ftrekking heeft, namelijk, van de regelen aan te wijzen, waardoor al datgene hetwelk de *Statistiek* te kennen geeft, als tot de nationale welvaart, en het natuurlijk en zede-

---

(*) Men leze dienaangaande het belangrijk ftukje: Schets van eene wetenfchappelijke behandeling der Staathuishoudkunde, uitgegeven te Amfterdam, bij J. VAN DER HEY.

delijk geluk van een volk te behooren, *werkelijk op de doelmatigste wijze kan worden verkregen en bewaard.*

Voor hen dus, die tot de luisterrijke bestemming van te *regeren*, of om als *Staatsmannen*, het geluk en den voorspoed van een volk te behartigen, geroepen zijn, is de kennis der *Statistiek*, eene wezenlijke behoefte; — terwijl tevens, ook alle klassen van Ingezetenen, die belang stellen in de ware kennis van hun Vaderland, de beoefening dezer wetenschap op eenen hoogen prijs mogen stellen; alzoo het licht dat zij verspreidt, en het duidelijker inzigt, dat zij in eene grondige kennis der bronnen van bestaan en wezenlijke welvaart van Landbouw, Fabrijken, Koophandel, Zeevaart, Visscherij enz. verschaft, de liefde voor het Vaderland verhoogt, en door deze liefde, eene vereeniging van pogingen en krachten doet geboren worden, die de weldadigste uitvloeisels van geluk en welvaart voor *allen*, te weeg kan brengen. —

Wanneer wij overwegen, hoe vele belangrijke *Statistieke* werken, sedert 40 à 50 jaren, over *Engeland*, *Rusland*, *Oostenrijk*, *Frankrijk*, *Pruissen*, *Duitschland*, *Zweden*, *Denemarken*, *Italien*, *de Vereenigde Staten van Amerika enz*, *enz.* geschreven zijn, dan mogen wij ons met regt verwonderen, dat men in ons Nederland, zoo zeer hierin ten achteren is gebleven, en dat eene wetenschap, zoo gewigtig als die der *Statistiek* van ons Vaderland toch waarlijk is, tot dus verre zoo weinig is bearbeid geworden.

Ten einde hierin eenigermate te voorzien, gaf de Heer J. J. de Cloet, Lid van de Koninklijke Maatschap-

fchappij der fchoone Kunften en Letterkunde te Gent, in 1823 een werkje uit, getiteld:

Manuel de L'administrateur, du Manufacturier, et du Negociant, ou Tableau Statistique de l'Industrie des Pays-Bas; — hetwelk met zulk eene graagte is ontvangen geworden, dat in den jare 1824, reeds een tweede druk daarvan in het licht verfchenen is.

Daar dit ftukje in het fransch gefchreven, naar ik bemerkte, in onze Noordelijke Provincien weinig bekend, of ten minften weinig gelezen werd, achtte ik het niet onnut, door eene vertaling in onze Nederduitfche taal, hetzelve meer te verfpreiden, en bekend te doen worden; van oordeel zijnde, dat alles wat onze Nationale Industrie betreft, en ftrekken kan tot belangftelling, opbeuring en bevordering van de onderfcheidene takken onzer nijverheid en welvaart, niet te veel tot ieders kennis, opmerking en nadenken, gebragt kan worden. Toen ik van dit mijn voornemen aan den geachten Schrijver kennis gaf, betuigde hij in de vriendelijkfte bewoordingen, aan mij het regt van vertaling af te ftaan, zoo als ik dan ook bij deze dit *Manuel* enz., in een Nederduitsch gewaad aan mijne Landgenooten aanbiede.

In de originele uitgave van den Heer de Cloet, zijn eenige drukfeilen in de montanten der berekeningen ingeflopen, welke ik aan Zijn Ed. heb opgegeven, en die door hem, ten dienfte der houders van de franfche uitgave, op de eene of andere wijze, zullen kenbaar gemaakt worden. Daar zij in deze vertaling verbeterd zijn, heb ik het niet noodig geacht, hiervan opgave te doen. — Ook in fommige *Statistieke* begrootingen, ben ik het met den Schrij-

ver

ver niet eens geweest, dan, daar wij inderdaad ons hoogstens moeten beklagen, van nog zoo weinig met den juisten omvang van onze bebouwde en woeste gronden, enz. bekend te zijn, heb ik die bedenkingen hier niet medegedeeld, alzoo ik van de al of niet zekerheid mijner vooronderstellingen geene genoegzaam volledige overtuiging verkrijgen kan; — terwijl ten aanzien van aanmerkingen die door anderen gemaakt zijn, de oplossingen daarvan door den Heer DE CLOET zelven, in de voorrede voor zijne tweede uitgave, worden aangewezen.

Ten einde alle onnoodige en weinig afdoende *minutieuse* berekeningen vóór te komen, heb ik de waarde der *franc* op *vijftig* Nederlandsche cents, en van het Engelsche pond sterlings op *twaalf* Nederlandsche guldens aangenomen; en tot dit laatste mij te meer bevoegd geacht, alzoo de beroemde *Baron* CHARLES DUPIN, bij zijne berekeningen in zijn voortreffelijk werk: *Voyages dans la Grande Bretagne, etc.* ook het Engelsche pond sterlings tot den doorgaanden cours van 25 francs heeft ten grondslag genomen.

Ik ben op de gedachte gekomen, dit werk met eenige *Aanteekeningen* en *Bijvoegsels*, als ook een *Kort Overzigt over den Statistieken Staat van het Koningrijk der Nederlanden*, te vermeerderen. In hoe verre dezelve door mijne waarde Landgenooten al of niet van eenig belang beschouwd zullen worden, laat ik geheel ter hunner beslissing over: — Zij zijn veel uitgebreider geworden, dan ik mij in den beginne had voorgesteld, en desniettegenstaande gevoelde ik onder het schrijven nog opgewektheid,

** om,

om, zoo de Voorzienigheid mij gezondheid en lust ſchenkt, en ik gewaar mogt worden, dat dit mijn werk niet ongaarne wordt opgenomen, bij gelegenheid meerdere wenken te geven; en bijaldien de hiervoorkomende ter bevordering en uitbreiding van onze nationale welvaart niet geheel onnut mogen gerekend worden, zal ik het aan den geachten Schrijver van dit *Manuel*, den Heer J. J. DE CLOET, dank weten, dat zijn Ed. mij, door de uitgave van zijn nuttig werkje, hiertoe de aanleiding gegeven heeft.

Dat ik bij het behandelen der takken van onze Nationale Industrie, waarvan voortbrengſelen op de tentoonſtellingen te *Gent* en *Haarlem* zijn ingeleverd geworden, van de rapporten der commisſien en de vereerende belooningen, uit naam van Z. M. Onzen Koning aan de roemrijke inzenders toegekend, heb melding gemaakt, zal, zoo ik vertrouw, door niemand als ongepast worden aangemerkt. De vereerende toejuiching, aan deze treffende bewijzen onzer nationale Industrie door de ganſche natie, en zelfs vreemdelingen geſchonken, kan toch door ons nimmer genoeg naar waarde worden hooggeſchat, en als een ſteeds blijvend bewijs van onzen nationalen roem in gedachten worden gehouden.

Ten aanzien mijner geuitte gevoelens, omtrent het bezwarende van verbodſtelſels, en het meer voordeelige van eenen vrijen, ten minſten zoo min mogelijk belemmerden Koophandel, zal ik ten ſlotte hier nog bijvoegen, dat ik van oordeel ben, dat hoezeer in ſommige gevallen, eenige fabrijken, naarmate van derzelver aard en bijkomende omſtandigheden, met alle regt eene

bij-

bijzondere bescherming verdienen, echter in het algemeen genomen, de verbodstelsels nimmer *op den duur* het regte middel kunnen zijn, om de welvaart der fabrijken te bevorderen; dat zij integendeel de verbeteringen der fabrijken tegenwerken en terughouden, terwijl intusschen de toeneming van hunnen bestendigen voorspoed, juist in de eigen Industrie, in de volmaking en verbetering van hare voortbrengselen ligt opgesloten; zoo dat, wanneer deze van eene kwaliteit en prijs zijn, dat zij de mededinging van andere natiën kunnen doorstaan, zij alsdan van zelve de verbodstelsels, en daardoor ook den verderfelijken smokkelhandel doen vervallen; — dat voorts het vertier en de slijt der voortbrengselen, van zoo vele voortreffelijke fabrijken als Nederland bezit, door eenen vrijen, of ten minsten zoo min mogelijk belemmerden Koophandel, op de meest gelukkige wijze kan worden bevorderd; — dat deze vrije handel ons weder in het bezit kan stellen van eene groote en algemeene Markt, aan welk voorregt toch voorheen *Brugge*, *Antwerpen*, *Amsterdam* en geheel *Holland*, de verkrijging harer onmetelijke schatten van rijkdom zijn verschuldigd geweest, en dus hierdoor, de wezenlijke vernieuwing van onzen algemeenen nationalen bloei en welvaart, op de aanmerkelijkste wijze kan en zal worden daargesteld. Het moge dan zijn, dat sommigen in dit gevoelen met mij verschillen, het zij zoo, ik laat dienaangaande een ieder vrij in zijne denkwijze, hoe die dan ook zijn moge; maar, over eene der dierbaarste onderwerpen van ons Vaderland sprekende, kan het niemand ten kwade worden geacht, dat hij zijne

meening, en zijne wijze van zien, opregtelijk mededeele, en deze opregtheid, is een ieder toch wien de belangens van zijn vaderland ter harte gaan en dierbaar zijn, aan hetzelve wezenlijk en ten hoogften verfchuldigd! —

Utrecht, den 6 Mei
1826.

VOOR-

VOORREDE

VAN DEN

SCHRIJVER.

VOOR DE EERSTE UITGAVE.

De Landbouw, de Koophandel en Manufakturen, zijn de voornaamste bronnen van het algemeen welzijn, en het voorwerp der zorgen van alle Regeringsvormen. De mate van belang van ieder dezer takken van nijverheid, moet berusten op plaatselijke kennis. Dáár, waar de grond van nature vruchtbaar, de bevolking talrijk is, en de behoeftens der weelde weinig gevoeld worden, dáár is het, dat boven alles, de Landbouw in alle deszelfs betrekkingen, ondersteund en aangemoedigd moet worden. In landen daarentegen, met eenen ondankbaren grond, waar de Steden volkrijk en wel gelegen zijn, daar moeten de Manufakturen en Koophandel de aandacht van den Vorst gaande houden, met dit onderscheid echter dat eene natie zonder Koophandel bestaan en zelfs bloeijen kan, terwijl het gemis van allen Landbouw, vroeg of laat, den ondergang eener Commerciëelen Staat zoude na zich slepen; want de nijverheid van den Landbouw berust op eene onwrikbare grond-

 stel-

ſtelling, die even zoo duurzaam is als de grond zelve welken zij verlevendigt, terwijl de nijverheid van Manufakturen en Koophandel, onderworpen is aan de grilligheden der mode, en de onbeſtendigheid der verbruikers. —

Maar in eenen Staat gelijk de onze, waarvan de twee groote deelen zulke verſchillende betrekkingen opleveren, moeten alle de takken van nijverheid een gelijken tred gaan, en verdienen eene gelijke beſcherming. Die Provincien waar Landbouw beoefend wordt en Manufakturen gevestigd zijn, leveren de voorwerpen van behoefte waarvan de Koophandeldrijvende provincien het debiet verzekeren, terwijl deze hun weder de noodige grondſtoffen voor hun bedrijf verſchaffen. Deze drie takken van algemeene welvaart, hebben dus onderling eene zoo naauwe verbindtenis, dat men dezelve in de ſchaal van nationaal belang niet zoude kunnen ſcheiden, en hunne vereeniging de bloei en welvaart van eene werkzame en nijvere natie verzekeren moet. Voorzeker is de vereeniging van deze drie bronnen van nationale welvaart geene der minſte voordeelen van onze ligging en Staatkundige organiſatie, eene vereeniging, die men in elken Staat van dezelfde uitgeſtrektheid te vergeefs zoeken zoude.

Het is in de hoop, van mijne Landgenooten van deze belangrijke waarheid te overtuigen, dat ik dit tafereel van onze nijverheid geſchetst heb. Toen ik er het denkbeeld van vormde, had ik niet terſtond het oogmerk om het uit te geven, ik wilde voor mij zelven een vlugtig overzigt bijeenbrengen, dat mij in mijne onderzoekingen ten leidraad en tot grondlegging dienen konde voor

Sta-

Statistieke begrootingen, waarmede ik mij sedert eenigen tijd bezig houde; maar de hoop van aan eenigen mijner medeburgers nuttig te kunnen zijn, de begeerte van door de kennis van een gezond oordeel te worden vóórgelicht, en de dwalingen te verbeteren waarin ik door andere Statistieken vervallen was, hebben mij doen besluiten, dit werkje in druk uit te geven. — Mogt het voor den eenen ter overtuiging dienen van de uitgebreidheid onzer hulpbronnen, en voor den anderen ter leering verstrekken dat nog niet alles wanhopende is.

Ik heb dus in een ongemeen kort bestek en uit dien hoofde gemakkelijker te overzien, alle de bronnen van nationale welvaart bijeengebragt, en beproefd derzelver opbrengsten te begrooten. In het voorberigt heb ik over den Landbouw uitgeweid, zoo wel om er naderhand niet weder op terug te komen, als om de verregaande overdrevene denkbeelden te verbeteren welke men zich ten dien opzigte gevormd had, en die ik in mijne Geographie heb overgenomen, alwaar ik het produkt van den oogst op 30,000,000 *hectolitres (mudden) heb begroot, terwijl hij intusschen niet meer dan* 18,000,000 *bedraagt. Bij het tafereel van de nijverheid in Manufakturen, heb ik mij verpligt gevonden de gronden mijner begrootingen op te geven, die meest altoos het vooronderstelde verbruik uitmaken van voorwerpen van algemeene behoefte, en voor de voorwerpen van enkel zinnelijkheid, de bekende opbrengst of het getal der werklieden welke in de fabrijken gebruikt worden, en indien ik mij ten aanzien van eenige takken onzer nijverheid vergist mogt hebben, mag ik ten minsten hopen, de begrootingen van het groot-*

ste gedeelte derzelve naauwkeurig te hebben opgemaakt. Hetgeen ik verzekeren durf is, dat dit kort tafereel ingevolge vele herhaalde onderzoekingen is nagezien geworden, en op zoodanige gronden van zekerheid berust, als het gebrek aan officiëele stukken heeft toegelaten.

Ik stel er een groot belang in, om verlichte mannen, vrienden van waarheid en vaderland, die zich verwaardigen willen mij hunne opmerkingen of memorien over eenige takken van nijverheid mede te deelen, te overtuigen, dat ik dezelve met vele voldoening en dankbaarheid ontvangen zal, en dat ik met alle bescheidenheid die men verlangen kan, van dezelve gepast gebruik zal maken. Ik zal met dezelfde erkendtenis, de oordeelkundige aanmerkingen ontvangen, welke aan mij zullen worden toegezonden, en verschaf mij zelven bij deze gelegenheid een genoegen, mij van mijnen pligt te kwijten, in het bekend maken, dat ik aan de welwillendheid van den Heer de Corswarem Hasselt, *en eenige andere verlichte mannen, eenige zeer juiste en belangrijke waarnemingen verschuldigd ben, waarvan ik mij bevlijtigd heb een voordeelig gebruik te maken. De geachte Leden der Commissien van Landbouw in Holland, Zeeland, Groningen en Gelderland, hebben ook de goedheid gehad, mij zeer bijzondere en zeer voldoende memorien over den Staat van Landbouw in hunne provincien, mede te deelen. Ik verzoek die Heeren bij deze, mijne hulde en gevoelige erkendtenis hiervoor aan te nemen.*

Brussel 7 *October* 1823.

J. J. DE CLOET.

VOOR-

VOORREDE

VAN DEN

SCHRIJVER.

VOOR DE TWEEDE UITGAVE.

De uitgestrektheid van het Koningrijk der Nederlanden, is niet groot wanneer het bij die der meeste Europesche Staten vergeleken wordt, maar de grondbeginselen van deszelfs Statistiek zijn even zoo van elkander verwijderd, en niet gemakkelijker te vereenigen. De geleerde die dezen tak van Staathuishoudkunde beoefent, verre van eenig voordeel te vinden in de weinige uitgestrektheid van den Staat waarvan hij beproeft de bronnen te ontwikkelen, wordt daardoor in te grooter verwarring gebragt, omdat het egoïsmus en eigenbelang, door dwalende begrippen ondersteund, juist door die geringe uitgestrektheid des te gemakkelijker de middelen bij de hand heeft om zijne werkzaamheden tegen te werken, en zijne begrootingen in minachting te brengen.

Deze overweging heeft mij eenigen tijd in twijfel doen ſtaan, of ik al of niet den uitſlag mijner onderzoekingen over de nijverheid van onzen Landbouw, Manufaktuuren en Koophandel zoude publiek maken, en wanneer ik eindelijk daartoe beſloten heb, zoo is het niet, dan na de officiëele ſtukken te hebben geraadpleegd, de inlichtingen van verlichte Staatsmannen te hebben ingeroepen, en de ondervinding van alle ingezetenen te hebben verzocht.

Mijne Vaderlandſche uitnoodiging is niet vruchteloos geweest, alzoo de Heer M. P. grondeigenaar en bekwaam landbouwer, tegen het Manuel *bedenkingen heeft publiek gemaakt, waarbij hij beproefde de onnaauwkeurigheid mijner begrootingen aan te toonen. Ik heb de regtmatigheid van de bedoelingen van den Heer M. P. weten op prijs te ſtellen, en om hem bewijs te geven dat het mij in waarheid om vóórlichtingen te doen was, heb ik mij ten zijnent vervoegd, ten einde met hem alle zijne gemaakte bedenkingen tegens het* Manuel *te overwegen. Deze ſtap heeft gelegenheid gegeven, dat de Heer M. P. het raadzaam geoordeeld heeft, zijn ſtukje op te ſchorten, en ik in mijn werk eenige veranderingen heb gemaakt, ten einde hetzelve meer duidelijk en meer naauwkeurig te doen worden.*

Het blijkt uit de nieuwe uitleggingen die ik aan den Heer M. P. gegeven heb, dat mijne begrootingen niet alleen den Landbouw, maar de grondeigendommen in het algemeen betreffen; — dat de braaklanden niet vergeten, maar onder de onbebouwde landen gerekend waren; — dat de kunst-weilanden klaver, ſpaanſche klaver, ſpurrie enz. opleverden, hetwelk de Heer M. P.

mij

mij verweet, vergeten te hebben; — dat er wezenlijk 200,000 *boerenwoningen van verschillende grootte zijn; en dat offchoon deze gebouwen geen penning aan den eigenaar opleveren, men niettemin het kapitaal dat dezelve gekost hebben en de onkosten die derzelver onderhoud vereifchen, noemen moet; — dat het vijfde gedeelte van de geheele waarde der voortbrengselen van den Landbouw genoegzaam is, om de kosten van zaaijing, mest, bewerking en alle spadewerken, goed te maken; — dat indien ik niet meer dan f* 187,50 *voor de behoefte van ieder huisgezin aanneem, het hier alleen de som geldt als voorschot op het voordeel van den Landbouw, alzoo een groot aantal landbouwers op eene andere wijze verdiensten hebben om de onkosten van hun huishouden goed te maken; — dat de geheele opbrengst der weilanden, zoo wel de kunst- als natuurlijke weilanden, aan het voedsel en grazen besteed voor de dieren die tot den Landbouw gebruikt worden, naar mijne begrooting tot dat einde genoegzaam is, alzoo het bewezen is, dat geene dezer artikelen, van buiten worden ingevoerd, enz. enz.* (*)

Op deze wijze zijn de voornaamste aanmerkingen van den

(*) *Integendeel, een gedeelte der Haver en van den opbrengst onzer kunst-weilanden wordt uitgevoerd, en het is daarom, dat ik bij de onkosten van ontginning niet gevoegd heb de buitengewone uitgaven welke de vetweiding van het vee te weeg brengen; deze uitgaven worden gedekt door den opbrengst der uitgevoerde fouragien, welke niet in rekening is gebragt.*

den Heer M. P. uit den weg geruimd geworden; — er zijn echter nog eenigen welken ik vermeend heb in overweging te moeten nemen. Ik erken dat de Heiden, Meeren, Kanalen en Rivieren, flechts van verre eenige betrekking met den Landbouw hebben, en heb uit dien hoofde in den tekst eenige veranderingen gemaakt, die nuttig en noodzakelijk waren; — ik heb ook mijne begrootingen verbeterd, ten einde dezelve met de gemiddelde prijs onzer voornaamfte markten in overeenkomst te brengen, zoo dat ingevolge deze veranderingen, het kapitaal door de grondeigendommen, zoo wel roerende als onroerende verbruikt, gebragt is op f 1,871,966,150, *de ruwe opbrengst op f* 314,318,130, *en de zuivere opbrengst op f* 103,259,385.

Aangaande dezen laatften opbrengst, is het noodig aan te merken, dat de pachtgelden, aangenomen als rente van het in den Landbouw geplaatfte kapitaal, er bijna vier vijfde gedeelte van wegnemen, en dat na aftrek dezer nieuwe kosten, er voor den Landbouw niet meer dan eene fom van 16 *à* 16½ *millioenen guldens, aan wezenlijke verdienften overblijven.*

STA-

STATISTIEKE STAAT

VAN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

De *Statistiek* (1) heeft ten oogmerk de magt van eenen Staat, door het tafereel van deszelfs grondgebied, deszelfs bevolking en rijkdommen van den akkerbouw, nijverheid, koophandel, land en zeemagt; te doen kennen. Waaruit voortspruit: dat men dezelve in onderscheidendeelen, verdeelen kan, bevattende:

1°.) De uitgebreidheid en verdeeling van het grondgebied.

2°.) De bevolking en deszelfs onderscheidene betrekkingen met de overige deelen der Statistiek en Staathuishoudkunde.

3°.) De voortbrengselen van den grond, der mijnen, van de visscherijen, waardeering en toepasfing der rijkdommen welke zij verspreiden.

4°.) De nijverheid, deszelfs belangrijkheid, verscheidenheid, voortbrengsels, en de waarde der arbeidsloonen welke zij oplevert.

5°.) Den koophandel, deszelfs middelen, uitgebreidheid, verdeeling en betrekkingen met de overige bronnen van welvaart.

A 6°.)

6°.) De zeevaart, deszelfs ſtaat, aart, en uitkomſten in de balans van nationaal vermogen.

7°.) De inkomſten van den ſtaat, deszelfs bronnen, beloop, onkosten van perceptie, en een verſlag van de grondregelen van het beheer onzer geldmiddelen.

Het 8°.) gedeelte is toegewijd aan den ſtaat van onze Land- en Zeemagt, en de verſchillende afdeelingen die dezelve uitmaken.

Deze twee laatſte gedeeltens maken het beheer uit van hetgeen men Geographiſche Staatkunde noemt; ik heb er elders van geſproken. De overige afdeelingen zullen wij achtervolgelijk uiteenzetten.

---

§ 1. *Van de uitgebreidheid en verdeeling der Nederlanden.*

Het Koningrijk der Nederlanden, zamengeſteld uit de voormalig vereenigde provincien, uit die van Oostenrijk en het Vorſtendom van Luik, ligt, tusſchen den 20ſten graad 16 minuten, en den 24ſten graad 34 minuten lengte ten Oosten, en tusſchen den 49ſten graad 30 minuten, en den 53en graad 34 minuten breedte ten noorden. Deszelfs grootſte lengte van den *Dollert* tot aan *Luxemburg* is 80, en deszelfs grootſte breedte van *Furnes* tot aan *Roermonde*, 60 zee-mijlen.

Ten aanzien van deszelfs uitgebreidheid, zijn de Statistieken het onderling oneens. *Peuchet* geeft aan Belgiën 1885 vierkante mijlen, en aan Holland 1728, te zamen uitmakende 3,613 vierkante mijlen van 25 in eenen graad.

In

In mijne Geographie der Nederlanden, heb ik aan dit koningrijk toegekend, 1164-15 vierkante Geographische mijlen, overeenkomende met 1541-78 vierkante zee-mijlen. Volgens eenige gedeeltelijke berekeningen, sedert met naauwkeurigheid gemaakt, vermeen ik deze uitgebreidheid te moeten brengen op 1733-09 vierkante zee-mijlen, te weten: voor de Noordelijke provincien op 691-83, en voor de Zuidelijke provincien op 1041-26.

Het Koningrijk der Nederlanden is verdeeld in 18 Provincien, te weten:

	Vierkante zee-mijlen.		Bunders.
1°.) Holland. Noord.	58-00.....	of	143,260-
Zuid.	73-65.....	,,	181,915-50
2°.) Zeeland.	37-00.....	,,	91,390
3°.) Noord-Braband. .	110-30.....	,,	272,441
4°.) Utrecht.	32-05.....	,,	79,163-50
5°.) Vriesland. . . .	72-48.....	,,	179,025-60
6°.) Overijssel. . . .	81-66.....	,,	201,700-20
7°.) Groningen. . .	48-96.....	,,	120,931-20
8°.) Drenthe. . . .	50-48.....	,,	124,685-60
9°.) Gelderland. . .	127-25.....	,,	314,307-50
Totaal . . .	691-83..	of	1,708,820-10

	Vierkante zee-mijlen.		Bunders.
10°.) Zuid-Braband. .	109-48.......	of	270,415-60
11°.) Limburg.	117-36.......	,,	289,879-20
12°.) Luik.	116-30.......	,,	287,261
13°.) Oost-vlaanderen.	117-84.......	,,	291,064-80
14°.) West-vlaanderen.	118-66.......	,,	293,090-20
15°.) Henegouwen. . .	125-27.......	,,	309,416-90
	704-91		1,741,127-70

	Vierkante zeemijlen.		Bunders.
Transport . .	704-91		1,741,127-70
16°.) Namen. . . .	109-00.....	of	269,230
17°.) Antwerpen. . .	82-90.....	,,	204,763
18°.) Groot-Hert. van Luxemburg. . .	144-45.......	,,	356,791-50
Zuidelijke provincien.	1,041-26.......		2,571,912-20
Noordelijke provincien.	691-83.......		1,708,820-10
In 't geheel . . .	1,733-09...		4,280,732-30

Welke men verdeelen kan als volgt:

1°.) In bouwlanden, de braaklanden daaronder begrepen:

1,666,254 Bunders, waarvan:

	Bunders.
aan Tarwe en Spelt. (2) . . .	228,462.—
,, Rogge en Mastelein (3). .	441,028.—
,, Boekweid.	127,432.—
,, Winter en zomer Gerst. .	176,495.—
,, Drooge Groentens enz. .	68,256.—
,, Haver.	237,732.—
,, Aardappelen (4).	81,049.—
,, Hop.	20,000.—
,, Vlas en Hennep. . . .	134,000.—
,, Koolzaad en olijachtige planten.	37,800.—
,, Meekrap.	18,000.—
,, Tabak.	6,000.—
,, Wijngaarden.	15,000.—
,, Braaklanden. (5) . . .	75,000.—
	1,666,254.—

2°.) In

	Bunders.
Transport . . .	1,666,254.—
2°.) In Bosschen.	600,000.—
3°.) In Hooi- en Weilanden, zoo natuurlijke als kunstmatige. . .	879,000.—
4°.) In Boomgaarden.	27,000.—
5°.) In Moeslanden.	55,000.—
6°.) In Boschjes, wandelplaatsen, onbebouwde landen en woeste Heigronden.	215,198.—
7°.) In Moerassen en Poelen. . . .	70,000.—
8°.) In Kanalen, Rivieren, Stroomen, Meeren, enz.	548,750.—
9°.) In Wegen en Gebouwen. . .	219,530.—
Bunders	4,280,732.—

---

§ 2. *Van de Bevolking der Nederlanden.*

De kennis van de verhouding der bevolking tot het grondgebied, is eene van de voornaamste takken der *Statistiek*, toegepast op de Oeconomie of huishoudkunde.

Door het getal der inwoners in een land, op eene zekere uitgestrektheid gronds, te vergelijken met dat, hetwelk in een ander land voorhanden is, is men in staat, hunne wederkeerige krachten in betrekking tot de bevolking, te leeren kennen; want, het is door voorbeelden, die gemakkelijk bij te brengen zijn, bewezen, dat de verspreiding of vereeniging der be-

volking, verschillende uitkomsten oplevert, zoo dat, om den invloed te kennen van het getal der inwoners op de magt en den rijkdom van eenen Staat, het niet genoeg is er de menigte van te kennen, maar men moet ook weten, op hoeveel oppervlakte gronds, deze bevolking verspreid is. Dit is het, dat met zeer veel regt aanleiding heeft gegeven van te zeggen, dat de magt der Staten, gerekend moest worden naar de som van deszelfs bevolking, gedeeld door de uitgestrektheid gronds, waarop zij verspreid is; zoodanig, dat eene bevolking van 24,000,000 Russen, verspreid op eene oppervlakte gronds die zeer uitgestrekt is, ter naauwernood gelijk staat met 2,000,000 Zwitsers die in eenige kantons besloten zijn.

De Nederlanden behooren ten dezen opzigte, tot die der meestbegunstigste landen op den aardbol, om dat men op eene uitgestrektheid van 1733 vierkante mijlen, eene bevolking rekent van meer dan 5,500,000 inwoners, hetgeen 3174 zielen op eene vierkante mijl uitmaakt, terwijl intusschen deze verhouding in Engeland, niet meer dan van 1656, in Frankrijk van 1500, in Oostenrijk van 1120, en in Rusland van 180 zielen is.

---

§ 3. *Van de voortbrengselen van den grond in de Nederlanden.*

Om de opbrengst van de voortbrengselen van den grond te weten, heeft men zich van onderscheiden

min

min of meer gelukkige wijzen bediend, waarvan de opnoeming, buiten het bestek ligt van dit kort overzigt. Ik zal mij dan bepalen tot het voordragen van drie tafereelen over de Grond-Eigendommen.

In het 1ste zal ik eene begrooting maken van het kapitaal.

In het 2e van de ruwe opbrengst, en

In het 3e van de zuivere en belastbare opbrengst.

Wanneer men hiervan de waarde aftrekt, die tot den akkerbouw geene regtstreeksche betrekking heeft, zal het gemakkelijk vallen, daarna eene begrooting te maken van de voordeelen van dezen voornamen tak onzer nijverheid.

Vooraf geef ik te kennen, dat voor zoo verre de de Staat der beide koningrijken mij zulks heeft toegelaten, ik de grondregelen gevolgd heb, welke door den Graaf *Chaptal*, in zijn uitmuntend werk over de Fransche nijverheid, zijn aangenomen.

1°.) Begrooting van het kapitaal der Grond-Eigendommen, (*Proprieté territoriale.*)

Eene zoo na mogelijke begrooting van de rijkdommen van den grond, moet berusten op de kennis der voornaamste voorwerpen van deszelfs *cultuur*, en van den aard en hoeveelheid van gronden, die daartoe worden aangewend.

Er zijn in de Nederlanden 1,666,254 bunders *Bouwland*, waarvan de vergelijkende waarde voor derzelver zuivere opbrengst tot den middelprijs gerekend kan worden van *f* 20 per bunder, hetgeen eene

waarde vooronderſtelt van *f* 400 en aan *Bouwlanden*, een kapitaal uitmaakt van *f* 666,501,600.

De *Bosſchen* beſlaan eene oppervlakte van 600,000 bunders, derzelver jaarlijkſche opbrengst is *f* 10 per bunder, hetgeen de waarde brengt op *f* 200, en het ganſche kapitaal op *f* 120,000,000.

De landen die tot voeder dienen, de kunstweilanden daaronder begrepen, beſlaan 879,000 bunders; men kan hen verdeelen in *Hooilanden*, waarvan men het gras afmaait om te drogen en in ſchuren te verzamelen; en in *Weilanden* waarop het vee het geheele jaar door voedſel vindt. De weilanden hebben de meeste waarde, men kan de opbrengst van een bunder weiland, zelden minder ſchatten als op *f* 50: - hetgeen eene waarde vooronderſtelt van *f* 1000 en voor 600,000 bunders, een kapitaal van *f* 600,000,000.

De *Hooilanden* (6) zijn zeer verſchillende van waarde; de gemiddelde opbrengst kan men ſtellen op *f* 10 dus voor 279,000 bunders *f* 27,900,000.

De Nederlanden bezitten omtrent 27,000 bunders aan *Boomgaarden* (7), de jaarlijkſche opbrengst op *f* 20 ſtellende, zal het kapitaal zijn *f* 10,800,000.

De zuivere opbrengst der *Moeslanden* (8) op *f* 60 begrootende, zullen 55,000 bunders een kapitaal uitmaken van *f* 66,000,000.

Wat de overige gronden betreft, als *Boschjes*, *Wandelplaatsen*, onbebouwde en woeste (*Heigronden* (9) kan men de opbrengst daarvan niet hooger ſtellen als op *f* 2,50 cents, in verhouding met de onbebouwde en woeste Heigronden, die er bijna het geheel van uitmaken; dus voor 215,198 bunders *f* 10,759,900.

De

De *Moerasſen* en *Vijvers* (10), beſlaan eene uitgebreidheid van 70,000 bunders. Hunne waarde is zeer veranderlijk; ik zal die op eene matige opbrengst ſtellen van *f* 2 per bunder, hetwelk een kapitaal vooronderſtelt van *f* 2,800,000.

De *Boeren-woningen*, een gedeelte uitmakende van de onroerende eigendommen, moeten ook in de berekening komen van het kapitaal, dat tot den landbouw gebruikt wordt. Men kan vooronderſtellen, dat er bijna 200,000 van deze gebouwen aanwezig zijn, die, gemiddeld gerekend, op *f* 500 voor bouwkosten, een kapitaal vereischt hebben van *f* 100,000,000.

Uit de bovengenoemde Staten blijkt dus, dat het kapitaal van de *onroerende Grond-Eigendommen*, is *f* 1,604,761,500.

Maar dit kapitaal zoude in handen van den eigenaar geen voordeel opleveren, en zelfs geene waarde hebben, indien men niet de middelen daarbij voegde, om dezelve voort te doen brengen: deze middelen zijn het vee, de werktuigen tot den landbouw, tot vervoer, en al het mobilair tot eene bouw-hoeve. Dit nieuwe kapitaal ſchenkt aan het eerſte het leven; het volmaakt en verwezenlijkt geheel de ontginning van den landbouw.

Volgens het gemiddelde der officiële ſtukken door het Ministerie van nijverheid over de vier laatſte jaren publiek gemaakt, zijn er in de Nederlanden: (11)

1°.) 1,343,636 *Osſen* en *Koeijen*. De waarde van een os kan gerekend worden op *f* 100, die van eene koe op *f* 35 hetwelk, wanneer men even zoo vele koeijen als osſen aanneemt, aan middelwaarde

zonde geven *f* 67,50 cents, en een kapitaal doen veronderstellen van *f* 90,695,430.

2°.) 532,554 *Vaarzen* en *Kalveren* gerekend op *f* 20 geven *f* 10,651,080.

3°.) 353,882 *Paarden* boven de 3 jaar, geschat op *f* 125, maken een kapitaal van *f* 44,235,250.

4°.) 86,515 *Veulens* onder de 3 jaar à *f* 50 per stuk, bedraagt *f* 4,325,750.

5°.) 1,421,702 *Schapen*, geschat op *f* 4 't stuk, maken *f* 5,686,808.

6°.) 540,000 *Varkens* à *f* 15 't stuk, beloopen *f* 8,100,000.

7°.) 18,000 *Ezels*, ter waarde van *f* 12,50 cents, geven *f* 225,000.

8°.) 6,966,666 *Hoenders* en *Hanen*. Men rekent dat de jaarlijksche consumptie van eijeren, bedraagt 165,000,000 stuks, voortgebragt door 5,500,000 hoenders. De hanen staan met deze in eene verhouding van 1 tot 15, hun getal is dus, 366,666. — De prijs van ieder hoen en haan vervolgens stellende op 40 cents, zal men een kapitaal verkrijgen van *f* 2,346,666. Men kan bij deze som nog voegen, één vijfde voor de noodige hoenders, om aan te vullen degenen welke men consumeert, en een ander één vijfde voor de waarde van kalkoenen, ganzen, eenden, duiven en ander tam gevogelte, hetgeen een kapitaal uitmaakt van *f* 3,285,332.

9°.) 200,000 *Boerderijen*, ieder gemiddeld gerekend met 13 bunders bouwland. — Het mobilair van eene boerderij, kan men niet wel minder stellen als *f* 500, en het kapitaal van het geheele mobilair beneden de *f* 100,000,000. Het geheele kapitaal van de grond-eigendommen is dus, *f* 1,871,966,150.

2°.)

2°.) Begrooting van de ruwe opbrengst der Land-Eigendommen, (*Proprieté rurale.*)

De ruwe opbrengst der grond- (of land) eigendommen, beſtaat, uit alle de voortbrengſelen van den grond, en van die welke het vee oplevert. Wij zullen ieder dezer twee bronnen van inkomſten, afzonderlijk nagaan.

1°.) De voortbrengſelen van den grond, dienen tot voedſel voor menſchen en vee; of wel, voor de behoeftens der nijverheid.

In de *eerſte* klasſe plaatſen wij de koorn-vruchten, het vleesch, de groentens, de vruchten, enz.

In de *tweede* klasſe, de huiden, de houten, hennip, vlas, meekrap enz.

Maar de landbouw heeft eene andere ſoort van opbrengst of voordeel, die men niet over het hoofd moet zien, het is die welke voortſpruit uit den *groei*, en het aanfokken van het jonge vee.

Ziet hier de hoeveelheid der voornaamſte voortbrengſelen van den Nederlandſchen landbouw, en derzelver waarde naar den middelprijs van onze voornaamſte markten: (in Januarij 1824.)

1°.) 4,569,234 Mudden Tarwe en ſpelt à *f* 7.	*f* 31,984,638.
2°.) 8,820,572 do. Rogge en mastelein à *f* 4.	- 35,282,288.
3°.) 1,911,477 do. Boekweit, à *f* 3,25 cents.	- 6,212,300.
4°.) 2,647,424 do. Zomer- en Winter-Garst à *f* 4.	- 10,589,696.
Transportere . . .	*f* 84,068,922.

5°.)

	Transport . . .	f 84,068,922.
5°.) 1,365,120 Mudd. drooge groentens à f 6.	-	8,190,720.
6°.) 11,812,250 do. Aardappelen à f 1.	-	11,812,250.
7°.) 7,132,006 do. Haver à f 3.	-	21,396,018.
		f 125,467,910.

Den opbrengst van het vee aan den landbouw kan men te weten komen, door het getal van dezulken welke geslagt, of ieder jaar worden uitgevoerd; en om er de waarde van te bepalen, is het genoeg te weten, wat elke soort oplevert.

Men verkoopt jaarlijks aan de slagters:

1°.) Omtrent 177,518 osfen en koeijen. De gemiddelde waarde van een os tot de consumptie bestemd, is f 150, en die van eene koe f 50, hetwelk eenen gemiddelden prijs oplevert van f 100, en een montant van		f 17,751,800.
2°.) 235,235 Kalveren, die geschat op eenen gemiddelden prijs van f 7½ uitmaken.	-	1,764,262,50
3°.) 284,340 Schapen à f 5. . .	-	1,421,700-
4°.) 520,000 Varkens à f 25. . .	-	13,000,000-
		f 33,937,762-50

Het kapitaal van alle soorten van *gevogelte* die in de Nederlanden voorhanden zijn, heb ik aangenomen op f 3,285,332. — Indien ik nu vooronderstel, dat de jaarlijksche voortteling van Hoenders en Hanen, één vijfde is, blijkt hieruit, dat men er jaarlijks

1,173,333,

1,173,333, van verbruikt, hetgeen een produkt oplevert, van bijna *f* 500,000.

Men kan er voor de waarde van *Ganzen*, *Eenden*, *Duiven* enz. nog bijvoegen *f* 200,000 zoodat de verkoop van alle soort van gevogelte, een jaarlijksch revenu oplevert van *f* 700,000.

De jaarlijksche consumptie van eijeren is gebragt geworden op 165,000,000 stuks, welke geschat op 15 cents per dozijn, eene opbrengst geven van *f* 2,062,500, en, daar de voortteling jaarlijks meer van het mannelijke geslacht oplevert, als er voor de boerderijen nodig zijn, levert deze overvloed voor den boer, eene *aanmerkelijke bron* van inkomsten, en, aangenomen, dat men elk paar Kuikens, als zij genoeg volwassen zijn, voor 75 cents verkoopt, spruit hieruit voort, eene somma van *f* 481,500

Geheele opbrengst van het gevogelte. *f* 3,244,000

Behalven deze opbrengst uit den verkoop van het vee, is het noodig, de voordeelen te berekenen, welke dezulken opleveren, die men overhoudt, en in de boerderijen groot brengt.

Op omtrent 671,818 koeijen die er in de Nederlanden zijn, hebben wij niet meer gerekend dan 235,235 kalveren of vaarsfen, die ieder jaar verkocht worden, en hebben vooronderfteld, dat de overigen werden overgehouden om de 177,518 osfen en koeijen te vervangen, welke men aan de consumptie levert. Wij zullen er spoedig de waarde van den opbrengst, van opmaken.

In het algemeen rekent men, dat eene koe ieder jaar aan melk opbrengt *f* 10. — In Holland moet dit veel meer zijn, uit hoofde van de groote hoeveelheid

bo-

boter en kaas die er uitgevoerd wordt. Ik vermeen dus de opbrengst van iedere koe te kunnen ſtellen op *f* 12,50 cents, hetgeen over 671,818 koeijen een inkomen geeft van *f* 8,397,725. (12)

Op 1,421,702 *Schapen*, *Rammen* of *Ooijen*, hebben wij ten naastenbij 473,900 wijfjes of dragenden, die bijna 434,500 Lammeren opleveren, waarvan men gewoonlijk, twee derde overhoudt ter vergoeding van die welke men verkoopt of door ſterven verliest: er blijven dan 144,833 over om te ſlagten, hetgeen eene ſom uitmaakt van *f* 362,082. (13)

In vele provincien en voornamelijk in Holland, heeft men de gewoonte, de ſchapen te melken; men rekent dat elk ſchaap, aan melk oplevert voor de waarde van $37\frac{1}{2}$ cents, hetgeen over 300,000 van deze ſchapen, eene waarde geeft van *f* 112,500.

Ik moet hier niet ſpreken van de aanfokking der varkens, alzoo de leeftijd van het achtſte gedeelte nagenoeg 12 à 15 maanden zijnde, de geheele opbrengst van dit ſoort van vee, in één jaar verbruikt wordt, zijnde er de waarde reeds van opgegeven.

Het is echter niet zoo met het overige vee die de boerderijen bevolken; de aankomelingen zijn tot geen gebruik dienſtig vóór na het 2e of 3e jaar, het is om die reden, dat wij er de waarde lager van geſteld hebben, dan die der volwasſenen en winstgevenden. Zij rijzen echter ieder jaar in waarde, hetgeen gemakkelijk is af te leiden naar het getal van dezulken, die aan den arbeid gebragt worden, ter vervulling van die, welke ſterven of aan de ſlagters verkocht worden. — Ten aanzien der paarden, is het één vierde, en van de bullen en vaarsſen, één derde der aankomelingen. Het groo-

ter

ter worden der veulens geeft dus een voordeel van *f* 1,622,175 en van de bullen en vaarsfen *f* 8.432,105.

Het *Lam* geeft het eerste jaar reeds wol, en ftelt den eigenaar fchadeloos voor de kosten van onderhoud door den prijs der vacht in het tweede jaar; de wijfjes dragen in het derde jaar, en vermeerderen de waarde door het lam en de melk, hetgeen een aanwinst van 118,450 dragende fchapen vooronderftelt zijnde, eene vermeerdering van opbrengst oplevert, van *f* 162,868,50 cents.

Wij hebben gezien dat de *Vijvers* en *Moerasfen* eene uitgeftrektheid van 70,000 bunders uitmaken. Deze foort van eigendom is tot verfchillend gebruik beftemd, zoo als tot grazing van het vee, tot voedfel voor de Ganzen, Eenden enz. en de vischvangst. Daar de opbrengst der visfcherij het voornaamfte is, zullen wij die onder de waardering der rivieren rangfchikken.

Men kan de oppervlakte die door *Meeren* en *Rivieren* wordt ingenomen, ftellen op 548,750 bunders. De opbrengst der visfcherij is de eenigfte die wij hier zullen te berekenen hebben, omdat zij tot voedfel der menfchen verftrekt. Deze opbrengst gerekend op *f* 2 per bunder, levert de visfcherij in de rivieren, meeren, enz. een inkomen op van *f* 1,097,500.

De *Bijenteelt* in alle de provincien, levert eene waarde op van omtrent *f* 1,000,000.

Ten einde den Staat der opbrengften van den landbouw, bijzonder dienende tot voeding voor menfchen en vee, voltallig te maken, blijft ons nog over om te fpreken van de *vruchten*, verfche groentens, en voeder voor het vee.

Den

Den ruwen opbrengst der *Boomgaarden* op *f* 30 per bunder aannemende, zullen de 27000 bunders, een bedrag van *f* 810,000 opleveren.

Die der *Moeslanden* gefteld op *f* 300 per bunder, zullen onze *groentens* *f* 16,500,000 opbrengen. (14)

Wat het voeder voor het *vee* betreft, is er maar één middel om er den opbrengst van te bepalen, dat is, die als droog zijnde aan te nemen, en te berekenen, wat er dan voor het vee, hetwelk er bijna alléén van gevoed wordt, noodig is. Van de haver zullen wij hier niet fpreken, omdat wij het verbruik, en reeds vroeger van hebben opgegeven.

De gemiddelde hoeveelheid van voeder (haver uitgezonderd) noodig voor het onderhoud van een paard, aannemende op een gewigt van 8 Nederl. ponden.
die voor het hoornvee op . . 11 „ „
die voor de fchapen op . . . 1 „ „
verkrijgen wij

1°.) Voor 353,882 paarden, 2,831,056 Nederlandfche ponden per dag, en 1,033,335,440 Ned. ponden per jaar.

2°.) Voor 1,343,636 Osfen en Koeijen, 14,799,996 ned. ponden per dag, en 5,394,698,540 Ned. pond. per jaar.

3°.) Voor 1,421,702 Schapen, 1,421,702 ponden per dag, en 518,921,230 Ned. ponden per jaar.

Wanneer wij de helft van het voedfel van ieder dezer groote werkdieren, aannemen voor de aankomelingen van één tot vier jaar, verkrijgen wij een verbruik van vee-voeder in één jaar.

1°.) Voor 86,515 Veulens, 346,060 ponden per dag, en 126,311,900 per jaar. (15)

2o.)

2°.) Voor 532,554 Vaarsſen en Kalveren 2,929,047 ponden per dag, en 1,069,102,155 ponden per jaar.

In de Nederlanden wordt dus verbruikt aan drooge voeragie, 8,142,369,265 Ned. p. of 81,423,692 Metriſche kwintalen, doch, daar ten minſte twee derde van dit voeder op de plaats zelve verbruikt wordt, en zonder eenige kosten van bebouwen voortſpruit, zoo is die waarde niet anders dan de intrest van het kapitaal, hetwelk ons door het fonds wordt aangetoond, dat wij geſchat hebben op *f* 27,900,000 voor de 279,000 bunders, die aan droog voeder, in de Nederlanden voorhanden zijn.

De voeragie op de plaats zelve verbruikt, maakt dus eene waarde uit van *f* 1,395,000. (16)

Het voeder dat van de *wèi* en door kunst aangekweekte landen voortkomt, wordt in ſommige ſtreken, ook op de plaats zelve verbruikt; in het algemeen genomen, zijn deze echter gemaaid en gedroogd, om opgelegd, en vervolgens tot voedſel voor het vee in den winter, en gedurende het geheele jaar in de ſteden, en zelfs in eenige bouwlanden, gebruikt te worden. In de vooronderſtelling, dat dit voeder één derde bedraagt van hetgeen ter plaatſe zelve verbruikt wordt, zoo zullen 27,141,231 metriſche kwintalen, tegen *f* 2,50 per kwintaal, een inkomen opleveren van *f* 67,853,077·50 cents.

Bij deze opbrengſten van den landbouw, is het noodig te voegen:

1°.) De *Wollen*. De gemiddelde opbrengst van de ſchering, kan men ſtellen op 1½ N. ℔ per Schaap, hetgeen over 1,421,702 Schapen, 2,132,553 N. ℔ à *f* 1 p. N. ℔, eene waarde van *f* 2,132,553 uitmaakt.

 2°.)

2°.) De *Wijnen* geschat op 40,000 hectoliters à *f* 5 per hectolitre, maken *f* 200,000.

3°.) *Vlas* en *Hennip* geschat op *f* 15,000,000. (17)

4°.) *Bosschen* en *Wouden*. Vooronderſteld dat men ieder jaar het twintigſte gedeelte kapt, zoo heeft men eene jaarlijkſche kapping van 30,000 bunders houtgewas, welke tegen *f* 175 per bunder gerekend, een inkomen uitmaken van *f* 5,250,000.

5°.) *Tabak*. Het inkomen gerekend op *f* 3,000,000 (18).

6°.) *Hoppe* op *f* 8,000,000. (19)

7°.) De olijachtige planten, als koolzaad, raapzaad enz. uitmakende een inkomen van 567,000 hectoliters, ter waarde van *f* 4,252,500. (20)

8°.) De *Meekrap* geſchat op *f* 6,000,000. (21)

Bij de berekening der waarde welke wij gemaakt hebben van het vee dat aan de ſlagters verkocht wordt, is de waarde der huiden, daaronder begrepen geweest; hier is ſlechts nog bij te voegen, die der huiden van geſtorven paarden; dezelve geven een revenu van *f* 88,371.

Deze geheele *ruwe* opbrengst van de grond (of land) eigendommen bedraagt dus *f* 314,318,130.

---

3. *Begrooting van de zuivere opbrengst, der Land (of Grond) Eigendommen.*

Om te weten wat den landbouwer aan produkten of inkomſten waarover hij beſchikken kan overblijft, moet men van de *ruwe* opbrengst, alles aftrekken hetgeen het hem gekost heeft, om dezelve

te

te verkrijgen, dat is te zeggen, alle de onkosten van bebouwing.

Deze onkosten bestaan:

1°.) Uit de zaden en mest.

2°.) Huurloonen en dagloonen.

3°.) Reparatien aan het woonhuis en de boerderij.

4°.) Onderhoud der gereedschappen, werktuigen, tuigen, ijzerwerken enz.

5°.) Het jaarlijksch verouderen der paarden.

6°.) De sterfte van het vee.

7°.) Het onderhoud van menschen en vee.

1°.) Men kan de kosten der zaden en die der mest welke de landbouwer genoodzaakt is te koopen, om aan te vullen hetgeen hij van zijne stallen verkrijgt, begrooten op één vijfde der waarde van de opbrengst van hetgeen hij oogst, hetwelk eene som uitmaakt van *f* 35,806,082, die men als eerste uitgave moet aftrekken van de koornvruchten, groentens, olijachtige planten, enz.

2°.) Het getal der boerenwoningen, is geschat op 200,000 hetgeen ten minsten 800,000 eigenaren of bewoonders, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, veronderstellen doet. Bij ieder boerewoning is gerekend 13 bunders land; nu is het bewezen, dat bijna alle deze huisgezinnen, bijzonder als de kinderen nog jong zijn, één of meer vreemdelingen in het jaar noodig hebben te huren, als werklieden: — niet meer aannemende dan twee knechts op éène boerderij, zal het een getal van 400,000 uitmaken, dewelke gerekend op *f* 60 voor gemiddelde huur-prijs, zoo voor mannen als vrouwen, eene uitgave bedragen van *f* 24,000,000.

Behalve deze jaarlijksche dienstboden, zijn er ten minsten twee voorname bedrijven, die tijdelijk, de hulp van vreemden voor de boerderij vereischen; het maaijen en hooijen, het oogsten en het dorsschen der granen. Wanneer men deze werkzaamheden aanbesteed, kosten die van het hooijen *f* 10 à *f* 11,50 per bunder, hetgeen bijna één twaalfde gedeelte van de waarde van het produkt uitmaakt, en die van den oogst, meestal één zevende gedeelte. Maar daar de boeren van de hofsteden zelve medewerken, zullen wij de noodige onkosten voor deze handwerken bepalen op één twaalfde der voortbrengselen, hetwelk voor de koornlanden *f* 10,455,659 en voor de hooilanden *f* 5,654,423 uitmaakt.

3°.) De noodige uitgaven der jaarlijksche reparatien aan gebouwen, en het onderhoud der werktuigen voor de boerderij en het woonhuis, waaronder begrepen zijn de werkzaamheden voor den smit, slotemaker, zadelmaker, metzelaar, wagenmaker, rietdekker, timmerman, schrijnwerker, hoefsmit enz.; kan men niet minder stellen dan op één twintigste van de oorspronkelijke (*primitive*) waarde. Daar nu het kapitaal bij de eerste uitgave tot het maken der gebouwen en tot den aankoop der noodige werktuigen *f* 200,000,000 beloopt, volgt hieruit eene jaarlijksche uitgave van *f* 10,000,000.

4°.) De sterfte der paarden die tot den landbouw gebruikt worden, kan men begrooten op één twaalfde per jaar, hetgeen een jaarlijksch verlies vooronderstelt van 29,490 paarden, ter waarde van *f* 3,686,250. (22)

5°.) Het jaarlijksch verouderen of afnemen der paarden, kan even zoo, op één twaalfde gedeelte der

der waarde van den inkoop gerekend worden. Het jaarlijksch verlies voor den eigenaar is dus *f* 3,686,250.

6o.) De ſterfte van het hoornvee is ten minſten vijf ten honderd voor de Schapen, en twee ten honderd voor de Osſen en Koeijen, zonder van de pestziektens of beſmettingen te ſpreken, die dikwerf in één jaargetijde, al het vee van eenen omtrek, wegſlepen. De ſterfte levert dus in gewone jaren voor de landbouwers, aan Osſen, Koeijen, Bullen, Vaarsſen enz., een verlies op van *f* 2,026,930 en aan Schapen *f* 284,340.

Op denzelfden voet, kan men de ſterftens van Varkens, Ezels en Gevogelte, op een jaarlijksch verlies ſtellen van *f* 263,872.

7o.) De verbazende verſcheidenheid die bij het voedſel plaats heeft hetwelk tot onderhoud dient voor de landlieden die bij de landbouw gebruikt worden, als daggelders, eigenaars of dienstboden, zoude alle begrooting onmogelijk maken, indien men niet hierbij, naar een eenvoudig wijze te werk ging, die alle de uitgaven, in één enkel punt omvat.

De beste grondſlag hiertoe zijn de daghuren, want de huisvader die het gantſche jaar door werkt, voorziet toch alléén door de verdienſten der daghuren, in alle zijne behoeften. De gemiddelde daghuren ten platten lande zijn 62½ cents, hetgeen over 300 werkdagen *f* 187½ uitmaakt, waaruit volgt; dat men het onderhoud der 200,000 huisgezinnen die de boerderijen bewonen, op *f* 37,500,000 begrooten kan.

Ten aanzien van het onderhoud van het vee dat tot de landbouw gebruikt wordt, valt ons niet anders te berekenen, dan de waarde van de haver en

 voe-

voeragie voor de paarden. Wij hebben gezien dat het verbruik van het voeder *f* 69,248,077-50 cents beloopt, en dat de opbrengst der haver, eene waarde geeft van *f* 21,396,018.

Vooronderfteld dat de paarden die niet tot den landbouw gebruikt worden, één zevende van het geheel uitmaken, moet men van deze *f* 90,644,095-50 cents de fom van *f* 12,949,156-50 cents, als waarde der haver en voeragie, verbruikt door 50,554 paarden, die niet tot den landbouw behooren, aftrekken; waarna er voor de boerepaarden, een verbruik van *f* 77,694,939 overblijft.

De onkosten van bebouwing van allerhande aard, beloopt dus eene fom van *f* 211,058,745 welke, van de ruwe opbrengst afgetrokken, een zuiver montant overlaat van *f* 103,259,385 (*).

(*) Wanneer men bij de onkosten der bebouwing bijvoegt:

1o.) De landhuren, begroot op *f* 20 per bunder, of *f* 50,749.040.

2o.) Den intrest van het mobile kapitaal, op *f* 13,310,207 50 cents.

Zal er eene zuivere en belastbare opbrengst van *f* 40,196,042-50 cents, voor de grond-eigendommen in het algemeen genomen, overblijven, en voor den landbouwer zelven, een eigentlijk voordeel van *f* 16,208,542-50 c.

§ 4.

4. *Van de Delfſtoffelijke voortbrengſelen.*

Het koningrijk der Nederlanden, bezit geen goud- of zilvermijnen, die ontgonnen zijn. Het is de nijverheid die waarde bijzet aan die van het ijzer, het lood, koper, kalmijn, aluin en ſteenkolen. Men zal hierna onder den Statistieken Staat, de hoeveelheid en de waarde zien der uitdelvingen van elk dezer voorwerpen. Even zoo is het met onze ſteengroeven en turfveënderijen die geene waarde hebben, dan die, welke hun door de nijverheid gegeven wordt. In het algemeen brengen de mijnen aan huurloonen, dagloonen, verkoop en gebruik der delfſtoffelijke zelfsſtandigheden voor *f* 25,000,000 in omloop, en verſchaffen onderhoud aan ten minſten 600,000 menſchen.

5. *Van de Visſcherijen.*

Men kan nagaan, dat het ten uiterſten moeijelijk is, den opbrengst der visſcherijen in zoet water, te bepalen, en dat het eenige middel om daartoe te geraken, hierin beſtaat, om het verbruik te berekenen van de eene of andere vermaarde ſtad enz.

Naar aanleg van deze grondſtelling, heeft men bevonden, dat ieder inwoonder, voor omtrent 22½ cents

cents aan riviervisch gebruikt, hetgeen over 5,500,000 inwoonders, eene waarde uitmaakt van *f* 1,237,500.

Het verbruik van *zeevisch*, is acht malen grooter, dan die der *riviervisch*, omdat een groot gedeelte der bewoonders van de Noordelijke provincien, dezelve bijna uitſluitend tot hun voedſel gebruiken. — *Keuchenius* heeft de ruwe opbrengst der visſcherijen berekend op *f* 25,000,000. Deze begrootingen komen mij overdreven voor, en ik geloof dat het totaal der zee-visſcherijen niet hooger dan op *f* 10,000,000 bepaald kan worden.

---

§ 4. *Van de Nijverheid.*

De Nijverheid in het algemeen genomen, is de beoefening en toepasſing der werkzaamheid, om voor het gebruik of de behoefte der menſchen, iets nuttigs voort te brengen; te dezen opzigte, omvat zij alle de bezigheden die tot het algemeen welzijn ſtrekken, zoowel ten opzigte der nijverheid van den landbouw, als ten opzigte der nijverheid in het manufaktuur-wezen.

Het is van de laatſte dat wij hier ſpreken zullen:

Men onderſcheidt twee ſoorten van manufaktuur-nijverheid.

1°.) Die, welke de voorwerpen voor het verbruik in het groot vervaardigen, en het eigentlijk gezegde manufactuur-wezen in zich bevatten.

2°.) Die, welke aan deze voorwerpen of aan de voortbrengſelen der fabrijken, de laatſte hand

leg-

leggen tot het gebruik, en de kunſten en handwerken betreft.

Deze laatſte zijn zeer talrijk, en maken zeer aanmerkelijke arbeidsloonen uit. Men kan zelfs vastſtellen, dat hoe meer kunſtenaars en handwerklieden er in een land voorhanden zijn, men des te meer grond heeft te gelooven, dat de rijkdom en het verbruik, aldaar bloeijende is.

De verdienſten van deze nijverige klasſe, kunnen gemakkelijk begroot worden, zoodra men met hun vooronderſteld getal, en den gemiddelden prijs van hunne huur of dagloonen bekend is. Ik geloof dat men op 12,000 (3 per gemeente) het getal der werklieden, ambachtslieden enz. der kunſten en handwerken op het platte land, aannemen kan, en, daar het getal derzulken die in de Steden wonen, vijfmalen grooter is, zal ik het getal der ambachts- en handwerk-lieden tot het beroep van kunſten en handwerken behoorende, op omtrent 72,000 begrooten.

De arbeidsloonen verſchillen zeer veel naar den aard van het werk dat de handwerksman uitoefent; men kan echter de gemiddelde daghuur berekenen op 75 cents hetgeen voor de 12,000 handwerkslieden op het platte land tegen 300 dagen in het jaar, eene ſom van *f* 2,700,000 en voor de 60,000 werklieden in de Steden *f* 13,500,000 zoude uitmaken.

Naar deze grondregel, zoude dus het totaal der arbeidsloonen en voordeelen voor deze behulpzame of dienstdoende lieden, beloopen *f* 16,200,000.

Ten opzigte der eigentlijk gezegde manufaktuuren, is de begrooting, moeijelijker. Het eenige

 mid-

middel om eene juiste berekening van hare voortbrengfelen te hebben, is, iederen tak op zich zelven te begrooten, om daaruit, eene algemeene uitkomst op te maken.

Naar aanleiding eener proeve te dezen opzigte, voor welker juistheid in bijzonderheden ik niet kan inftaan, maar waarvan het refultaat mij als zeer na aan de waarheid voorkomt, heb ik de jaarlijkfche opbrengst van onze manufaktuuren van allerhanden aard, gefchat op *f* 300,000,000 en de winst van fabriceering, op *f* 100,000,000, uitmakende één derde van de waarde der voortbrengfelen.

---

§ 5. *Van den Koophandel.*

De koophandel ontvangt de voortbrengfelen van den landbouw, visfcherij, mijnftoffen en nijverheid, en verfpreidt dezelve in het verbruik, hetzij van het land zelve, hetzij van vreemde landen. Van hier twee onderfcheiden wijzen van koophandel, namelijk die van binnelandfchen en buitelandfchen. De eerfte is het onderwerp van dit hoofddeel, de andere is met de zeevaart verbonden.

De binnelandfche koophandel is gegrond op het verbruik der voortbrengfelen van den landbouw, fabrijken en kolonien. Deszelfs middelen zijn het geld, de wisfelbanken, de binnelandfche fcheepvaart, de vragtwagens, de beurzen, kermisfen en markten.

Wij hebben gezien dat de landbouw aan den koophandel eene opbrengst levert van *f* 103,255,290.

De-

Deze hoeveelheid is niet de eenigfte, die het binnenlandsch vertier verbruikt, alzoo zij nog van buitenslands een groot gedeelte der voorwerpen trekt, die zij benoodigd is; maar dit heeft betrekking tot den buitelandfchen handel.

De Manufakturen, Visfcherij en de Delfftoffen, vergrooten deze voorgaande fom met eene opbrengst van *f* 335,000,000; hier zijn niet in begrepen 30 à 40 millioenen guldens voor koloniale produkten. De voordeelen van dezen handel kunnen gelijk ftaan met die der Manufakturen, dit is van bijna *f* 100,000,000.

Deze voordeelen zijn onder de onderfcheidene provincien verdeeld, naar gelang der waarde welke zij aan het verbruik verfchaffen, en het aandeel hetwelk zij nemen aan derzelver vervaardiging of in omloop brenging.

Een der vermogendfte middelen van den binnelandfchen handel, is de overvloed van geld. De kennis van de hoeveelheid die daarvan in een land beftaat, is ten naauwften aan de Statistiek verbonden, alzoo zij dient om de middelen van magt en nijverheid te begrooten, die onder hun bereik ftaan.

Vóór de omwenteling bedroeg het numerair in Holland *f* 1,100,000,000 maar onderfcheidene oorzaken deze fom aanmerkelijk verminderd hebbende, fchatte den Heer *Peuchet* het bare geld in dit land in 1805 voorhanden, op *f* 83,600,000. — Hij begroot dit van Belgien op dat zelfde tijdftip op *f* 60,000,000, te zamen *f* 143,600,000.

Een zoo gering beloop van baar geld, is klaarblijkelijk in de tegenwoordige omftandigheden, zeer onwaarfchijnlijk. Het is om die reden, tot grondflag onzer berekeningen ftellende, dat de inkomften van den

den Staat ten aanzien van het bare geld in evenredigheid ſtaat als 1 tot 4, dat wij kunnen aannemen, dat hetwelk in den koophandel in omloop is *f* 321,000,000 bedragen zal, hetgeen op eene bevolking van 5,500,000 inwoners, voor ieder inwoner *f* 58,$\frac{4}{11}$ cents uitmaakt.

---

§ 6. *Van den Buitenlandſchen Koophandel en de Zeevaart.*

Men verſtaat door buitenlandſchen handel, den invoer van koopmanſchappen uit vreemde landen in de Nederlanden, en den uitvoer naar buiten, van de koopmanſchappen en nationale voortbrengſelen.

Om van het belang en de uitgeſtrektheid van dezen handel een regt denkbeeld te hebben, is het noodig den aard en de hoedanigheid der voorwerpen van in- en uitvoer te kennen. — In den tegenwoordigen ſtaat der zaken, zoude het ten uiterſte moeijelijk zijn, eene zoodanige kennis te verkrijgen. Het is mij zelfs onbekend, of er in de bureaux der Douanen, eenen naauwkeurigen ſtaat van den in- en uitvoer voorhanden is; het is ten minſte zeker dat het onmogelijk is, denzelven te verkrijgen.

Men is dus genoodzaakt de gewone lading van een ſchip na te gaan, vervolgens het getal te berekenen van die, welke uit de verſchillende havens van het Rijk, in en uitgevaren zijn, en daarvan een geheel opmaken, dat ten naasten bij doet zien de uitgebreidheid van onze handelsbetrekkingen met vreemde natien.

De

De fcheepvaart tusfchen de jaren 1775 en 1795 nagaande, vindt men, dat in de havens van Holland in gewone jaren ingekomen zijn 4140 fchepen, en dat er even zoo veel zijn uitgezeild, hetgeen te zamen 8280 fchepen uitmaakt.

Volgens officiele uitgaven, zijn in den jare 1822 in de Maas binnengekomen 1312 fchep. uitgezeild 1325.

in Amfterdam.	2159	,,	,,	2159.
Vlisfingen en Antwerpen.	580	,,	,,	561.
Ostende.	292	,,	,,	310.
Ingekomen	4343	uitgezeild . .		4355.
	4355			
Totaal . .	8698			

Onder dit getal zijn niet begrepen de 700 vaartuigen langs de rivieren en binnelandfche vaarten, op Hamburg, Bremen en de Oost-Zee, noch dezulken welken zich langs den Rijn en de Maas, naar Duitschland en Frankrijk begeven.

Men kan de lading van ieder koopvaardijfchip over zee beftemd, op eene waarde van f 20,000 aannemen. Deze matige prijs is voorzeker beneden deszelfs wezenlijke waarde; maar, daar het volgens de regelen der Statistiek beter is, te weinig dan te veel te berekenen, zoo houde ik mij aan deze bepaling, en begroot de waarde van in- en uitvoer over zee op f 173,960,000.

Het vervoer over land is veel moeijelijker te bepalen. Zij beftaat uit onze betrekkingen met Frankrijk en met eenige Duitfche Vorften; hierbij voegende de waarde der voortbrengfelen die langs den Rijn en door de binnelandfche vaarten naar Hamburg,

Bre-

Bremen enz. enz. vervoerd worden, zoo geloof ik, dat men dien handel op *f* 76,040,000, zoude kunnen bepalen, en het geheel montant van onzen buitelandschen handel op *f* 250,000,000.

STATISTIEKE STAAT

VAN DE VOORTBRENGSELEN VAN DEN GROND, DER DELFSTOFFEN, FABRIJKEN, TRAFIJKEN, MANUFAKTUREN, NIJVERHEID EN KOOPHANDEL DER ONDERSCHEIDENE PROVINCIEN EN KOLONIEN, VAN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

A.

1. *Aardewerk-Fabrijken.* Te Brussel, Molebeek, Leuven, Andennes, St. Servais, Luxemburg, Esch, Arlon, Echternach, Nimij, Doornik, Marcq, Binche, Chinai, Luik, Bornhem, Oostmaelen, Gent, Bergen-op-Zoom, Oosterhout, Amsterdam, Delft.

Men kan het beloop van de voortbrengselen dezer fabrijken, op *f* 750,000 en het voordeel op $\frac{9}{10}$ of *f* 675,000 begrooten.

2. *Adrianopels-rood* (verwerijen in) te Brussel en Eindhoven.

3. *Affineerderijen*, zie *ijzersmederijen.*

4.

4. *Agaten.* Eene foort van keifteen (Silex). Zij worden gevonden te Steenwijk en Borglinfter. In den omtrek vindt men een foort van kornalijnfteen. (Silex Cornaline.)

5. *Albast.* Er beftaat te Hougaerde eene groef van Albaster, die zeer gefchikt is om de gronden vruchtbaar te maken.

6. *Aluin-mijnen.* De voornaamfte zijn gelegen langs de Maas, tusfchen Hoei en Luik, te Seraing, Aigremont, Luik, Awirs, Chokier Flône. Er zijn er ook te Andenne, en la Rochette. Het bereiden der Aluin, beloopt jaarlijks één millioen ponden.

7. *Ammoniak-zout.* Te Brusfel, Luik, Amfterdam. (360)

8. *Arduin en Bouwfteen-groeven.* In het algemeen langs de Maas van Dinant tot aan Hoei, vervolgens te Doornik, Marche-les-Ecausfines, Soignies, Ecausfines-d'Enghien, Horrues, Mont-fur-Marchienne, Fontaine l'Evêqne, Montigny le Tilleul, Felui, Arquennes, Steenkerque, Namen. Brumagne, Golzinne, Lignij, Haeren, Melfebroek, Tongres, St. Martin, Affligem, Grimberghe, Elegem, Flemalle-la-Haute, Gottignies, Bafècles, Bruijelle, Calonne, Chercq.

9. *Armozijn.* Eene foort van dunne taf, hiervan zijn fabrijken te Haarlem en Amfterdam.

10. *Asch.* De Turf-asch is in de Noordelijke provincien een voorwerp van handel van aanbelang. In de Zuidelijke provincien drijft men ook eenigen handel in Hout-asch voor de bleekerijen en mest-fpecien. De Asch van de ftad Zwol alleen is in 1820 voor de fom van *f* 3000 verpacht geworden.

11. *Azijn.* (Appel) Te Luik, Hoei, Namen, Dinant, Marche-en-famenne. Luxemburg, enz.

12. *Azijn.* (Bier) Te Mechelen, Bornhem, Saint-Amant, Heyst-op-den-Berg, Gheel, Duffel, Doornik, Mons, Ath, Lesfines, Leuze, Perwez, Enghien, Marcq, Brusfel, Leuven, Waelhem, Eindhoven, Brugge, Venloo, Gent, Amfterdam, Zwol, Rotterdam, Vlisfingen enz.

13. *Azijn.* (Hout) Te Leuven, Brusfel enz.

14. *Azuur.* Wordt gefabriceerd te Amfterdam, Haarlem, Deventer, Antwerpen, St. Nicolaas.

B.

15. *Baaijen en Karfaaijen.* Te Brusfel, Leuven, Nivelles, Tirlemont, Herenthals, Antwerpen, Moll, Brugge, Erpion, Renlies, Tilburg, Hilverfum, Delft, Gouda enz. (336)

16. *Bamboes.* Een boom in onze kolonien, die voornamelijk op onze Sundafche eilanden groeit, waarvan men rottingen vervaardigt en die tamelijk voordeelig in den handel is.

17. *Barcan.* Wordt gefabriceerd te Doornik.

18. *Barometers.* Weerglazen. Te Brusfel, Gent, Luik, Brugge, Antwerpen, Breda, Amfterdam, Delft, Franeker, Hallum.

19. *Batist.* In de tuchthuizen, te Gent en St. Bernard.

20. *Bazijn.* Streepjesgoed en Diemet. Te Antwerpen, Brugge, Moorzele bij Kortrijk, Brusfel, Leuven, Enfchede, Almelo, Utrecht, Amersfoort, Hengelo, Bolswaard enz.

21. *Beenwerken.* Te Utrecht, Vilvoorde, Brusfel, Mechelen, Gent.

22. *Behangfelen Meubel-papier.* Te Brusfel, Leuven, Nivelles, Gent, Doornik, Dinant, Luik, Turnhout, Zwol, Amfterdam, Rotterdam.

Deze foort van fabrijken, verhoogen veel de waarde van het papier dat zij gebruiken, en de voordeelen welke zij den handel toebrengen, kan op *f* 500,000 berekend worden.

23. *Benzoin.* Eene welriekende Gom, die in menigte op het eiland Simatra en in eenige anderen onzer kolonien gevonden wordt.

24. *Berlijns-blaauw.* Te Gent, Meppel, Utrecht, 's Hertogenbosch, Rotterdam, Deventer.

25. *Bezoar.* Steenen die men in de ligchamen van fommige dieren vindt. Behalven die van Malakka, verzamelt men er eene menigte van op het eiland Borneo.

26. *Bismuth.* Hiervan vindt men mijnen in de omftreken van Luik.

27. *Bleekerijen van Berthollet.* Te Menen, Uccle en 's Hertogenbosch.

28. *Bleekerijen van Garens en Linnen.* Het voordeel van dezen tak van nijverheid, fchat ik op *f* 3,000,000. De Bleekerijen van Haarlem en Kortrijk, hebben den roem van de voornaamfte in het koningrijk te zijn. De kantgarens bleekt men te Antwerpen, tot eene volmaaktheid, die zeldzaam is. Overigens zijn er nog bleekerijen van Garen en Linnen te Brusfel, Leuven, Tirlemont, Woluwe, St. Etienne, Uccle, Laeken, IJsfche, Braine-Lalleu, Turnhout, Oeleghem, Deurne en Borgerhout, Mons, Doornik, Ath, Lesfines, Perwez, Moustier, Jemmappe, Obourg, Nimy, Chièvres, Brugelette, Tongres-notre-dame, Enghien, Steenkerque, Petit-Roeulx, Cambron, Cas-

teau, Dampremy, Binche, Morlanwelz, Carnières, Battignies, Courcelles, Souvret, Forchies-la-marche, Gent, Bellem, Audenaerde, Lokeren, Aalst, Termonde, Brugge, Harlebeke, Kortrijk, Meenen, Vlaemertinge, Moorzele, Roulers, Thouront, IJperen, Poperingen, Amſterdam, Dordrecht, Utrecht, Almelo, Enſchede, Hengelo, Delden, enz.

29. *Bleekerijen.* (Was) Te Bruſſel, Gent, Antwerpen, Turnhout, Amſterdam, Dordrecht, Zwol.

30. *Blik.* Hiervan zijn twaalf fabrijken te Hoei en Chenée. (342)

31. *Blikſlagerijen.* Te Hoei, Chenée, Mons, Ath, Lesſines, Leuze, Perwez, Charleroi, Châtelet, Binche, Fontaine l'Evêque, Gosſelies, Fleurus, Namen, Marchin, Dilling, Solre-ſur-Sambre, Amſterdam, Zeist enz. (342)

32. *Bloemen.* Maken in Holland eenen tak van handel uit, voornamelijk te Haarlem, Noordwijk, Hillegom, Alkmaar, Uitgeest.

33. *Bloemen.* (kunst) Te Bruſſel. (219)

34. *Blonden.* (Garen) Te Kortrijk.

35. *Bonneterie* van Wol, Garen en Katoen te Bruſſel, Diest, Antwerpen, Moll, Arendonk, Doornik, Ath, Lesſines, Leuze, Perwez, Blaton, Raucourt, Châtelet, Gilly, Wiers, Jumetz, Mont-ſur-Marchienne, Marchienne-au-Pont, Fleurus, Familleréux, Binche, Frasnes, Bruſenal, Gent, Termonde, Herve, Viſé, Groningen.

Ik begroot dit fabrijkwerk op *f* 3,000,000 en het voordeel der nijverheid en arbeidsloonen op *f* 1,500,000.

36. *Borax.* Te Amſterdam en Rotterdam.

Borduurwerken. Zie *Pasſementwerken.*

37. *Borstels.* Te Brusfel, Antwerpen, Gent, Brugge, Ifenghien, Luxemburg, Apel. (154)

38. *Bosfchen en Wouden.* De oppervlakte die zij beflaan, begroot men op bijna 600,000 bunders en bij vierkante mijlen gerekend in de provincie van Luxemburg op 1762 bunders, in Henegouwen op 869, in Zuid-Braband op 740, in West-Vlaanderen op 399, in Oost-Vlaanderen op 358, in het Limburgfche op 284, in de provincie van Antwerpen op 244, en in die der Noordelijke provincien op 90 bunders.

39. *Boter.* De beste foorten zijn die van Holland, Vriesland, Limburg, Anderlicht, Dixmuiden, Audenaerde, Templeuve, Vechel.

40. *Brandfpuiten.* De beste worden gemaakt te Eindhoven, 's Gravenhage, Haarlem, Brusfel, IJperen, Charleroi. Te Borne bij Almelo maakt men Brandfpuitflangen van Hennip.

41. *Breiwerken.* Te Mons, Doornik, Charleroi, Châtelet, le Val-Trahegnies, Gosfelies, Thuin, Herentrhals, Hoogftraeten, Gheel, Moll, Casterlé, Minderhout, Desfchel. (35)

42. *Breukbanden.* De beste worden te Brusfel vervaardigd.

43. *Brokaat.* Te Amfterdam, Haarlem.

44. *Brons.* (verguld) Hiervan heeft men manufakturen te Doornik, Brusfel en Gent, waarvan het jaarlijksch bedrag op *f* 50,000 begroot kan worden.

45. *Brouwerijen.* In meer dan 1500 gemeentens van het koningrijk, beftaan er Brouwerijen, en aannemende, dat ieder inwoner, ieder dag voor 2½ cents aan bier gebruikt, zoude het geheele montant van het bier dat gebrouwen wordt *f* 50,187,500 in een jaar beloopen. De Brouwerijen waarvan het bier,

bijzonder beroemd is, zijn die te Brusfel, Leuven, Tirlemont, Hougaarde, Diest, Antwerpen, Mechelen, Lier, Gent, Wetteren, Deynze, Meenen, Breda, Eindhoven, Nijmegen, Gouda, Deventer.

46. *Buskruid.* Te Molebeke, Clermont, Middelburg, Amfterdam, Zaandam, Nieuwendam, enz.

47. *Bijenteelt.* Men heeft Bijenteelt in alle de provincien, en voornamelijk in die van Noord-Braband, Gelderland, Luik, Antwerpen, Namen, Overijsfel, Utrecht, Luxemburg.

De opbrengst der Bijenteelt beloopt jaarlijks *f* 1,000,000.

C.

48. *Calamijn. Kalmijn.* Men vindt de Calamijn in de kantons van Limburg, Aubel en omftreken van Flône in de Provincie van Luik. De fchoonfte is die van Vielle Montagne in de gemeente van Moresnet. Zij levert jaarlijks bijna 1,500,000 ponden ter waarde van *f* 45,000 en een zuiver voordeel van *f* 30,000.

Calcographie. Zie *Plaatdruk.*

49. *Calicots.* Te Brusfel, Gent, enz.

50. *Campèche-hout.* Wordt veel in Suriname gevonden. Deze kolonie levert jaarlijks omtrent 150,000 ponden aan den handel.

51. *Carton. Bord Papier.* Te Gent, Mons, Brusfel, Leuven, Dinant, Zaandam, en in verfcheiden plaatfen van Gelderland. (216)

52. *Chocolaad fabrijken.* Te Antwerpen, Brusfel, Gent, Doornik, Luxemburg, Amfterdam, Middelburg, Vlisfingen.

35.

53. *Cichorei.* Men kweekt die in verscheiden kantons der Provincien van Henegouwen, Luik en Limburg, en in de omstreken van Steenwijk in Overijssel. Cichorei-koffij fabriceert men te Luik, Brussel, Gent, Maastricht, Doornik, Lessines, 't Haagje bij Breda, Noordwijk-binnen, Dokkum. Het is mij onbekend hoe groot hiervan thans het verbruik is, maar in 1813 beliep het *f* 100,000.

54. *Coatings. Badlakens.* Te Brussel, Gent, Audenaerde, Eecloo, Lier, Herenthals, Charleroi, Inghem, Brugge, Meenen, Cortemarcq, Neuve-Eglise.

55. *Cotonetten.* Te Brussel, Nivelles, Braine-Lalleu, Gent, St. Nicolaas, Tamise, Eecloo, Renaix, Lokeren, Brugge, IJperen, Kortrijk, Doornik, Meenen enz. (137)

D.

56. *Damast.* Wordt gefabriceerd te Amsterdam.

57. *Dekens.* (katoene) Te Brussel, Doornik, Termonde, Renaix. (35)

58. *Dekens.* (wolle) Te Brussel, Mechelen, Eecloo, Zele, Brugge, Peruwelz, Leiden, Kampen. (35)

59. *Diamanten.* Worden gevonden op het eiland Borneo.

60. *Diamant-Slijperijen.* Te Amsterdam, Brussel, Antwerpen.

61. *Dijk-steen-groeven.* Te Doornik, Vaulx, Antoing, Calonne, Chercq, Marche-les-Ecaussines, Soignies, Ecaussines-d'Enghien, Horrues, Mont-sur-Marchienne, Felui, Fontaine-l'Evêque, Arquennes, Montigny-le-Tilleul, Vilvoorden, Haeren, Melsebroek, Ixelles, Auverghem.

62. *Draad.* (Goud en Zilver) Te Amsterdam.

63. *Draad-trekkerijen.* (Geel koper of Messing) Te Namen, Mechelen enz. (149)

64. *Draad trekkerijen.* (IJzer) Te Luik, Mazy, enz. (149)

65. *Drakenbloed.* Is een voortbrengsel van de Drakenboomen, die op de Sundasche eilanden groeijen.

66. *Droogerijen.* Men kweekt vele Geneeskundige planten te Hoboken, in Holland, en in onze Oost-Indische kolonien.

67. *Drukkerijen.* Deze bestaan in alle Steden hoe gering ook, en zelfs op eenige vlekken. Men kan rekenen dat er in ons Koningrijk, ten minsten 800 drukkerijen zijn, die omtrent 4000 werklieden bezig houden, waarvan sommigen *f* 3 à *f* 4 per dag verdienen. Voor eenen gemiddelden prijs *f* 1 stellende, en het voordeel van den drukker, op één derde schattende van den handwerksman, zullen wij bevinden, dat deze tak van nijverheid, een jaarlijksch voordeel geeft van *f* 1,200,000 die door den boekhandel tot op *f* 1,500,000 verhoogd wordt. Deze laatste heeft ook een voordeel van *f* 500,000 op de buitenlands gedrukte werken.

Druk-Perssen. Zie *Fabrijk-werktuigen.*

E.

68. *Eau de Cologne.* Wordt gefabriceerd te Ixelles.

69. *Ebben-hout.* Wordt op de Sundasche eilanden in overvloed gevonden.

70. *Epsom's zout.* Wordt te Luik gefabriceerd. (360)

F.

F.

71. *Fabrijk-Werktuigen.* Worden vervaardigd te Luik, Gent, Aalst, Antwerpen, Mons, Doornik, Mechelen, Brusfel, Namen, Breda, Amfterdam, 's Gravenhage, Irnfum, Arnhem.

72. *Flanel.* Te Gent, St. Nicolaas, Renaux, Tamife, Lokeren, Maastricht, Brugge, Mouferon, Kortrijk, Meulebeke, Meenen, Moll, Doornik. (336)

73. *Fluweel.* Te Brusfel, Utrecht, Roermondt, Amfterdam, Haarlem, Naarden, Hilverfum. (336)

74. *Fluweel.* (Grof) *Trijp.* Eene gemeene ftof, die te Amfterdam, Brugge enz. gemaakt wordt.

75. *Fustein.* Eene foort van Bombazijn, garen- en katoeneftof, te Antwerpen, Utrecht, Amersfoort. (336)

G.

76. *Gaas.* Eene ftof die te Luik, Brusfel en Amfterdam vervaardigd wordt.

77. *Garen-Twijnderij.* Te Merchtem enz.

78. *Gaz.* Men ftookt te Brusfel en te 's Gravenhage, het Gaz-hydrogène, voor de verlichting van ftraten en woningen.

79. *Gedreven Werken.* Te Gent, Brusfel, Seraing, Poperinghe, Amfterdam.

80. *Geel-Koper.* In de provincie van Namen zijn vijf Gieterijen, waarvan vier te Namen en één te Anthee. (149)

81. *Geiten.* De aanfokking in het koningrijk is gering. In de Ardennes heeft men twee kudden van Thebetfche Geiten.

82. *Gember.* Wordt gekweekt op het eiland Java, waar zij een der voornaamste voortbrengselen is.

83. *Genever-Stokerijen.* In meer dan 500 Gemeentens in het koningrijk, bevinden zich Genever-Stokerijen. Derzelver jaarlijksche opbrengst, kan op *f* 20,000,000 begroot worden. De voornaamste zijn te Schiedam, Rotterdam, Delft, Delftshaven, Amsterdam, Weesp, Hasselt, Maastricht, Weerdt, Brussel, Leuven, Hougaerde, Tirlemont, Nivelles, Wavre, Braine-le-Comte, Quaregnon, Assche, Montaigu, Moulbaix, Ixelles, Lembeek, Londerzeel, IJette, Aerschot, Antwerpen, Lillo, Eekeren, Boom, Lierre, Aertselaere, Capellen, Mechelen, Bornhem, Willebroek, Turnhout, Heist-op-den-Berg, Herenthals, Wester-loo, Hoogstraeten, Arendonk, Doornik, Ath, Lessines, Leuze, Perwez, Mons, Cuesmes, Nimy, Chièvres, Attre, Enghien, Marcq, Petit-Roeulx, Lens, Bause, Herchies, Roeulx, Soignies, Tubize, Thisselt, Herselt, Gent, Deynze, Brugge, Dixmuiden, Warneton, Haerlebeke, Thielt, 's Hertogenbosch, Harlingen, Aalten, Wensterswijk, Franeker, Leeuwaarden, Zwol, Deventer, Enschede, Eindhoven.

84. *Gingans. Geruit-Linnen.* Te Brugge, Kortrijk, Gent, Helmont. (177)

85. *Geschut-Gieterijen.* Te Luik, Middelburg, 's Gravenhage, Amsterdam, Aarle, Rixtel.

86. *Gevogelte.* Men kan het geheel bedrag van het gevogelte en deszelfs verbruik nazien op bladzijde 10 en 13. Het tamme gevogelte van Viechel en Breda, is zeer geacht.

87. *Gips-groeven.* Te Diekirck, Mertert, Couteren, Remich, Steinsel. Zie bladzijde 23.

88. *Glas-blazerijen.* De opbrengst van het Glas, kan op *f* 750,000 jaarlijks gerekend worden. Hiervan één tiende voor de brandstoffen, en één twintigste voor de grondstoffen aftrekkende, zal er voor dezen tak van nijverheid, een voordeel van *f* 637,500 overblijven.

Er zijn Glasblazerijen te Brussel, Ixelles, Leuven, Braine-Lalleu, Lodelinsart, Charleroi, Haine-St. Pierre, Seneffe, Glin, Binche, Jumetz, Gosselies, Rans, Namen, Dinant, Vonèche, Luik, Putte, 's Hertogenbosch, Delft, Rotterdam, Middelburg, Makkum, Amersfoort.

89. *Gom.* De Gomboom wordt gekweekt in onze Afrikaansche kolonien.

90. *Goud mijnen.* Hiervan zijn nog geene uitgravingen gedaan. Men is echter van gedachten, dat er eene in den omtrek van Seneffe bestaat, als ook eene in de nabijheid van Beaumont, waarvan, uit hoofde van de nabijheid der grenzen, noch nimmer uitgravingen hebben plaats gehad. In de kolonien verzamelt men stofgoud in de wateren der Moluksche eilanden, in die van Timor, Borneo, Sumatra (*), en in het Schiereiland Malakka.

91. *Granen.* (Zie bladz. 11 en 12.) De Tarwe groeit in alle Provincien goed, uitgezonderd in een gedeelte van Namen, Luik en Luxemburg, waar zij door de Spelt vervangen wordt.

92. *Graniet.* Eene soort van marmer, dat te Ligny, Velaines en Glabeek, gegraven wordt.

93. *Graveeren.* Wordt met roem beoefend te Brussel,

(*) Het goud van Maningabo op het eiland Sumatra, is het fijnste dat er bekend is.

fel, Gent, Antwerpen, Doornik, Brugge, Luik, Mechelen, Amfterdam, Rotterdam, Gorinchem.

94. *Groentens. Moes-kruiden.* Elke Provincie levert genoegzame dagelijkfche groentens voor het binnenlandsch gebruik. De drooge Groentens zijn in de Provincie van Zeeland, Oost- en West-Vlaanderen, Zuid-Braband en Vriesland, een voorwerp van verzending. Zie bladzijde 12.

H.

95. *Hammen.* In de Provincie van Luxemburg, Namen, Luik, wordt hierin een groote handel gedreven. De beroemdfte zijn die van de Ardennes en Vechel in Noord-Braband.

96. *Handfchoenen.* Te Mons, Ath, Herve, Brusfel, Gent, Zeist.

97. *Heelmeesters-Werktuigen.* De beste worden gemaakt te Namen, Gent, Brusfel, 's Gravenhage.

98. *Heiden.* De Provincien waarin zich de uitgeftrektfte Heigronden bevinden, zijn die van Noord-Braband, Gelderland, Antwerpen, Utrecht, Drenthe en Groningen. Men heeft berekend, dat de ontginningen onzer Heigronden, aan land-produkten, een inkomen van *f* 10 à *f* 20,000,000 zouden kunnen opleveren.

99. *Hennep.* Wordt voornamelijk geteeld in de Provincien van Namen, Luxemburg, Luik en Holland. De overige Provincien, leveren Hennep in mindere hoeveelheid.

100. *Hoeden-fabrijken.* Te Brusfel, Nivelles, Leuven, Vilvoorden, Antwerpen, Brecht, Contich, Mechelen, Lier, Turnhout, Herenthals, Hoogftraeten, Moll, Casterlé, Mons, Doornik, Ath, Perwez,

En-

Enghien, Charleroi, Châtelet, Immetz, Binche, Gosselies, Seneffe, Chimai, Namen, Dinant, Walcourt, Gent, Renaix, St. Nicolaas, Ninove, Lokeren, Aalst, Brugge, Thouront, Thielt, Poperinghe, Kortrijk, Roulers, Ifenghien, Eindhoven, Loenhout, Oorschot, Breda, Herve, Luik, Amsterdam, Rotterdam, Almelo, Zwolle, Deventer, Enschede, Hengelo, Tholen.

De opbrengst der hoedenfabrijken kan men begrooten op *f* 3,000,000 en de arbeidsloonen en verdiensten, op *f* 1,000,000.

101. *Honig.* In de provincien waar men Bijenteelten heeft, wordt hierin een tamelijk voordeelige handel gedreven, als in de Steden Naarden, Zwol, Deventer, Schijndel. (47)

102. *Hoorn-werken.* Te Brussel, Gent, Luik, Utrecht.

103. *Hop.* Wordt in het groot geteeld in de ommestreken van Poperinghe en Aalst, op eene groote streek gronds, die een diameter heeft van drie vierde mijl. Zij wordt ook geteeld in de Provincien van Luik, Antwerpen, Zuid-Braband, Limburg, Gelderland en bij Breda. Zie bladzijde 18.

104. *Horologie-kasten.* Worden te Brussel gemaakt.

105. *Horologie-werken.* De klokken die men te Herstal, Herve en in Vriesland maakt, zijn een voorwerp van handel van vrij wat aanbelang, maar het voornaamste voordeel bestaat in de handwerken en arbeidsloonen. Men rekent dat er 1500 Horologiemakers in alle de Provincien verspreid zijn, die van dagelijksche reparatien aan de horologien en pendules, hun bestaan vinden. Hunne voordeelen kan men op *f* 1,000,000 berekenen. De voornaamste horologiema-

makers zijn te Brusfel, Doornik, Mons, Luik, Oftende, Middelburg, Amfterdam, Sittard, Sneek.

106. *Hout.* (Timmer) Hierin is een groote handel te Dordrecht, Zaandam, Edam, Echternach, Bastogne, en in verfcheiden plaatfen in de Provincien van Luik, Namen en Luxemburg.

107. *Hout-werken.* Men drijft eenen vrij grooten handel in hout-werken te Thoricourt, Braine-la-Comte, Halle en Spa. Ik fchat die op *f*.250,000.

108. *Hout-Zaagmolens.* Te Brusfel, Leuven, Fôrets, Vilvoorden, Opheylisfem, Mechelen, Gent, Charleroi, Oftende, 's Hertogenbosch, Breda, Amfterdam, Zaandam, Uitgeest, Dordrecht, Hoorn, Gorinchem, Arnhem, Thiel, Wageningen, Harlingen, Almelo, Zwol, Deventer, Zierikzee, Goes, Muno, Clairfontaine, Rachamps, Chiny, Florenville enz.

I.

109. *Ignames.* Eene plant die overvloedig in onze Oost-Indifche kolonien, en voornamelijk op het eiland Amboina en deszelfs onderhorigheden groeit.

110. *Indiennes.* (Fabrijken van) Gefchilderde katoenen te Brusfel, Diegem, Droogenbosch, Forêts, Stahl op Uccle, Anderlecht, Molebeke, Antwerpen, Turnhout, Enghien, Doornik, Gent, Meulebeke, Ardoije, Wervick, Amfterdam. (305)

111. *Indigo.* Komt in groote hoeveelheid voor in onze Oost-Indifche kolonien; het eiland Java levert jaarlijks 18,000 ponden, deze wordt voór beter gehouden dan die van Amerika, om dat men tot het maken der koeken, niet anders dan de Indigobladen gebruikt.

113.

112. *Indigo-Fabrijken.* Te Leiden, Amſterdam, Rotterdam.

113. *Inkt.* Wordt gemaakt te Brusſel, Luik, Amſterdam.

114. *Inkt.* (Chineeſche of Oost-Indiſche) Wordt gemaakt te Amſterdam.

115. *Ivoor.* Komt wel van onze Oost-Indiſche bezittingen van Malakka, Sumatra, en van die in Afrika.

K.

116. *Kaarden-disſels.* Men teelt dezelve in de Provincien van Noord- en Zuid-Braband, van Luik, Limburg, Zeeland en Holland, voornamelijk in de omſtreken van den Briel, Tholen, Tilburg en Verviers.

117. *Kaarſen en Waskaarſen.* Men heeft kaarſenmakerijen in bijna alle de ſteden en vestingen van het Rijk. Het maken van Waskaarſen, bepaalt zich tot de groote ſteden. Geſteld, dat één vijfde der bevolking, van kaarſen of waskaarſen gebruik maakt, en dit verbruik gerekend op *f* 5 per hoofd, zoude men een montant verkrijgen van *f* 5,500,000.

118. *Kaas.* De meest beroemde is die van Holland, Limburg en van Loo in Vlaanderen. De jaarlijkſche uitvoer van kaas, begroot men op *f* 2,500,000.

119. *Kagchels.* Te Gent, Brusſel, Antwerpen, Mechelen, Doornik, Luik, Theux, Dordrecht. (342)

120. *Kakau.* Het is onze kolonie van Surinamen, die de kakau oplevert. De opbrengst van deze teelt rekent men jaarlijks op 791,000 ponden.

121. *Kalk-Ovens.* Te Doornik, Vaulx, Antoing, Bruyelles en Hollain, Gourain-Ramecroix, Cuesme, Jammapes, Obourg, Nimy, Brugelette, Lens, Beaudoue, Cambron, Casteau, St. Vaast, Strepy, Soignies, Ecausfines-d'Enghien, Horrues, Bousfu, St. Gilain, Arquennes, Felui, Bonges, Warneton, Harlingen, Workum, Mekkum, Alphen, Katwijk op Zee, Wensterswijk.

122. *Kalk-Steengroeven.* Te Doornik, Vaulx, Antoing, Bruyelle en Hollain, Calonne-en-Chercq, Gaurain Ramecroix, Quevaucamps, Basècles, Cuesmes, Attre, Beaudoue, Asquilies, Soignies, Ecausfines-d'Enghien, Horrues, Cruchtem, Arquennes, Felui, Affligem, Grimberge, Elegem, Melain, Sichen, Hoei, Ettelbruck, Philippeville, en in het algemeen langs de Maas, van daar zij in het koningrijk valt, tot aan Maastricht en in alle de heuvelen, die *de Jaar*, omzoomen.

123. *Kalamink.* Te Brussel, Amsterdam. (336)

124. *Kalmuk.* Te Leiden, Tilburg enz. (336)

125. *Kamelotten.* Te Brussel, Doornik, Leiden, Amsterdam enz. (336)

126. *Kamfer.* Het eiland Sumatra, levert de beste kamfer die er bekend is. Het Schier-eiland Malakka en het eiland Borneo, leveren ook veel. De kamfer wordt te Amsterdam geprepareerd.

127. *Kammen.* Te Brussel, Mechelen, Gent, Heule, Utrecht, enz.

128. *Kaneel.* Komt van onze kolonien van Java en Ceilon.

129. *Kanefas.* Wordt gefabriceerd te Meppel enz. (177)

130. *Kanten.* Men onderscheidt voornamelijk drie soor-

ſoorten van kanten, als Bruſſelſche, Mechelſche en Valencijnſche. De kantfabrijken zijn zeer veel verminderd bij hetgeen zij van te voren waren. Men kan de daarbij gebezigd wordende werkſters op 50,000 rekenen. Wanneer nu ieder kantwerkſter op éénen dag, niet meer dan 40 cents verdient, zal deze tak van nijverheid, alleen aan arbeidsloonen, eene verdienſte opleveren van *f* 6,000,000.

Er zijn kantfabrijken te Bruſſel, Halle, Nivelles, Antwerpen, Mechelen, Lier, Turnhout, Moll, Gheel, Herenthals, Casterle, Mons, Enghien, Barbançon, Binche, Chimai, Brugge, IJperen, Meenen, Poperinghe, Kortrijk, Mesſines, Warneton, Meulebeke, Gent, Grammont, Lokeren, Aalst, Wetteren, Tamiſe, Termonde, Maſeyck, Rekhem, Weerdt, Luik, Namen, Marche en famenne, Haarlem.

131. *Kant-Garen-Fabrijken.* Te Bruſſel, Mechelen, Antwerpen, Brugge, Heule, Kortrijk, Haarlem. (311)

132. *Kaſimieren. Caſimieren.* Te Verviers, Dolhain, Limbourg, Hodimont, Luik, Maastricht, Vaels, Bruſſel, Tilburg, Doornik. (336)

133. *Katoen-Linnen-drukkerijen.* Te Bruſſel, Anderlecht, Leuven, Forêts, Mons, Doornik, Ath, Gent, Seveneeke, Swijnaerde, Oosterzeele, Lokeren, Tronchiennes, Ninove, Termonde, Aalst, Brugge, Antwerpen, Lier, 's Hertogenbosch, Eindhoven, Vechel, Arnhem, Zutphen, Amſterdam, Rotterdam enz. (134)

134. *Katoen-Plantaadjens.* In onze kolonien van Java, Sumatra en Celebes. Die der laatſte zijn het meest geacht.

135. *Katoen-ſpinnerijen.* Te Bruſſel, Anderlecht, Berchem St. Agathe, St. Joſſe ten Noode, Diest, Braine Lalleu, Genappe, Etterbeek, Rouge-Cloitre, Ophain, Mechelen, Lierre, Herenthals, Rume, Mons, Doornik, Ath, Templeuve, Leuze, Perwez, St. Denis in Henegouwen, Namen, Dinant, Gent, St. Nicolaas, Tronchiennes, Mouſeron, 's Hertogenbosch, Eindhoven, Enſchede, Dordrecht, Amſterdam, Huizen, Almelo, Zwol, Enſchede, Hengelo enz.

Het is door de registers der Douanen, dat men de hoeveelheid van het katoen dat in het koningrijk gefabriceerd wordt, zoude moeten opmaken. Men kan hetzelve ten naastenbij begrooten uit het getal der werklieden, welke tot dezen tak van nijverheid gebezigd worden, die mij voorkomt, volgens deze ſtelling, eene opbrengst te moeten geven van *ƒ* 13,500,000 en een voordeel voor de fabrijken en handwerken van *ƒ* 4,500,000.

136. *Katoen-weverijen.* In de jaren 1814 en 1815 zijn in Amſterdam, Rotterdam, Antwerpen, en andere havens van ons koningrijk binnen gekomen, 45000 Balen ruw katoen ter waarde van *ƒ* 27,500,000 voor ieder der beide jaren. Het verval van een aantal fabrijken, moet het gebruik van ruw katoen zeer aanmerkelijk verminderd hebben, en ik vermeen het jaarlijksch verbruik er van te kunnen ſtellen op 3,000,000 ponden (kilogrammes) ter waarde van *ƒ* 9,000,000. Het ſpinnen en weven verdubbelen dit kapitaal, en geven hetzelve eene waarde van *ƒ* 18,000,000 hierbij voegende een zeer matig voordeel voor den fabrijkant, zoo ontſtaat hieruit een handel van *ƒ* 19,800,000. De kunst van de katoene lijn-

lijnwaden te drukken, geeft aan dit gewevene, eene nieuwe waarde van *f* 1,980,000.

Men heeft katoenweverijen te Brusfel, Molebeek, Anderlecht, Wavre, Antwerpen, Lier, Haesdonk, Zeveren, Meehelen, Gent, Renaix, Tamife, Eecloo, Lokeren, St. Nicolaas, Loochristi, Tronchiennes, Brugge, Kortrijk, Commines, Thielt, IJperen, Mouferon, Mons, Doornik, Ath, Châtelet, Leuze, Perwez, Peruwelz, Eindhoven, Helmont, Mierlo, Amfterdam, Haarlem, Hengelo, Almelo, Hilverfum, Wenfterswijk enz.

137. *Klei-aarde.* Men delft in onderfcheidene Provincien klei aarde voor de Pottebakkers, en kleifoorten van eene bijzondere eigenfchap te Ardennes, Vedrin, Onhaije, Amai, groot en klein Rechain, Bergen-op-Zoom, Tilburg, Arnhem.

138. *Kleinooden. Bijouterie.* De waarde der vervaardiging van Zilverwerken en Kleinooden, kan men op *f* 2,000,000 en de verdienften der arbeidsloonen op *f* 250,000 waarderen. De voornaamfte werkplaatfen hiervan zijn te Amfterdam, 's Gravenhage, Schoonhoven, Brusfel, Mons, Doornik, Ath, Lesfines, Leuze, Perwez, Gent, Antwerpen, Mechelen, Brugge, Luik, Namen, Zeist, Deventer.

139. *Kleur-fabrijken.* Te Amfterdam, Bloemendaal, Rotterdam, Dordrecht, Krommenie, Utrecht, Meppel, Thiel, Alphen, Haarlem, Roygem, Loppemeer, Overveen, 's Hertogenbosch, Brusfel, Antwerpen, Gent, St. Nicolaas, Deventer.

140. *Klok-Gieterijen.* Te Brusfel, Leuven, Luik, Aarle-Rixtel.

141. *Klompen. Holsblokken.* Eene verbazende hoeveelheid wordt daarvan vervaardigd te 's Hertogenbosch,

bosch, Boxtel, Oirfchot, en in verfcheidene gemeentens van Vlaanderen, en eenige andere Provincien. Deze tak van nijverheid, levert meer dan *f* 250,000 aan voordeelen van bewerking.

142. *Knoopen.* Te Brusfel, Brugge, Namen, Gent, Antwerpen, Amfterdam, Zwol.

143. *Kobalt.* Men delft die in de ommeftreken van Enghien.

144. *Koffij-Plantaadjens.* Het eiland Java levert jaarlijksch 1,000,000 ponden, en de Kolonie van Surinamen jaarlijksch 1,930,000 ponden koffij.

145. *Kokosnoten.* Men verkrijgt daarvan eene groote menigte op de eilanden Banda, Java en eenige anderen onzer Kolonien.

146. *Koolzaad.* Deze olieachtige plant vindt men in meest alle de Provincien, maar voornamelijk in die van Oost- en West-Vlaanderen, Henegouwen, Zuid-Braband, Vriesland, Groningen, Utrecht, Gelderland. Zie bladz. 18.

147. *Koper.* In de meeste Steden der Vereenigde Nederlanden werkt men in koper, bijzonder te Namen, Dinant, Mechelen, Nijmegen, Schoonhoven. (148)

148. *Koper-Gieterijen.* Te Namen, Anthee, Brusfel, Antwerpen, Arnhem, Amfterdam.

De opbrengst der Koper- en Mesfing- of Geelkoper-Gieterijen der koperflagers en andere fabrijken, die Koper en Geelkoper bewerken, kan op *f* 2,000,000 gefchat worden.

149. *Koper-mijnen.* Te Stolzemburg kanton van Vianden, te Vifé kanton Dahlem, en te Vieilfalm. Onze Kolonien van Timor, Semao, Rotto enz. bevatten ook Kopermijnen.

150. *Koper-ſlagerijen.* Te Bruſſel, Mechelen, Turnhout, Poppel, Herenthals, Antwerpen, Mons, Ath, Antoing, Lesſines, Leuze, Perwez, Mons, Enghien, Braine-le-Comte, Charleroi, Châtelet, Gilly, Fontaine-l'Evêque, Gosſelies, Dinant, Gent, Brugge, Amſterdam, Rotterdam. (149)

151. *Kouſen.* (Katoene en Wolle) Te Bruſſel, Diest, Antwerpen, Moll, Arendonck, Gent, Viſé, Groningen, Zwol, Doornik enz.

152. *Kouſen.* (Zijde) Te Antwerpen, Aalst, Amſterdam, Haarlem. (362)

153. *Kramerijen. Quincallerie.* Men kan berekenen, dat ieder inwoner voor *f* 2 in het jaar, onderſcheiden ſoorten van ſnuisterijen koopt, die tot de Koper- of IJzerkramerijen betrekking hebben, hetgeen over het geheele Rijk een verbruik van *f* 11,000,000 zoude uitmaken, waarvan onze fabrijken ten naastenbij voor de helft leveren ter waarde van *f* 5,500,000. Het voordeel der nijverheid beloopt bijna *f* 4,000,000. Men heeft hiervan fabrijken te Luik, Spa, Chaufontaine, Binche, Namen, Baronville, Vaels, 's Hertogenbosch, Bruſſel enz.

154. *Kristal-fabrijken.* Te Vonêche.

De waarde van hetgeen er jaarlijksch vervaardigd wordt, kan men ſtellen op *f* 15,000.

155. *Kristal-ſlijperijen.* Te Bruſſel, Gent, Antwerpen. Deze tak van nijverheid, verdrievoudigt de waarde van het ruwe kristal, en levert een voordeel op van ten minſte *f* 30,000.

156. *Kruid-nagelen.* Een boomgewas op het eiland Amboina, waar hetzelve jaarlijks, omtrent 690,000 ponden oplevert. Om de waarde dezer kostbare boom te vermeerderen, heeft de Oost-Indiſche kom-

pagnie, alle de kruidnagelboomen op de eilanden van Ceram, Boro, Manicpa, Oma, Honimoa, Banao, Ceramlaut en anderen in den Archipel doen uitroeijen.

157. *Kuipers-werk.* Te Brusſel, Leuven, Gent, Brugge, Antwerpen, Lier, Amſterdam, Harderwijk enz.

158. *Kurken.* De hoofdhandel hierin is te Brusſel en Rotterdam.

159. *Kwartz.* (Eene glasachtige Steenaart) Er zijn Rotzen van Kwartz in de Provincie van Henegouwen en Luxemburg, maar er zijn nog geene uitgravingen van deze Steen gedaan. De Maas werpt groote ſteenen van Kwartz op, waarvan eenigen volmaakt doorſchijnend zijn.

160. *Kwik-zilver.* Wordt te Amſterdam geprepareerd.

161. *Kijen.* (Doorſchijnende) Te Fleuris, Tongrinnes en Lochem, vindt men van deze Kijen, die door de Diamantſlijpers gezogt worden.

L.

162. *Lak-vernis.* Wordt gefabriceerd te Brusſel.

163. *Lak.* (Zegel) Te Brusſel, Luik, Doornik, 's Gravenhage.

Lakenfabrieken. Zie Wolle Stoffen.

164. *Lampen.* De beste worden gemaakt te Brusſel, Gent, Namen, Luik.

165. *Lampen van Davy.* Te Luik, Dour, enz.

166. *Landbouw.* Reeds vroeger heb ik het kapitaal, de ruwe en zuivere opbrengst van den Landbouw opgegeven. De voortbrengſelen van het groei-

jend

lend Rijk, in ons Koningrijk zijn: Tarwe, Spelt, Rogge, Garst, Zomer- en Winter-Garst, Haver, droge Groentens (*), Moeskruiden, Vlas, Hennip, Koolzaad, Rapen, Tabak, Cichorei, Meekrap, Wouw, Kaardendistels, Hop, Bloemen, Vruchten, Hout, Wijngaarden.

167. *Leder.* (Buffels) Te Brusfel. (171)

168. *Leder.* (Engelsch) Men vervaardigd dit half fluweel te Brugge enz.

169. *Leder* (Verguld) Men vervaardigt dit nog te Mechelen, alwaar voorheen deze fabrijken hunnen oorfprong hadden, en eenen voordeeligen handel opleverden.

170. *Leder-bereiders.* Te Brusfel, Leuven, Tirlemont, Nivelles, Antwerpen, Mechelen, Turnhout, Herenthals, Grobendonck, Hoogftraeten, Nodderwijk, Welde, Beerfe, Gheel, Casterlé, Minderhout en Desfchel, Mons, Doornik, Nimy, Chièvres, Charleroi, Châtelet, Jumetz, Binche, Morlanwelz, Gos-

(*) De Heer DE CLOET ftelt op drie onderfcheidene plaatfen *legumes fecs*, ik had hiervoor ook kunnen zetten *drooge vruchten* — *peulvruchten*, doch hoe het zij, vermeen ik, dat geen van allen de opnoeming bevat van die overige nog niet genoemde opbrengften, welke de landbouw toch evenwel inderdaad oplevert; als *groene*, *graauwe* en *witte erwten*, *paarden-* en *duiven-boonen*, *witte boonen*, *wikken* enz. enz., ik vooronderftel dus dat zijne meening zal geweest zijn, die allen onder het door hem geftelde woord van *legumes fecs* te begrijpen, in dien zin heb ik het dan ook den naam van *drooge groentens* gegeven, om hem zoo veel mogelijk gelijk te blijven.

Gosſelies, Fleurus, Seneſſe, Felui, Thuin, Ham-Sur-Heure, Marbais, Donſtienne, Ragnies en Strée, Gent, Audenaerde, Deynze, Termonde, Aalst, Brugge, Wervick, Kortrijk, Meenen, Furnes, IJperen, Namen, Dinant, Luik, Stavelot, Hoei, Luxemburg, Amſterdam, Zutphen, Deventer, Arnhem, Leeuwaarden enz. (171)

171. *Leer-Looijerijen.* Nagaande het getal van Huiden die onze Leerlooijerijen voorzien, vindt men, dat dezelve eene waarde hebben van *f* 3,000,000 die door het looijen gebragt wordt op *f* 6,000,000 en een voordeel oplevert van *f* 600,000. De Lederbereiders gebruiken aan Huiden van Geiten en Schapen, voór eene waarde van *f* 250,000 waarvan zij *f* 25,000 voordeel trekken. De Schoen- en Zadelmakerijen en andere ambachten die leder gebruiken, verdubbelen bijna derzelver waarde, en geven hierdoor gelegenheid, dat in den handel, voor *f* 12,500,000 verbruikt wordt.

Men heeft Leerlooijerijen te Brusſel, Leuven, Tirlemont, Nivelles, St. Troud, Vilvoorde, Anderlecht, Etterbeek, IJsſche, Londerzeel, Raamsdonk, Rixenſart, Halle, Braine-Lalleu, Molebeke, Perwez, Mons, Doornik, Ath, Antoing, Lesſines, Leuze, Thuin, Quevaucamps-Baſècles, Frasnes, Nimi, Chièvres, Enghien, Lens, Roeulx, Houdeng-Aimeries, Casteau, Soignies, Bousſu, Braine-le-Comte, St. Ghislain, Charleroi, Châtelet, Jumetz, Binche, Morlanwelz, Gosſelies, Fleurus, Seneſſe, Felui, Ham-ſur-Heure, Marbais, Donſtienne, Ragnies-en-Strée, Antwerpen, Lier, Eekeren, Boom, Mechelen, Turnhout, Grobendonk, Hoogſtraeten, Arendonk, Herenthals, Namen, Dinant, Florenne, Couvin,

vin, Andenne, Gent, St. Gilles lez Termonde, Termonde, Aalst, Lokeren, St. Nicolaas, Eecloo, Brugge, IJperen, Messines, Thourout, Thielt, Dixmuiden, Poperinghe, Werwick, Commines, Warneton, Kortrijk, Roulers, Meenen, Luik, Hoei, Verviers, Herve, Stavelot, Theux, 's Hertogenbosch, Waalwijk, Zierikzee, Tholen, Maartensdijk in Zeeland, Goes, Hulst, Ardemburg, Eindhoven, Breda, Vechel, Maastricht, Tongres, Reekhem, Sittard, Horst, Maseyck, Hasselt, Venlo, Gennep, Nijmegen, Zutphen, Doesburg, Lochem, Purmerend, Amsterdam, Zwol, Almelo, Deventer, Bodegraven, Luxemburg, Arlon, Esch-sur-l'Alzette, Diekirch, Echternach, Vianden, Clervaux, Ettelbruch, Wiltz, Neuf-Chateau, Bastogne.

172. *Leigroeven.* De voornaamste van het Rijk zijn die van Luxemburg, die jaarlijks 4,250,000 Leijen opleveren. De uitdelvingen geschieden te Herbeumont, Longlier, Rodières, Martelange, Bertrix; er zijn ook Lei-groeven te Couvin, te Chimai, te Solre-sur-Sambre, en nog niet ontgonnen groeven te Vieil-Salm, te Erneville en Grinchamps, te Sart, en in de omstreken van Charleroi.

173. *Lek-steengroeven.* In de provincie van Namen, zijn drie beroemde grotten; die van *Han* is majestueus; die van *On*, schilderachtig, en die van *Freyr* merkwaardig door de hoeveelheid en verscheidenheid van Leksteenen, en door de verbazende hoogte van derzelver uitwassen.

174. *Letter-Gieterijen.* Te Brussel, Haarlem.

175. *Likeuren.* Men stookt likeuren te Brussel, Mons, Doornik, Luik, Amsterdam, Zwol, Deventer.

176. *Linnen-weverijen.* Men rekent dat de Nederlanden, voor omtrent *f* 15,000,000 aan Vlas en Hennip opleveren, en dat zij van Vlas en Hennip voor *f* 45,000,000 aan Linnens maken, en gevolgelijk *f* 33,750,000 aan voordeelen tusfchen de werklieden en anderen aan deze tak van nijverheid verbondene perfonen, verdeeld worden. De fchoonfte Linnens worden gemaakt te 's Hertogenbosch, voornamelijk te Eindhoven en te Gehmert. De Vlaamfche Linnens zijn niet minder beroemd en houden een gro gedeelte der bevolking, zoo in de fteden als ten platte lande in bezigheid. In de andere Provincien heeft men weverijen als te Boxtel, Oosterwijk, Eindhoven, Gehmert, Aasten, Helmont, Hilvarenbeek, Oirfchot, Mierlo, Vechel, Breda, Oosterhout, Brusfel, Lennick-faint-Martin, Woluwe-St. Etienne, IJsfche, Vilvoorden, Leuven, Tirlemont, Nivelles, Antwerpen, Turnhout, Nodderwijk, Arendonk, Hingene enz. Doornik, Enghien, klein Enghien, St. Pierre Capelle, Silli, Marcq. Steenkerque, Thoricourt, Celles, Pecq, Templeuve, Horst, Venrai, Haarlem, Utrecht, Leeuwaarden, Harlingen, Deventer, Almelo, Borne, Ootmarfum, Vriefeveen, Delden, Groningen, Winfchoten, Meppel, Luxemburg, Nimwegen, Aalten, Wenfterswijk enz.

177. *Linten.* (Garen) Te Antwerpen, Brusfel, Doornik, Ath, Gent, Brugge, IJperen, Commines, Poperinghe, 's Hertogenbosch, Roermond, Amfterdam, Leiden, Haarlem, Bolswaard. (218)

178. *Linten.* (Goude en zilvere) Te Amfterdam. (218)

179. *Linten.* (Wolle) Te IJperen enz. (218)

180. *Linten.* (Zijde) Te Antwerpen, Helmont, Leiden, Haarlem, Amfterdam, Cuilemburg. (361)

181. *Loodgieters.* Men bewerkt het lood in meest alle de ſteden van het Rijk. Het voordeel van het handwerk, kan men op één derde van de waarde van het lood ſtellen. Het jaarlijkſch verbruik op *f* 300,000 begrootende, zoude dus het voordeel *f* 100,000 bedragen.

182. *Lood-mijnen.* De voornaamſte is die van Vedrin, het is de eenige waar men uitgravingen in het groot gedaan heeft. Er zijn nog Lood-mijnen te St. Remy arrondisſement van Marche, te la Rochette distrikt van Feron; te Couthuin kanton van Heron; te Flone kanton van Bodegnée; te Fosſes, Philippeville, Dourbes, Vierves, Treignes Provincie van Namen, als ook te Strault en Bergen in Henegouwen. Zie bladzijde 23.

183. *Lood-ſuiker.* Te Amſterdam, Rotterdam.

184. *Lood-wit.* Te Koekelberg, Gent, Namen, Antwerpen, Amſterdam, Rotterdam. (139)

185. *Lijm.* (Harde en gewone) Te Antwerpen, Brusſel, Namen, Gent, Luik, Stavelot, Daelhem, Luxemburg, Groenlo, Doesburg, Nijmegen, Lochem, Zutphen, Wenſterswijk, Zaandam, Almelo, Deventer.

186. *Lijm.* (Inlandſche) Te Antwerpen en in de meeste ſteden van Belgien.

187. *Lijnbanen.* Te Antwerpen, Boom, Lier, Baesroode, Gent, Termonde, Aalst, Ninove, Lokeren, Doornik, Ath, Lesſines, Leuze, Perwez, Frameries, Hamme, Brugge, Oſtende, Nieupoort, Tholen, Vlisſingen, Middelburg, Amſterdam, Rotterdam, Delftshaven, Gouda, Hoorn, Enkhuizen, Zaandam, Oudewater, Alkmaar, Dordrecht, Montfoort, Bodegraven, Nimwegen, Elburg, Harderwijk, Almelo, Zwol, Deventer enz.

Gerekend dat tot de onderscheidene Lijnbanen 2,000 Handwerkslieden gebezigd worden, kan het montant van deze fabrieken *f* 1,500,000 en de voordeelen omtrent *f* 1,200,000 beloopen.

M.

188. *Madras.* Een stof die te St. Nicolaas, Lokeren en Gent gemaakt wordt.

189. *Marmer-groeven.* Te Hoei, Visé, Theux, Limburg, Chaufontaine, Rance, Beaumont, Chimai, Fontaine-l'Evêque, Marche-les-Ecausfines, Montigny-le-Tilleul, Erpion, Renlies, Barbançon, Bomal, Binche, Basècles, Arquenne, Namen, Dinant, Golzinnes, Denée, St. Remy, Bosfus-lez-Walcourt, Rochefort, Fosses, Lesves, St. Gerard, Wepion, St. Anne, Soulmes, Clermont, Waulsort, Gochenée, Luson, Ligny, Philippeville, Franchimont, Merlaimont, Mouchenne, Grand-Samson, Rognée, Vodelée, Vaucelle. Zie bladzijde 23.

190. *Marmer- en Steen-zagerijen.* Te Arquennes, Beaumont, Solre St. Gery, Brussel, Namen, Dinant, Franchimont, Luik, Antwerpen, Middelburg enz.

191. *Matten.* Te Gent, Utrecht, Genemuiden, Loon op 't Zand enz.

192. *Mee. Honigwater.* Te Goes, Naarden, Schijndel, Zwol, Deventer, Luxemburg, Dinant, 's Hertogenbosch enz.

193. *Meekrap.* Wordt geteeld in een groot gedeelte van Zeeland, en in eenige Provincien van Holland, Limburg, Vlaanderen, Antwerpen en Noord-Braband. Zie bladzijde 8. Meekrap-fabrijken en Molens zijn te Middelburg, Goes, Zierikzee, Tholen,

len, Brouwershaven, Aardenburg, Maastricht, Hasſelt op den Demer, Oorderen, Rotterdam, Zaandam.

194. *Menie.* Te Vonêche, Amſterdam.

195. *Mergel-groeven.* In het kanton van Grez (Zuid-Braband) en de omſtreken van Luik.

196. *Mesſen-makerijen.* In 1812 waren hiervan 97 werkplaatſen in de Provincie van Henegouwen, en 64 in die van Namen; men heeft ook nog Mesſenmakerijen te Namen, Gembloux, Dinant, Brusſel, Nivelles, Mons, Doornik, Perwez, Ath, Lesſines, Leuze-Enghien, Charleroi, Châtelet, Gilly, Jumetz, Binche, Carnières, Gosſelies, Viesville, Fleurus, Nalinnes, Gent, Lier, 's Hertogenbosch, Sittard, Schagen, Almelo.

Het jaarlijksch bedrag van de waarde der Mesſemakerijen begroot ik op *f* 3,000,000 en het voordeel der arbeidsloonen en bewerking op *f* 2,375,000.

197. *Metalliek Linnen.* Te Ath.

198. *Mineralen.* Onze voornaamſte mijnen zijn in de Provincien van Luik, Namen, Henegouwen en Luxemburg. Men graaft er Lood, Koper, Calamijn, IJzer, Steenkolen, Aluin.

199. *Minerale-bronnen.* Er zijn bronnen in de Gemeentens van Spa, Chaufontaine, Hoei, Stavelot, Bilſen, Tongeren, Vaels, Brée, Sirault, Mont-St. Aubert, Fontaine-l'Evêque, Marimont.

200. *Molenſteen-groeven.* Te Hoei, Gesves, Salm, Chateau, Vieil-Salm.

201. *Molton.* Te Nivelles, Renaix, Charleroi, Doornik, Leuze, Peruwelz, Meenen.

202. *Moor.* Te Amſterdam, Leiden.

203. *Mousſelines, Neteldoek.* Te Brusſel, Antwerpen.

204. *Muzijk-Inſtrumenten.* Men roemt die welke gemaakt worden te Brusſel, Leuven, Mons, Doornik, Mechelen, Antwerpen, Gent, Breda.

N.

205. *Naalden.* Te Brusſel, 's Hertogenbosch, Vaels, Venlo, Amſterdam, Rotterdam. (153)

206. *Nankins.* Te Commines, Mouſcron, Roubaix, Neusſe enz.

207. *Notemuskaat.* Groeit voordeelig op de eilanden van Amboina en Banda. De jaarlijkſche opbrengst beloopt 5 à 600,000 ponden.

O.

208. *Oesters.* Worden gevangen bij Texel en aan de Zeeuwſche kusten.

209. *Oker.* Een oer of ijzerachtige aarde die in den omtrek van Steenwijk gevonden wordt.

P.

210. *Paarden.* Het Vrieſche ras en dat van de Ardennes zijn de beroemdſte. De werkpaarden van Braband, Vlaanderen, Zeeland en Gelderland zijn ſterk en ſchoon.

211. *Paardeharen-ſtoffen.* Te Brusſel.

212. *Paarlen.* Men vischt er in de omſtreken van het eiland Borneo en Celebes. (254)

213. *Pak linnen.* Te Zele, Roulers, Doornik, Meppel. (176)

Pannen en Vloerſteenen. Zie *Vloerſteenen.*

214.

214. *Papaver-olie.* Te Brusfel, Leuven, Mechelen, Antwerpen enz.

215. *Papier-fabrijken.* Te Brusfel, Diegem, Drogenbosch, Clabbeek, Nivelles, Bouswal en Wais, Tirlemont, Limal, La Hulpe, Halle, Saventhem, Huldenberg, Uccle, Watermael, Forêts, Huisfingen, Bierfel, Linkenbeek, Rhode-St. Gènes, Tourneppe, Woluwe-St. Etienne, Crainhem, Beekbergen, Turnhout, Gent, Termonde, Meenen, Marcq, Doornik, Binche, Luik, Hoei, Limburg, Luxemburg, Arlon, Fischbach, Moulins, St. Servais, Dinant, Hastier, Ben, Maastricht, Arnhem, Appeldoorn, Vaasfen, Elburg, Hattem, Wageningen, Putten, Renkum, Brummen, Hal, Roozendaal, Rhede, Leeuwarden, Harlingen, Groningen, Amfterdam, Zaandam, Zaandijk, Wormerveer, Schoonhoven, Middelburg.

Deze onderfcheiden Papierfabrijken, brengen in den handel voor omtrent *f* 3,500,000 aan Papier in omloop, tot welker vervaardiging zij voor *f* 850,000 aan vodden, lijm enz. gebruiken, gevende een voordeel van *f* 2,650,000.

216. *Parfumen.* Te Brusfel, Amfterdam, Luik.

217. *Parkement.* Te Leiden, Alkmaar, enz.

218. *Pasfement-werken.* Te Brusfel, Gent, Brugge, IJperen, 's Hertogenbosch, Doornik, Maastricht en in de meeste Steden van het Koningrijk. Naar het getal van werklieden die hiertoe gebezigd worden, kan men de voordeelen van de Pasfementwerkers op *f* 500,000 berekenen.

219. *Patesde Gènes.* Worden te Brusfel bereid.

220. *Pellow.* Eene ftof die te St. Nicolaas gefabriceerd wordt.

221. *Pelterijen.* De voornaamste magazijnen zijn te Brusfel, Namen, Dinant, Brugge, 's Gravenhage, Amsterdam.

222. *Peper.* Groeit in menigte op de Sundasche eilanden, die aan den handel jaarlijks 2,000,000 ponden opleveren.

223. *Peper-koeken.* Die van Mechelen zijn beroemd. De koeken van Assche en Dinant maken een belangrijke tak van handel uit ter waarde van *f* 30,000.

224. *Perkalen.* Te Brusfel, Brugge, Kortrijk, IJperen, Gent.

225. *Phijsische en Mathematische Instrumenten.* Worden vervaardigd te Luik, Brusfel, Breda, Delft, Hallum, Franeker, Amsterdam.

226. *Pitten of Lonten.* (Gezwavelde) Te Brusfel, Gent, Brugge, Antwerpen, Luik, Namen, Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage, Groningen, Franeker, Middelburg.

227. *Plaat-druk.* Te Gent, Brusfel, Amsterdam.

228. *Plaat-ijzer.* Te Haine, St. Paul, Charleroi, Bouffioulx, Couillet, Fontaine l'Evêque, Marchienne-au-Pont, Arquennes, Jamioulx, Bonnet, Wandre. (341)

229. *Planken of Deelen.* (Houthandel in) Te Luxemburg, Luik, Maastricht, Chimai, Antwerpen, Zaandam.

230. *Plet-Molens.* In de Gemeentens van Rivière, Maizeret, Thon en Samson, Anthée en Morenne, Moulin, Marchin, Arbre, la Rochette, Veaux. (341)

231. *Pluimen-fabrijk.* Te Brusfel. (218)

232. *Podding-steengroeven.* Te Poleur en Beaufays.

233. *Porcelein-fabrijken.* Te Brusfel, Doornik, Baudone, Andennes, 's Gravenhage, Amsterdam.

234. *Porphijr-groeven.* Te Quenast, Lesfines.

235. *Potasch.* Te Brusfel, Molebeek, Etterbeek, Koekelberg, Leuven, Vonêche, Gent.

236. *Pottebakkerijen.* Vaatwerken van gebakken aarde worden gemaakt te Brusfel, Leuven, Tirlemont, Diest, Antwerpen, Hoevenen, Mechelen, Lier, Bornhem, Turnhout, Hoogftraeten, Minderhout, Hazerswoude, Doornik, Ath, Anthoing, Leuze, Chimai, Mons, Sirault, St. Vaast, Châtelet, Bouffioulx, Grivegnée, Namen, Cinei, Bouvignes, Gent, Termonde, Aalst, Audenaerde, Brugge, Thourout, Warneton, Gouda, Alphen, Rebaix, Oosterhout, Oosterwijk, Deurne en Liesfel, Bergen-op-Zoom, Sneek, Arnhem, Wageningen, Wenfterswijck.

De waarde van deze voortbrengfelen gevernist en ongevernist, kan men ftellen op *f* 1,000,000. De brand en grondftoffen vereisfchen één derde van die fom, zoodat voor arbeidsloonen en voordeelen der nijverheid *f* 900,000 overblijven.

237. *Printannières.* Te Moufcron, Kortrijk en Brugge. (136)

238. *Pijpaarde.* Wordt gegraven in de Gemeentens van Andenne en Onhaye in de Provincie van Namen.

239. *Pijpen.* Te Gouda, Alphen, Gorinchem, Schoonhoven, Venlo, Andemes, Poperinghe, Antwerpen, Luik, Gent.

R.

240. *Raap en Lijn-Olie.* De Olien die jaarlijks geflagen worden, kan men op *f* 15,000,000 en het voordeel van handwerken en handel op *f* 10,000,000 voor-

begrooten. Er zijn Olieslagerijen in de meeste gemeentens van Vlaanderen, en den omtrek van Doornik, als ook in vele plaatsen der Provincien van Zuid-Braband, Antwerpen, Limburg, Zeeland, Vriesland, Groningen, Gelderland en Utrecht. Ik zal onder anderen opnoemen de Gemeentens van Brussel, Vilvoorden, Leuven, Deghem, Diest, Tirlemont, Nivelles, IJssche, Anderlecht, Londerzeel, Jodoigne, Genappe, Antwerpen, Boom, Contich, Zoerzeel, Niel, Mechelen, Lier, Bornhem, Willebroek, Turnhout, Gheel, Herenthals, Groebendonk, Hoogstraeten, Merxplas, Casterlé, Mons, Doornik, Ath, Leuze, Perwez, Nimy, Chièvres, Enghien, Silli, Steenkerque, Neufmaison, Soignies, Morlanwelz, Lessines, Ham sur-Heure, Beaumont, Brugge, Thielt, Thourout, Wervick, Kortrijk, Haerlebeke, Roulers, Meenen, Wijneghem, Gent, Deijnze, Ninove, Lokeren, Aalst, Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Wageningen, Hattum, Doesburg, Aalten, Wensterswijk, Almelo, Zwol, Deventer, Dordrecht, Haarlem, Zaandam, Westzaan, Breda, Vechel enz.

241. *Ras.* Eene stof die te Amsterdam gefabriceerd wordt.

242. *Ratijn.* Te Amsterdam, Leiden, Tilburg, Verviers. (335)

Rouennerie. Zie *Katoen-weverijen.*

243. *Rum.* In onze kolonie van Surinamen, distilleert men jaarlijks 166,000 kannen (Litres)

244. *Run.* *Boom-schors.* De Provincien van Luik, Luxemburg en Namen, drijven eenen verbazenden handel in eiken Schors. Te Antwerpen wordt jaarlijksch voor *f* 2,500,000 uitgevoerd.

245.

245. *Rijst.* Eene teelt van tamelijke uitgeſtrektheid in onze kolonien van Java en Celebes.

Rouennerie. Zie *Katoen-weverijen.*

S.

246. *Saffraan.* Komt veel voor op de Molukſche Eilanden.

247. *Sago.* Een plantaardig deeg, dat in onze kolonien van Celebes en Banda, met het merg van den wilden Palmboom bereid wordt.

248. *Saaijet. Breiwol.* Te Brusſel. Antwerpen, Gent, Brugge, Leiden, Amſterdam, Bolswaard, Hattem enz.

249. *Salpeter.* Wordt gefabriceerd te Brusſel en Amſterdam.

250. *Sandelhout.* Op onze eilanden van Celebes, Kisſir en Timor.

251. *Sargie-fabrijken.* Te Brusſel, Nivelles, Namen, Dinant, Luik, Herve, Daelhem, Trembleur, Leuze, Erpion, Renlies, Peruwelz, Brugge, IJperen, Cortemarcq, Neuve Egliſe, Poperinghe, Amſterdam, Delft, Leiden, Gouda. (336)

252. *Scheeps-Timmerwerven.* De voornaamſte van het Rijk, zijn die van Helvoetſluis en Zaandam. Ook zijn er te Delftshaven, Amſterdam, Rotterdam, Dordrecht, Hoorn, Edam, Vlisſingen, Dokkum, Harlingen, Antwerpen, Oſtende, Lemmer, IJlst, Workum, Zwol, Harderwijk, Elburg, Deventer, Grouw, Hindelopen, Stavoren, en voor de binnelandſche ſcheepvaart, te Brugge, Gent, Baesroode, Eecloo, Lovendeghem, Everghem, Doornik, Brusſel, Namen, Dinant, Luik, Chokier, Moordrecht.

253. *Scheikundige bereidingen.* Te Brusfel, Leuven, Gent, Luik, Perwez, Thieldonk, Amfterdam, Rotterdam. (360)

254. *Schelpen.* Worden bijna langs alle onze kusten gevonden. In de Ourthe, een rivier in het Luxemburgfche vindt men eene foort van Paarl-fchelpen.

Schepen. Zie *Scheepstimmerwerven.*

255. *Schoenen. Laarzen.* Brusfel is beroemd wegens de deugdzaamheid van haar leder voor de laarzen-fchagten, en de fierlijkheid van bewerking. Men drijft eenen verbazenden handel in gemeene fchoenen te Venray, Loon op Zand, Oosterhout en eenige andere Gemeentens in Noord-Braband.

256. *Schoorfteenen of Haarden.* Men vervaardigd gegoten ijzeren fchoorfteenplaten te Couvin, Gent enz. Zie werken van gegoten ijzer.

257. *Schrijfpennen.* Worden bereid te Brusfel, Luik, Gent, Groningen.

258. *Schrijnwerkers.* In de voornaamfte Steden van het Koningrijk voornamelijk te Brusfel, Leuven, Mons, Ath, Doornik, Solre-St.-Gery, Gent, Lovendeghem, Brugge, Luik, Namen Amfterdam, 's Gravenhage.

259. *Shawls.* In nabootfing van die van Kafimire, worden gefabriceerd te Brusfel en Gent.

260. *Siamoifen.* Te Brusfel, Leuven, Nivelles, Antwerpen, Mechelen, Lier, Haesdonk, Turnhout, Overmeire, Zeveren, Gent, St. Nicolaas, Tamife, Audenaerde, Lokeren, Loochristi, Waerfchot, Zele, Brugge, Kortrijk, Commines, Ruisfelede, IJperen, Meenen, Mons, Leuze, Peruwelz, Doornik, Amfterdam, Haarlem. (136)

261.

261. *Slijpsteen-groeven.* Te Flanelle la Grande, Vieil-Salm, Salm-Chateau.

262. *Slotemakers.* Te Brussel, Antwerpen, Lier, Mons, Doornik, Ath, Lessines, Leuze, Perwez, Enghien, Soignies, Boussu, Braine le Comte, St. Ghislain, Charleroi, Châtelet, Gilli, Jumetz, Montigny, Lambusart, Binche, Buvrines, Fontaine l'Evêque, Gosselies, Ransart, Fleurus, Seneffe, Thuin, Namen, Gembloux, Luik, Hoei, Gent enz. (341)

263. *Smalt.* Wordt gefabriceerd te Amsterdam.

264. *Smederijen.* (Goud en Zilver) Die van Amsterdam en Brussel, zijn de grootste en beroemdste. Men roemt ook die van Gent, Mechelen, Antwerpen, Doornik, St. Hubert. (138)

265. *Snaren.* (Darm) Te Amsterdam, Brussel, Luik.

266. *Specerijen.* In alle onze Oost-Indische kolonien. Zie N°. 128. 82. 156.

267. *Speelkaarten.* Te Brussel, Antwerpen, Doornik, Dinant, Luik, Gent, 's Hertogenbosch, Breda, Amsterdam, Grevenmachern.

Wanneer men één spel kaarten voor ieder inwoner rekent, dan zoude het maken van speelkaarten *f* 550,000 opbrengen.

268. *Spek steen.* Eene soort van mergel dat bij Luik gegraven wordt.

269. *Spelden.* Te Brussel, Mechelen, Mons, Gent, Aalst, St. Nicolaas, Vaels, Venloo, 's Hertogenbosch, Rotterdam, Utrecht, Zwol.

270. *Spin-spillen.* Te Mons, Havre, Haine-Saint-Paul. (153)

271. *Spijker fabrijken.* De voornaamste zijn te Charleroi, Châtelet, Gosselies en Luik. Ook zijn

er te Mont-sur-Marchienne, Lodelinsart, Fontaine l'Evêque, Marcienne-au-Pont, Montigny-le-Tilleul, Montigny-sur-Sambre, Jumetz, Fayt, Marbais, Jamioulx, Lobbes, Namen, Spontin, Annevoie, Andenne, Mariembourg, Berzée, Gourdine, Hansinne, Laneffe, Rognée, Silenrieux, Tarcienne, Amsterdam.

Ik begroot de jaarlijksche voortbrengselen der Spijkerfabrijken op eene waarde van *f* 3,000,000 waarvan de arbeidsloonen bijna drie vierde uitmaken, en een voordeel opleveren van *f* 2,250,000.

272. *Staal-fabrijken.* Te Luik, Binche, Namen, Baronville. (343)

273. *Staal-werken.* Te Luik, Mons, Haine, St. Paul, Binche, Namen, Baronville, Gent enz. Zie op IJzerkramerijen en Messenmakerijen.

274. *Steenbakkerijen, Pannebakkerijen.* Het gebruik tot grondslag nemende, zoude men de opbrengst dezer bakkerijen kunnen stellen op *f* 2,500,000. De voornaamste Steenbakkerijen zijn op den IJssel en in de omstreken van Gouda, Franeker en Harlingen. Er zijn ook anderen te Boom, Niel, Capellen, Hoevenen, Turnhout, Hoogstraten, Nodderwijk, Merxplas, Deurne en Liessel, Oosterhout, Rumpst, Charleroi, Silli, Lessines, Leuze, Binche, Leval Trahegnies, Enghien, Marquain, Warchin, Antoing, Gauraing, Ramecroix, Frasnes, Sirault, Battignies, Rebaix, Deynze, Furnes, Herfelt, in de omstreken van Brussel, Leiden, Utrecht, Woerden, Makkum, Hattem, Aalten, Wensterswijk, Grol, Lochem enz.

275. *Steendrukk.* Te Brussel, Doornik, Gent, Brugge, Amsterdam.

276. *Steen-groeven.* Men vindt Steengroeven in de Pro-

vincien van Zuid-Braband, Limburg, Luik, Henegouwen, Namen en Luxemburg.

De voorwerpen der uitdelvingen zijn: Marmer, Porphijn, Straatſteenen, Arduin en Bouwſteenen, Kalkſteen, Dijkſteenen, Molenſteenen, Vuurſteenen, Leijen, Wetſteenen, Slijpſteenen enz. Zie bladz. 23.

177. *Steenkolen-aarde.* (Mijnen van) (*Houille mines de terre*) Te Tamines, Moignelée, Namen, Ligny en Velaines, Auvelois, Jemmappe-ſur-Sambre, Floreffe, Malonne, Moustier, Soye, Florifoux, Flawine, Faliſolle, Ham-ſur-Sambre, Mornimont, Franière. (287)

278. *Steenkolen-mijnen.* (*Houille mines de*) Men delft jaarlijks 56,700,000 metrieke kwintalen, die gerekend op 20 cents per kwintaal, een voordeel opleveren van *f* 11,340,000 de transporten daar niet onder begrepen, die bijna even zoo veel voordeel aanbrengen. De Steenkolenmijnen zijn gelegen in de Provincien van Henegouwen, Namen, Luik en Limburg, te Mons, Cuesmes, Jemmappe, Eugies, Paturages, Frameries, Roeulx, St. Vaast, Houdeng-Aimeries, Gougnies, Houdeng en Trivières, Strepy, Quaregnon, Wasmes, Warquignies, Charleroi, Châtelet, Chatelineau, Jumetz, Mont-ſur-Marchienne, Lodelinſart, Farciennes, Goegnies, Dampremy, Lambuſart, Prèles, Morlanwelz, Carnière, Haine St. Pierre, Marchienne-au-Pont, Courſelles, Souvret, Viesville, Ranſart, Waufercée, Fleurus, Fayt, Dour, Jambes, Erpent, Genlis, Haine-St.-Paul, Hornu, Baiſieux, Bousſu, Elouges, Binche, Gilli, Marimont, Montigny le-Tilleul, Montigny-ſur-Sambre, Marcinelle, Chapelle-Herlaimont, Andenne, Sclayn, Borſu, Roldue, Seraing, Soleilmont, Ans en Glain, Grace, Herſtal, Herve, Gosſelies, Flône.

279. *Sterk-water.* Te Brusſel, Verviers, Amſterdam, Rotterdam, Deventer. (360)

280. *Stijffel en Haarpoeder.* In een groot getal Steden en Gemeentens in het Koningrijk, vindt men Stijffelfabrijken, en ik vermeen zonder overdrevenheid de jaarlijkſche bereiding op eene waarde van *f* 1,500,000 en het voordeel op *f* 125,000 te mogen bepalen. De voornaamſte fabrijken zijn te Brusſel, Leuven, Vilvoorden, Anderlecht, Braine-Lalleu, Antwerpen, Mechelen, Namen, Gent, Eeckloo, Deijnſe, Brugge, Kortrijk, Cortemarcq, Thourout, Maastricht, Amſterdam, Rotterdam, Zaandam enz.

281. *Stroo-hoeden.* Te Brusſel, Luik, Glons, Gent en in verſcheiden andere Steden.

282. *Suiker.* Groeit voordeelig in onze kolonien van Java en Surinamen. Deze laatſte kan 200,000 metrieke kwintalen opleveren.

283. *Suiker-Raffinaderijen.* De voornaamſte zijn te Amſterdam en Rotterdam. Voorts te Brusſel, Leuven, Gent, Antwerpen, Mons, Doornik, Charleroi, Brugge, Kortrijk, Ostende, Venlo, Dordrecht, Utrecht, Zwol. De jaarlijkſche conſumptie en uitvoer van Suiker begroot ik op *f* 6,000,000 en het voordeel der raffineering op omtrent *f* 2,000,000.

T.

284. *Tabak.* Wordt in bijna alle Provincien geteeld, doch voornamelijk in die van Utrecht, Gelderland, Vlaanderen, Henegouwen, Overijsſel, als ook in onze Amerikaanſche kolonien van Saba en St. Martin. Men heeft zeer groote Tabaksfabrijken te Amſterdam en Rotterdam, en anderen te Zaandam,

dam, Amersfoort, Dordrecht, Almelo, Aardenburg, Nijkerk, Breda, Brusſel, Antwerpen, Lillo, Doornik, Charleroi, Gent, Grammont, St. Nicolaas, Meenen, Brugge, Wervick, Luik, Maastricht, Luxemburg.

Het binnenlandsch vertier, kan men rekenen op 7 ponden voor elk inwoner die er gebruik van maakt, hetgeen over 2,000,000 inwoners, eene conſumptie doet vooronderſtellen van 14,000,000 ponden Tabak, met een voordeel van *f* 500,000. De uitvoer ſtaat bijna met het binnenlandsch verbruik gelijk, en verdubbeld het voordeel der fabricering.

285. *Tafel-linnen.* Damast en geen Damast, te Kortrijk, Meenen, Brugge, Neuve-Egliſe, Grammont, Malle, Helmont, Deume en Liesſel, Hengelo, Almelo, Vilvoorden, IJsſche, Woluwe-St. Etienne. enz. (176)

286. *Talk-ſteengroeven.* Te Vieil Salm.

287. *Tapijt-fabrijken.* Te Doornik, Brusſel, Vilvoorden, Deventer, Baarn, 's Hertogenbosch, Breda, Antwerpen, Turnhout, Haarlem, Amſterdam, Hilverſum, Hoorn, Amersfoort, Utrecht.

Men heeft geene gronden genoeg, om het produkt van dezen tak van nijverheid te kunnen opmaken, zij ſchijnt echter zeer aanmerkelijk te zijn.

288. *Tapijten of kleeden van zelfkant.* Worden te Leuven en Brugge gefabriceerd.

289. *Teer.* Te Brusſel, Antwerpen, Amſterdam, Harlingen.

290. *Terpentijn.* Harst van den Terpentijnboom die in onze kolonie van Sumatra verzameld wordt.

291. *Tijk-fabrijken.* Te Brusſel, Turnhout, Lokeren. (337)

292. *Tin-mijnen.* Op het eiland Sumatra, 't Schiereiland Malakka, en het eiland Banka, hetwelk jaarlijks 4,250,000 ponden daarvan leveren kan. Men begroot het voordeel der Tin-mijnen van dit laatfte eiland op *f* 1,850,000.

293. *Tinne-Gieterijen.* Te Brusfel, Luik, Mechelen, Ath, Doornik, Gent, Brugge, Arnhem, Amfterdam, Rotterdam, Utrecht.

294. *Tiretaine. Droget-laken.* Te Brugge, Namen, Dinant enz. (335)

295. *Trijp.* Te Amfterdam, Leiden, Haarlem.

296. *Turf-Veenderijen.* De voornaamfte zijn gelegen in de Provincien van Holland, Vriesland, Utrecht, Groningen, Overijsfel, Drenthe, Noord-Braband en Gelderland. Men fchat de uitgravingen op 480,000,000 kubiek voeten, ter waarde van *f* 3,650,000. In de Zuidelijke Provincien, zijn Turfveenderijen op de beide oevers van de groote Nethe, de Dijle, Senne, Rupel en de Schelde, in de omftreken van Hasfelt en Roermonde, op de beide oevers van de Woluwe, in de distrikten van Erezée en de la Roche, en in eenige gedeelten van Vlaanderen.

V.

297. *Varkens.* Worden in meest alle Provincien gemest, maar voornamelijk in Holland, Namen en Luxemburg.

298. *Vathout. Wagenfchot.* Te Deventer.

299. *Vee.* Volgens de laatfte officiële Staat, zijn er in ons Koningrijk 1,896,603 ftuks Hoornvee, 449,741 Paarden, en 1,303,534 Schapen.

300. *Vee.* (Hoorn) Die van Holland en Vriesland onderfcheiden zich door hunne fchoonheid en groot-

te,

te, een gevolg van de heerlijke weilanden, welke zich aldaar bevinden.

301. *Vee.* (Wol) De meest geachte (Schapen) zijn het ras van Ardennes, van Vlaanderen en Texel. De grootfte kudden vindt men in de Provincien van Luxemburg, Luik, Limburg, Noord-Holland, Drenthe, Namen en Henegouwen.

302. *Vermiljoen-fabrijken.* Te Amfterdam, Krommenie, Vonêche.

303. *Vernis.* Men maakt fchoone vernisfen te Brusfel en Amfterdam. In één jaar worden voor omftreeks *f* 500,000 aan vernisfen verbruikt.

304. *Verwerijen.* Wij hebben in 't geheel geene gronden, om het montant te berekenen van de verwen, welke tot de ftoffen, gedrukte lijnwaden, katoenen enz. gebruikt worden; maar het is gemakkelijk na te gaan, dat het een aanmerkelijke tak van onze nijverheid is, alzoo zij zich regelt, naar het verbruik der ftoffen en andere voorwerpen waarvan ik gefproken heb. Ten naasten bij vermeen ik de waarde te kunnen ftellen op *f* 5,000,000 daaronder begrepen *f* 500,000 die het voordeel voor den verwer uitmaken.

Er zijn verwerijen te Brusfel, Leuven, Tirlemont, Genappe, Laeken, Etterbeek, Ixelles, Forêts, Anderlecht, Saint-Gilles les Bruxelles, Rouge Cloître, Antwerpen, Lierre, Turnhout, Herenthals, Mechelen, Mons, Doornik, Ath, Leuze, Perwez, Enghien, Charleroi, Lesfines, Châtelet, Gosfelies, Fleurus, Brugge, Kortrijk, IJperen, Eindhoven, Gent, Audenaerde, Amfterdam, Rotterdam, Zaandam, Arnhem, Harderwijk, Veenhuizen, Almelo, Zwol, Enfchedé, Deventer enz.

305. *Vingerhoeden.* Te Luik enz. (153)

306. *Visscherij.* Zij maakt eenen aanmerkelijken tak van Nederlandsche nijverheid uit. Zie het bedrag van derzelver opbrengsten op bladz. 23.

307. *Visch-Olie.* Te Edam, Monnikendam enz.

308. *Vitriool-fabrijken.* Te Vedrin, Vonêche, Verviers, Luik, Brussel.

309. *Vlas.* Wordt voornamelijk geteeld in de Provincie van Vlaanderen, Henegouwen, Vriesland, Groningen en Zeeland. Op andere plaatsen bepaalt deze teelt zich tot het binnenlandsch verbruik.

310. *Vlas-Spinnerijen.* In de Zuidelijke Provincien en in de landbouwende Noordelijke Provincien, is zij gedurende den winter meestal de bezigheid der vrouwen. Naaigaren en andere soorten, vervaardigt men te Brussel, Leuven, Nivelles, Mons, Doornik, Ath, Leuze, Perwez, Petit-Enghien, St. Pierre Capelle, Silly, Marcq, Steenkerque, Toricourt, Blandain, Lessines, Binche, Gent, Termonde, Eecloo, Aalst, Tronchiennes, Lokeren, Wevelghem, Brugge, Kortrijk, Meenen, Mouscron, Ghistelles, IJperen, Heule, Antwerpen, Mechelen, Wervick, 's Hertogenbosch, Hilvarenbeek, Vechel, Herkenroode, Dordrecht, Haarlem, Tholen, Gouda, Fosses.

Het spinnen en de garenfabrijken leveren aan handwerken en arbeidsloonen, een voordeel op van *f* 20,000,000.

311. *Vleesch.* (Gezouten) Zie *Hammen.*

312. *Vloer-steenen.* Hiervan vindt men groeven te Samson, Golzinne, Namen, Antoing, Diekirck, Doornik.

313. *Vol-Molens.* (Wol) Te Brussel, Anderlecht, St. Gilles-les-Bruxelles, Weerde, Brugge, Gent, Lim-

Limburg, Leiden, Zaandam, Zutphen, Eindhoven enz.

314. *Vriesch-goed.* Te Brugge, Neuve-Eglise, Tilburg, Brussel, Gent, Amsterdam enz. (335)

315. *Vriesch-groen.* Te Leeuwaarden, Rotterdam, Deventer. (139)

316. *Vruchten.* Komen voort in alle Provincien, maar voornamelijk in de Zuidelijke en in Gelderland, bijgenaamd de Boomgaard van Holland.

317. *Vuursteen-groeven.* Bij Mons.

318. *Vijlen.* Die van Luik, Binche, Namen, Baronville, zijn bijzonder in naam. (153)

W.

319. *Wagenmakers. Rijtuigenmakers.* De voornaamste werkplaatsen daarvan zijn te Brussel, 's Gravenhage en Gent.

320. *Wapenen.* Er is eene voortreffelijke wapenfabrijk te Luik, en andere van minder aanbelang te Mons, Enghien, Ath, Doornik, Leuze, Farciennes, Charleroi, Chaufontaine, Gent.

321. *Was-doek.* Te Brussel, Anderlecht, Gent, Antwerpen, Amsterdam, Zeist.

322. *Was-handel.* Te Antwerpen, 's Hertogenbosch, Doornik, Ath, Brussel, Luxemburg, Dinant, Luik, Gent, Naarden, Schijndel, Zwol, Deventer, Aalten.

Er wordt ook veel Was uitgevoerd uit onze kolonien van Timor, Borneo en Sumatra.

323. *Waterbouwkundige werktuigen.* Te Brussel, IJperen, Haarlem enz.

324. *Watten fabrijken.* Te St. Josse-ten-Noode.

325. *Wei- en Hooilanden.* De vetste weilanden vindt men in de Noordelijke Provincien, en voornamelijk in Holland en Vriesland. Zie bladz. 16.

326. *Wetsteen-groeven.* In de kantons van Vieil-Salm en Houffalise.

327. *Weverijen van katoene Garens.* Te Brussel, Mechelen, Lier, Doornik, Amsterdam, Haarlem, 's Hertogenbosch, Helmond, Almelo.

328. *Weverijen van wolien Garens.* Te Mechelen, Lier, Thuin, Châtelet, Gosselies, Fleurus.

329. *Weverijen van wolien Katoenen.* Te Monscron, Amersfoort, 's Hertogenbosch, Helmond, Kampen, Almelo.

330. *Wild.* Groot wild is er niet, dan alleen in de Provincien van Namen, Luik, Henegouwen en Luxemburg; men vindt er wilde Zwijnen, Rheën, en klein wild in overvloed.

331. *Wit-leerbereiders. Wit-looijers.* Te Brussel, Leuven enz. (171)

332. *Wol.* Die van de Provincien van Holland, Vriesland, Groningen, Zeeland, Limburg en Noord-Braband, is zeer geacht, hoewel minder van kwaliteit dan die van de Ardennes en de beide Vlaanderen, welke voor de fabrijken van Amiens en derzelver omstreken gezocht is. Zie bladz. 17.

333. *Wol-kaarden.* Te Binche, Mechelen, Gent, Verviers. (153)

334. *Wol-spinnerijen.* Te Doornik, Ath, Leuze, Perwez, Charleroi, Châtelet, Gilly, Jumetz, Lodelinsart, Farciennes, Courcelles, Souvret le Val-Trahegnies, Gosselies, Wauferée, Fleurus, Ransart, Pont à Celles, Brugge, Poperinghe, Meenen, Diest, Turnhout, Loon op Zand, Luik, Herve, Franeker,

Vee-

Veenendaal, Hattem, Almelo, Zwol, Hulst enz.

335. *Wollen Stoffen.* (Lakenfabrijken of andere.)

Ik geloof dat men zonder overdrevenheid, het jaarlijksch verbruik van Lakens, Kasimiren, Sargien, Kamelotten en andere Wolle Stoffen kan stellen op *f* 10 per hoofd, hetwelk over 5,500,000 inwoners, eene waarde van *f* 55,000,000 uitmaakt. Onze fabrijken leveren ten minsten *één derde* van hetgeen er verbruikt wordt, en wanneer men nu ook op *één derde* de waarde van den uitvoer rekent, zal men voor het beloop van het gefabriceerde verkrijgen *f* 36,666,666 waarvan *twee derden*, dat is te zeggen *f* 24,444,444 kunnen afgezonderd worden voor den prijs der handwerken, voordeelen en arbeidsloonen van dezen tak van nijverheid.

De voornaamste fabrijken zijn te Verviers, Dolhain-Limbourg, Francomont, Ensival, Hodimont, Luik, Daelhem, Herve, Theux, Stavelot, Rechain, Dison, Lambermont, Gem, Membach, Brussel, Nivelles, Leuven, Tirlemont, Braine-Lalleu, Wauthier-Braine, Maastricht, Roermond, Vaels, Horst, Gennep, Loenhout, Herenthals, Hoogstraeten, Welde, Gheel, Moll, Casterlé, Minderhout en Desschel, Baelens, Oostmael, Mons, Charleroi, Châtelet, le Val Trahegnies, Gosselies, Erpion, Renlies, Thuin, Ath, Namen, Dinant, Walcourt, Couvin, Rethi, 's Hertogenbosch, Tilburg, Oosterwijk, Geldrop, Eindhoven, Mierlo, Breda, Oosterhout, Brugge, Cortemercq, IJperen, Poperinghe, Mouscron, Neuve Eglise, Gent, Audenaerde, St. Nicolaas, Eecloo, Luxemburg, Esch, Arlon, la Rochette, Diekirch, Echternach, Vianden, Neuchateau, Bastogne, Amsterdam, Rotterdam, Delft, Leiden,

den, Naarden, Utrecht, Amersfoort, Bolswaard, Deventer, Groningen, Meppel, Huizen, Nijmegen, Arnhem.

336. *Wouw.* Wordt geteeld in het land van Waas in Oost-Vlaanderen.

337. *Wijngaarden.* Men vindt die aan de boorden van den Moezel en de kantons van Remich en Grevenmachern. Zij beslaan omtrent 10,000 bunders. De wijngaarden van de Sure zijn niet meer dan 60 bunders. Er zijn ook nog wijngaarden in den omtrek van Luik en in Zuid-Braband. Deze laatste behooren aan den Heer Audoor, die geen kosten ontziet, om zijn Vaderland, met dit nieuw voortbrengsel, te verrijken.

Y.

IJzerdraad trekkerijen. Zie *Draad trekkerijen.*

338. *IJzer-Hamers of Makas.* Te Gougnies, Aiseaux, Chimai, Montigny-le-Tilleul, Bologne, Schleijden, Chaufontaine, Chenée, Anseremme, Mazy, Maiseret, Samson, Ivoir, Burnot, Moulin, Annevoie en Rouillon, Barvaux, Marchin, Hermeton, Arrille, Rivière. (339)

339. *IJzer-kramerijen.* Te Luik, Namen, Baronville, Cinei, Ath, Binche, Morlanwelz, Carnières, Buvrinnes, Mont St. Aldegonde, Vieillereille, Haine St. Paul, Thuin, Ham-sur-Heure, Brussel, Gent, Vaels, Amsterdam. (153)

340. *IJzer-mijnen.* In de Provincien van Namen, Henegouwen, Luik en Luxemburg, zijn zij in zulk eene menigte voorhanden, dat de uitgravingen nog onder den bloten hemel geschieden. Men vindt ook ijzerdeelen in de omstreken van Zutphen, en Oer-

gron-

gronden in de Provincie van Overijsfel. Het eiland Borneo bezit ook IJzer-mijnen.

341. *IJzer-Smederijen* of *Affineerderijen.* Annevoie en Rouillon, Anferemme, Evrehaille, Rivière, Moulin en Warnant, Weillen, Ivoir, Halma, Maiferet, Mozet, Thon en Samfon, Biesmes, Denée, Graux, Profondeville, St. Gerard, Mazy, Bosfu en-Fagne, Couvin, Silenrieux, Thy-le-Chateau, Thy le-Baud'huin, Vogenée, Walcourt, IJves, Burnot, Barvaux, Marchin, Sautour, Mariembourg, Clabbeek, Bousval en Wais, Charleroi, Gougnies, Aifeaux, Morlanwelz, Chimai, Marchienne-au-Pont, Montigny le Tilleul, Montigny-fur-Sambre, Ham-fur-Heure, Barbançon, Beaumont, Rance, Renlies, Fontaine l'Evêque, Villers-la-Tour, Lompret, Montbliard, Virelles, Froid-Chapelle, Sart-la-Buisfiére, Solre-faint-Gery, Marche-les-Dames, Acos, Theux, Aiwailles, Bologne, Dieupart, Saint-Hubert, Dommeldange, Almerotte, Mellier-Orval, Schleijden, Anzenburg, Berbourg, Beaufort, Chiny, Biourge, Etalle en Bazenol, Chatillon, Epioux, Géronville, Ethe en Belmont, Habai, Chauli, Grand-voir, St. Leger, Overfchie, Schoonhoven, Keppel.

De Affineerderijen maken jaarliks voor *f* 5,000,000 aan ruw IJzer, hetwelk, onder de handen der Slotenmakers, Smits, Spijkermakers, Smeders, IJzerkramers, Wapenfmeders, Mesfenmakers enz. eene handelwaarde oplevert van *f* 20,000,000.

342. *IJzer-Smelterijen.* In de Gemeentens van Rouillon en Annevoie, Bouvigne, Houx, Onhaye, Rivière, Monia en Waulfort, Wamant, Andennes, Mozet, Thon-en-Samfon, Lustin, Wepion, Couvin, Bosfu-en-Fagne, Gourienx, Nismes, Florennes,

nes, St. Aubin, Stave, Roly, Sautour, Gomezée, Mariembourg, Hanſinelle, Morialmé, Silenrieux, Thy-le-Chateau, Vogénee, IJves, Rieudotte, Heyde, Masblette, Dieupart, Ethe en Belmont, Almerotte, Maſle, Marche-en-Famenne, Orval, Rollingen, Romnout, Anſenbourg, Bisſen, Halma, Fischbach, Chiny, Habai, Jamoigne, Sart-la-Buisſière, Séloigne, Senenne, Sept-Fontaines, Solre-St. Gery, Grivegnée, Aiwailles, Vezin, Marche-les-Dames, Chimai, Fontaine-l'Evêque, Marimont, Macon, Lernes.

343. *IJzer-Snijderijen.* Te Marchienne au Pont, Montigny-le-Tilleul, Salzines, le Mazy, Burnot, Maizeret, Thon, Ivoir, Marchin, Aiwailles, Annevoie en Rouillon, Rivière, Moulin, Samſon, Chenée, Marche-en-Famenne, la Rochette. (339)

344. *IJzer-werken.* Dit is een der voornaamſte takken van nijverheid in het Koningrijk, die onder het Franſche Keizerrijk, aan den handel, jaarlijks 75,000,000 ponden IJzer opleverden. De omſtandigheden hebben dit fabrijkwerk, tot omtrent 500,000 kwintalen ruw IJzer, en 100,000 kwintalen gegoten IJzer doen verminderen, hetgeen, het gezuiverde IJzer op *f* 10 en het gegote IJzer op *f* 3 per kwintaal gerekend, een geheel uitmaakt van *f* 5,300,000 door de bewerking van het IJzer en derzelver verkoop, in omloop gebragt.

Er zijn in de Provincien van Namen, Henegouwen, Luik en Luxemburg, 93 Hoog-Ovens, 206 Smederijen of Affineerderijen, 68 IJzer-Hamers of Makas, 19 IJzerſmelterijen, 17 Plet-Molens en 12 Blikfabrijken.

345. *IJzer.* (Werken van gegoten) Te Namen, Cou-

Couvin, Luik, Hoei, Herſtal, Seraing, Mons, Beaumont, St. Denis, Charleroi, Goignies, Mont St. Geneviève, Montigny-ſur-Sambre, Bologne, Bruſſel, Clabbeek, Wais, Berchem-St. Agathe, Yette, Gent, Deutichem, Deventer, Amſterdam, Zwol, Overſchie. (341)

Z.

346. *Zadelmakers. Tuigenmakers.*

Ik ſchat op *f* 3,000,000 het voordeel op deze tak van kunſten en handwerken, bijzonder beoefend wordende te Bruſſel, Tirlemont, Leuven, Nivelles, Antwerpen, Lier, Turnhout, Herenthals, Hoogſtraten, Casterlé, Mons, Doornik, Ath, Lesſines, Leuzé, Perwez, Chièvres, Brugelette, Tongres-nôtre-Dame, Lens, Sirault, Bauffe, Herchies, Eugies, Wasmes, Warquignies, Charleroi, Châtelet, Gilli, Jumetz, Binche, Morlanwelz, Bouvrinnes, Gosſelies, Fleurus, Felui, Gent, Lokeren, Termonde, Aalst, Audenaerde, Brugge, Kortrijk, Thourout, IJperen, Poperinghe, Meenen, Luik, Namen, Dinant, Luxemburg, 's Gravenhage, Zwol, Groningen, Arnhem, Nijmegen, Deventer, Franeker, Harlingen enz.

347. *Zand.* Voor den handel, graaft men zand te Andennes, Vedrin, Onhaije, Hoei, Schiedam.

348. *Zand-ſteengroeven.* Te Blaton en Roucourt, Quevaucamps, Baſècles, Mons, Obourg, St. Denis, Flemalle-la-Grande, Peruwels, Leuze, Marquain, Ramecroix, Hoei, Theux, Rolduc, Quenast, Tourneppe, Molenbais, Sart-Moulin, Braine-Lalleu. Zie bladz. 23.

349. *Zeem-leeren vellen.* Worden te Antwerpen bereid. (171)

350. *Zeep.* (Witte of harde) Te Brusfel, Luik, Hodimont, Verviers, Doornik, Gent, Delft, Amfterdam.

351. *Zeep.* (Groene of zagte) Het gebruik van Zeep, is zoo uitgebreid, dat men zonder vergrooting de waarde op *f* 5,000,000 en het voordeel op *f* 1,700,000 berekenen kan. Men vindt deze fabrijken bijna in de meeste fteden die maar eenigzins van naam zijn, en in verfcheiden dorpen, als te Perwez, Oedenghien, Flobecq, Lokeren, Thourout enz.

352. *Zeil-doek.* Te Gent, Avelghem, Waereghem, Bellem, Termonde, Ostende, Amfterdam, Krommenie, Meppel, Hoorn, Zaandam, Alkmaar, Harlingen en Elburg. (176)

353. *Zeilfteen of Magneet.* Men vindt in eenigen van onze IJzermijnen, eene verfcheidenheid van verroest Magneet-ijzer (fer Oxidulé aimantaire) die het magnetisch vermogen, met genoegzame kracht bezit, om zeer gemakkelijk en op fterke naalden, de magnetifche Polen aan te wijzen, en zelfs om zonder moeite, ijzer vijlzel op te trekken.

354. *Zeisfen, Sikkels, Zagen.* Die van Cinei zijn zeer beroemd. (153)

355. *Zilver-mijnen.* Hiervan zijn nog geene uitgravingen gedaan, men vindt een weinig zilver in onze loodmijnen.

356. *Zink.* De eenigfte fabrijk hiervan is te Luik zij is voor ons Koningrijk van het hoogfte aanbelang.

357. *Zout.* Men verzamelt een weinig zout op de kusten van Zeeland in de omftreken van Zierikzee.

358. *Zout-keeten.* Het jaarlijksch verbruik van

Zout,

Zout, schijnt te zijn van 7 tot 800,000 metrieke kwintalen ter waarde van *f* 4 à *f* 5,000,000.

Er zijn Zoutketen te Brussel, Leuven, Nivelles, Tirlemont, St. Troud, Braine-Lalleu, Plancenoit, Grez-Halle, Lembeek, Antwerpen, Boom, Mechelen, Lier, St. Amand, Grobendonk, Westerloo, Mons, Doornik, Antoing, Leuze, Ath, Gaurain-Ramecroix, Perwez, Templeuve, Warcainq, Bièvene, Frasnes, Chievres, Enghien, Roeulx, Charleroi, Flobecq, Châtelet, Binche, Gosselies, Fleurus, Seneffe, Fayt, Lessines, Namen, Dinant, Spontin, Gent, Deynze, Audenaerde, Termonde, Aalst, Lokeren, St. Nicolaas, Brugge, Ostende, Nieupoort, Thourout, Dixmuiden, IJperen, Kortrijk, Roulers, Meenen, Luik, 's Hertogenbosch, Maastricht, Amsterdam, Leiden, Rotterdam, Dordrecht, Haarlem, Enkhuizen, Muiden, Edam, Monnikendam, Alkmaar, Middelburg, Arnemuiden, Zierikzee, Goes, Utrecht, Zwol, Dokkum, Harlingen, Makkum.

359. *Zuren en Minerale Zouten.* Ik schat de fabriceering der Minerale Zuren op *f* 330,000 en die van de Minerale Zouten op dezelfde som: dit maakt te zamen *f* 660,000 waarvan ten minsten de helft winst is. (253)

360. *Zwavel.* Wordt gefabriceerd te Vedrin, Luik en Amsterdam.

361. *Zijde-fabrijken.* Te Amsterdam, Haarlem, Naarden, Utrecht, Antwerpen, Eekeren.

362. *Zijde.* (Gesponnen) Men vervaardigt kousen van gesponne zijde te Antwerpen, Eekeren, Haarlem, Naarden, Utrecht. (361)

363. *Zijde-spinnerijen.* Te Utrecht, Amsterdam, Haarlem.

AANTEEKENINGEN

EN

BIJVOEGSELS

VAN DEN

VERTALER.

---

(1) *Statistiek*, bl. 1.

Gottfried Achenwall, geboren te *Elbing*, in 1719 was de Schepper eener nieuwe wetenfchap, die hij den naam gaf van *Statistiek*. Zijn oogmerk met dezelve was, om de onderfcheiden takken van nijverheid, bronnen van welvaart en krachten van eenen Staat, in eene meer gepaste orde dan wel voorheen, te leeren kennen, en deze kennis vruchtbaar te maken, tot eene meer geregelde leiding, om het geluk en den voorfpoed van een volk, te kunnen bevorderen. Het was door de daarftelling dezer wetenfchap, dat hij de regelen van *Staathuishoudkunde* op vaster grondzuilen vestigde, en dezelve dienftig deed zijn ter vóórlichting van onderfcheidene middelen en wegen, welke een wijs en verftandig Staatsbeftuur ter bevordering van wezenlijk volksgeluk, te weten noo-

noodig heeft. Hij ſtudeerde te *Jena*, *Halle* en *Leipzig*, begaf zich in 1746, naar *Marpurg* en in 1748 naar *Göttingen*, waar hij eenige jaren later, tot Hoogleeraar werd aangeſteld. In 1794 gaf hij zijn eerſte werk over de *Statistiek* in het licht, en ſtierf, na veel roems verworven te hebben, in Mei A. 1777.

(2) *Spelt*, bl. 4.

De *Spelt* wordt in de *Noordelijke* Provincien bij *Dordrecht*, *Strijen* en in de *Bijerlanden* geteeld. In de *Zuidelijke* Provincien bijzonder in die van *Vlaanderen*, wordt zij weinig gezaaid, het meest nog in den lande van *Aalst* naar den kant van *Ninove* en *Geraardsbergen*, en wel in zware landen. Zij is eene voortreffelijke en zeer meelrijke ſoort van Tarwe, waarvan het meel wel zoo aangenaam en verteerbaar, maar niet zoo voedzaam als het Tarwe meel is. Tot Stijffel is de *Spelt* beter dan de Tarwe, en wordt in de *Zuidelijke* Ptovincien meestal tot het brouwen van witte bieren gebruikt, waaraan het eenen aangenamen ſmaak geeft.

(3) *Mastelein*, bl. 4.

Het zaaijen van *Mastelein*, is niet in de *Noordelijke*, maar wel in de *Zuidelijke* Provincien veelvuldig in gebruik, en beſtaat uit een mengſel van de helft Rogge en de helft Tarwe, beiden gezaaid op gronden, die meer tot de zware dan tot de ligte behooren, en dikwijls wat *uitetende* (*) zijn, min of meer naar de guurheid of nattigheid van het jaargetijde, waaraan de Rogge het meest gevoelig is. — Wanneer nu de Rogge, door tegenſpoed van weder, ſlechts een half gewas geeft, zal de Tarwe beter zijn, en is het dat de Tarwe mislukt, zoo kan de Rogge nog

(*) Men noemt in Vlaanderen *uiteten*, wanneer het koren op den akker zich reeds goed laat aanzien, en dat men op korte dagen, den ſtruik van het gewas, gedurig ziet verſterven.

nog eên goed gewas geven, alzoo men één vierde meer zaaikoorn gebruikt als naar gewoonte, waardoor men altoos nog hoop heeft, *iets* te zullen oogsten. Men zaait de Mastelein terzelfder tijd en, op dezelfde wijze als de Tarwe: zij wordt meest door de brandewijnstokers gebruikt, als ook tot het bakken van brood door hen die de Tarwe besparen willen. Indien dit gewas eenigzins wel gelukt, zal het altijd ten minsten één zak per gemet (300 roeden) meer opbrengen, dan wanneer de Tarwe en Rogge ieder op zich zelve waren gezaaid geweest. (*)

(4) *Aardappelen*, bl. 4.

Heeft Europa aan de ontdekking van *Amerika*, ontelbare voordeelen te danken gehad, voorzeker is die van de invoering der Aardappelplant, geene der minst gewigtigste. Zij werd voor het eerst in het jaar 1565 uit *Virginia*, in *Ierland* ingevoerd, en kwam van daar naar Engeland door het stranden van een schip aan de Westelijke kust van *North-Meols* in Lancashire. In 1590 werd zij van C. Bauhin beschreven, (doch zoude volgens anderen in 1580 door *Cardanus* in *Italien* reeds bekend en aldaar in 1588 verbouwd geworden zijn.) In 1676 werden de Aardappelen nog als eene zeldzaamheid op de Koninklijke tafel te *Parijs* gebruikt. — In 1710 bragt *Antoine Seignoret* een Waldenser, hen in het *Wurtembergsche*. In 1717 bragt de Generaal Luitenant von Miltkau deze plant uit *Braband* naar *Sachsen*. In 1726 werd zij door Jonas Altström naar *Zweden* gebragt, doch kwam aldaar niet in aanzien vóór het jaar 1764, niettegenstaande de beroemde Linnaeus tot derzelver aanbouw, alle moeite had aangewend. In 1737 werd zij het eerst in *Finland* bekend.

Aan

(*) J. L. van Aelbroek. Werkdadige Landbouwkunst der Vlamingen, bl. 217.

Aan het einde der 19' Eeuw, kwam de Aardappel-plant door den *Pausselijken* gezant naar *Holland*, doch volgens anderen niet vroeger, dan bij gelegenheid dat *Prins* WILLEM DE VIERDE in 1734 gehuwd met *Princesse* ANNA, dochter van GEORGE AUGUST, Koning van Engeland, naar Holland overkwam. Het duurde lang eer zij in algemeen gebruik kwam, en werd zelfs in den beginne veracht. MARTINET zegt: „ dat nog in zijne jeugd, dit weldadig geschenk „ des Scheppers, door aanzienlijke lieden, met een versmadend oog aangezien, als een slechte kost op hunne „ tafels niet geduld, en niet dan lang daarna, slechts een „ klein plaatsje aan dezelven ingeruimd werd."

In de 16 Eeuw zijn de *eerste* Aardappelen in *Vlaanderen* door Doktor CHARLES DE LECLUSE uit Amerika aangevoerd geworden. In *West-Vlaanderen* kende men die plant niet vóór 1650, zij wierd bij *Nieuwpoort* geplant doch zonder gevolg, en was tot het jaar 1700 bijna alleen bij eenige particulieren te *Brugge* bekend alwaar zekere VERHULST hare voortteling aanmerkelijk bevorderde, zoodat omtrent het jaar 1740 voor het eerst de Aardappelen in de Steden werden ter markt gebragt. Thans is zij de voornaamste plant van den geheelen landbouw der *Vlamingers*.

Niet alleen tot voedsel voor menschen en vee, maar ook tot veelvuldige andere einden worden de Aardappelen thans reeds aangewend, als het stoken van Genever, het maken van papier, stijffel, en aardappelen honig. Sedert kort gebruikt men hen ook met het beste gevolg als verwstof tot het wit maken van muren, zoo binnen als buitens huis, in den trant der Italiaansche gebouwen, zoodat men door de *Aardappelen*, een onkostbaar, tegen weer en wind bestand middel verkrijgt tot het verwen van gebouwen. De bereiding daarvan wordt in het voor een ieder zoo bijzonder nuttig Algemeen Woordenboek van kunsten en wetenschappen door G. NIEUWENHUIS,

1e Deel, bl. 11 opgegeven als volgt. Men neme, op één pond Aardappelen, *twee* ponden krijt en *vier* pinten water. De Aardappelen moeten in water gekookt, vervolgens geschild, en dan fijn gemaakt worden. Nog heet zijnde, mengt ze met twee pinten kokend water, en laat ze aldus door eene zeef loopen om ze van alle grove deelen te ontdoen. Men houdt dit aftreksel een half uur heet, op eenen graad van bijna kokend water, ter bevordering der ontbinding. Het krijt in de overige pinten fijn gemaakt zijnde, wordt nu met het Aardappelennat gemengd, en dus als *Witsel* gebruikt.

Dr. P. Colquhoun begroot de jaarlijksche Aardappelenbouw in geheel Engeland in 1812 op 13,840,293 ponden sterlings, in 1816 bedroeg zij reeds 15,923,626 ponden sterlings, uitmakende de verbazende som van *f* 191,083,512 nederlandsche guldens. De Heer de Cloet begroot in dit *Handboek* de uitgestrektheid van gronden die in dit Koningrijk met Aardappelen beteeld worden op 81,049 bunders.

Stellen wij deze uitgestrektheid (alzoo er jaarlijks aanhoudend meer landen tot den Aardappelenbouw worden aangelegd) op het ronde getal van 100,000 Rijnlandsche morgens van 600 roeden; rekenen wij dat bij een goed gewas, *twee* van deze roeden, *één zak* Aardappelen opleveren, en dat deze slechts den geringen prijs waardig zijn van *f* 1 per zak, alsdan zoude de tegenwoordige gezamenlijke Aardappelenteelt in het Koningrijk der Nederlanden, het aanzienlijk kapitaal van *Dertig Millioenen* Nederlandsche guldens, uitmaken.

Deze berekening is niet geheel onbelangrijk, om dat zij ons doet zien, welken invloed hare verbazende voortteling en veelvuldig gebruik heeft op het minder vertier van andere gewone voortbrengselen van den landbouw, en daardoor lagere prijzen hiervan te weeg moet brengen. Men rekent in Engeland, dat *één* morgen land met

Aar-

Aardappelen bepoot, *viermaal* meer menſchen voeden kan, dan *één* morgen van de beste Engelſche Tarwe. (*)

(5) *Braaklanden*, bl. 4.

De geleerden in het vak van Landbouw, als ook de kundigſte onder den boerenſtand, zijn het niet eens omtrent de al of niet nuttigheid van het *braak* liggen der landen. In de *Noordelijke* Provincien, waar men vele zware kleigronden heeft, is de *braak*, in veelvuldig gebruik, en dient, om door het herhaalde ploegen en om keeren der aarddeelen, den grond los te maken, het onkruid te dempen, en daardoor het land meerdere voordeelen van den invloed des dampkrings te doen genieten, hetgeen de grond minder in ſtaat is te doen, wanneer zij digt en te zamen gepakt blijft.

In de *Zuidelijke* Provincien daarentegen, is men minder tot het *braken* genegen, en wordt dit meer en meer afgeſchaft. De Brabander zegt de Heer Schwertz (†) behandelt zijn land als zijn paard, want van beiden vordert hij eenen beſtendigen arbeid, doch zorgt ook, dat het beiden, niet aan het noodige ontbreekt. *Hij ploegt diep*, daarom heeft zijn land geene rust of *braakligging* noodig, alzoo de bouwvoren, nimmer zijn uitgeput. *Hij ploegt met kennis van zaken*, en rigt het zoodanig in, dat zijn land, gedurende de weinige uren van rust die hetzelve gelaten worden, aan den meesten invloed van den dampkring is blootgeſteld. *Hij houdt zijn land zonder tus-ſchen-*

(*) P. Colquhoun, Treatiſe of the wealth, power and resſources of the British Empire, 2e druk, bl. 12. Van Aelbroek, Werkd. Landb. der Vlamingers. P. A. Nemnich, Algem. Polyglotton Lexicon der naturgeſchichte, 2 D. bl. 1320.

(†) Anleitung zur Kenntniſs der Belgiſche Landwirthſchaft, bij uittrekſel medegedeeld door den Heer G. Wttewaal in J. Kops, Magazijn van Landbouw. 6 Deel, bl. 231 enz.

schenpenen, *schoon en zuiver*, en heeft alzoo den ganschen zomer niet noodig om het onkruid op hetzelve te vernielen. *Eindelijk geeft hij het land de noodige mest*, en zorgt dus, dat het aan het noodige voedsel geen gebrek heeft.

(6) *Hooilanden*, bl. 8, gerekend à *f* 200 per bunder.

(7) *Boomgaarden*, bl. 8, gerekend à *f* 400 per bunder.

(8) *Moeslanden*, bl. 8, gerekend à *f* 1200 per bunder.

(9) *De Boschjes*, enz. enz. bl. 8, gerekend à *f* 50 per bunder.

(10) *De Moerassen*, bl. 9, gerekend à *f* 40 per bunder.

(11) Bl. 9, volgens destaten in 1825 publiek gemaakt zijn in 1824 beschreven:

1,326,192 stuks runderen boven	de 2 jaren.	
529.913 — runderen beneden		
371.477 — paarden boven	de 2 jaren.	
87,312 — paarden beneden		

en 1,471,678 schapen.

(12) Bladz. 14, volgens onderscheiden ondervragingen door mij aan Boeren in de Provincie van Utrecht, die *Melkkoeijen* houden, gedaan, levert eene redelijk gevende Melk-koe, één *maal* melk daags, zijnde 17 mengelen; de meeste geven Zomer en Winter door elkander gerekend 20 mengelen daags. Eene buitengewoon voordeelig melkgevende koe, had wel eens 36 mengelen daags opgeleverd. Ook rekent men in Utrecht, dat 10 mengelen melk, één pond en 25 lood Boter kan opleveren. De *zuivere* opbrengst van eene *koe*, na aftrek van alle onkosten, wordt gerekend op *f* 20 in het jaar.

Reeds in oude tijden stond onze *Veenering* in de *Noordelijke* Provincien in eenen zeer hoogen bloei. Sommige dorpen alleen, konden op een bezit van 5 à 6,000 Koeijen roem dragen, en alle markten waren overladen met vee. Het dorp *West-Zanen* op zich zelve, had volgens het getuigenis van H. Soeteboom, meer dan 4,000 Koeijen,

jen, die het geheele jaar door, de Winter met den Zomer gerekend, alle dagen 8.000 ſtoopen *melk* opleverden. GUICIARDIJN zegt: „ De menigte van *melk* welke *Asſen-*
„ *delft*, benevens *West- en Oost-Zanen* met *Krommenie* op-
„ brengen, is zoo groot, dat ik het naauwelijks ſchrijven
„ durf: zoo veel is zeker, dat bij eene weddingſchap
„ tusſchen zekere hooge ſtaatsperſonen, bevonden werd,
„ dat de voornoemde dorpen, jaarlijks meer *melk* geven,
„ als er te *Dordrecht*, Rijnſche wijn werd ingevoerd,
„ hoewel daarvan eene groote menigte den Rijn afkomt,
„ en Dordrecht de ſtapelplaats dier Wijnen van *Hol-*
„ *land* is."

Een ander Spaansch Schrijver deze vruchtbaarheid der *melkgeving* ook aanhalende, ſchreef vóór ruim eene Eeuw geleden: „ Het *Hollandſche Kanaän* is een klein hoekje
„ veld, overvloeijende van melk, kaas en boter, waar
„ *Spanje* in zegenrijkheid verre het hoofd voor moet on-
„ derdoen. Wij Spanjaarden ſtoffen vrij op onze twee-
„ maal *jaarlijkſche* vruchten, voorzeker de tweemaal *daag-*
„ *ſche* vruchten der Hollanders, gaan de onze, verre te
„ boven." Hoe groot de *Veehandel* ook in onze *Zuidelijke* Provincien reeds in de 16ᵉ Eeuw geweest moet zijn, is daaruit af te leiden dat te *Lier*, eene ſtad 2 uren van Antwerpen, éénmaal in de week van *Johannes* tot *Martini* een Osſenmarkt gehouden werd, op dewelke door een genomen op elken marktdag 12,000 ſtuks rundvee geveild werden. (*Fiſchers* geſchichte des teutſchen Handels, 4 D., bl. 478.

(13) Bl. 14 zijnde *f* 2.50 cents per Schaap.

(14) *Moeslanden*, bl. 16, gerekend over 55,000 bunders.

(15) *Veulens*, bl. 16, dus voor ieder veulen gerekend 4 ponden Nederl. per dag.

(16) *Voeragie*, bl. 17, gerekend tegen 5 ten honderd van een kapitaal van *f* 27,900,000.

(17)

(17) *Vlas en Hennip*, bl. 18, gerekend over 134,000 bunders en op omtrent *f* 112 per bunder.

(18) *Tabak*, bl. 18, gerekend over 6,000 bunders à *f* 500 per bunder.

(19) *Hoppe* bl. 18 gerekend over 20,000 bunders à *f* 40 per bunder.

(20) *Olieachtige Planten*, bl. 18, gerekend over 37,800 bunders op 15 hectoliters per bunder, en den prijs op *f* 7,50 per hectoliter.

(21) *Meekrap*, bl. 18, gerekend over 18,000 bunders en op iets meer als *f* 333 per bunder.

(22) *Paarden*, bl. 20, gerekend tegen *f* 125 't ſtuk.

Aardewerk-fabrijken. (1) bl. 30.

Voorheen had *Delft* 70 Plateelbakkerijen, in 1809 ſlechts 6, en thans na een twaalfjarig herſtel van rust en vrede, is de Heer H. A. PICARD te *Delft*, de eenige, die op de tentoonſtelling in 1820 en 1825 te *Gend* en te *Haarlem*, eenige voorwerpen van *Delftsch Aardenwerk*, heeft ingeleverd.

In de 18e Eeuw was het debiet daarvan verbazend groot, zoodat behalven het inlandsch gebruik, deze waar ook naar Braband, Vlaanderen, Frankrijk, Spanje, Italien, Duitschland, Oost- en West-Indien in groote hoeveelheden verzonden werd. Van waar toch zulk een verbazend verval? — Het Delftſche aardewerk heeft het gebrek van niet tegen de hitte van het vuur beſtand te zijn; — maar hebben dan alle de verbazende vorderingen in de ſcheikunde, voor ons geene middelen opgeleverd, om door verbeteringen in de beſtanddeelen en bewerkingen, dit wezenlijk hoofdgebrek te verhelpen, en eenen tak van nijverheid in ons land te behouden, die voorheen zoo vele aanmerkelijke voordeelen heeft opgeleverd?

Niet dan ruim 60 jaren geleden, maakte het Engelſche Aardewerk eerst regt opgang. Engeland had dit te danken, aan den onderzoeklievenden geest van eenen armen

Pot-

Pottenbakker uit *Staffordshire*, met name JOSIAH WEDGWOOD, die, om de verbeteringen der bestanddeelen en bewerkingen te leeren kennen, zich op de Scheikunde toelegde, en hierin weldra zoodanige vorderingen maakte, dat hij den grondslag leide tot de vermaarde *Potterie*, die eene groep van kleine steden en dorpen uitmaken, ter lengte van 9 mijlen, met 120 Aardewerks-fabrijken. Bijzonder legde hij er zich ook op toe, om de voortbrengselen zijner fabrijk in smaak en kunst te doen uitmunten; tot dat einde bestudeerde hij de modèllen van Griekſche en Romeinsche Meesters, schafte de oude vormen af, deed dezelve gedurig door nieuwe, door hem uitgevondene, vervangen, schikte zich naar den meer gevorderden smaak, niet alleen der Engelschen, maar ook naar dien van andere natien, verkreeg daardoor den bijval van het vaste land hetwelk hij met zijne waren overstroomde, en stierf in het 64e jaar zijns levens in 1795 in het uitgebreidste genot van aanzien en vermogen (*).

Eene verstandige gebruikmaking van de vorderingen in wetenschap en smaak, lag dus tot dit alles, dien weldadigen grond, en hoezeer strekt zijn nuttig voorbeeld, dan ook niet voor anderen ter navolging?

Het *Delftsche plateel* bestaat:

1°. Uit de Doorniksche of Brabandsche klei, die bij Doornik aan de Schelde gegraven wordt, zeer fijn en vet is, en een der hoofdbestanddeelen uitmaakt.

2°. Uit de Rijnsche of Zwarte klei die meestal bij Mulheim aan de Roer gevonden wordt.

3°. Uit eene soortgelijke aarde bij Oosterhout in Noord-Braband, en ten 4°.

(*) Te *Burslem* in *Staffordshire* bestond eene fabrijk, die 10,000 menschen bezig hield. Van het aardewerk dat WEDGWOOD vervaardigde en *Creamcoloured ware* genaamd werd, is in 1770 voor meer dan *f* 1,200,000 Nederlandsche guldens, uitgevoerd geworden.

4°. Uit eene inlandſche klei, die in Rijn- en Delftsland veelvuldig gegraven, en gewoonlijk Delftſche aarde genaamd wordt.

De grondſtoffen tot het *Engelſche Aardewerk* zijn de navolgende:

1°. Eene ſoort van klei die de Steenkolenmijnen in het district der *Potteries* bedekt. Deze klei is voor deze fabrijken reeds van het uiterſte gewigt, alzoo uit dezelve de *gazetten* of kokers vervaardigd worden, waarin het ruwe aardewerk, het eerst in den oven gebragt wordt. Deze klei verkrijgt onder het branden eene geelachtige okerkleur, en wordt daarom *Canecolour Clay* genoemd. Na het gebruik worden deze kokers geſtampt en met verſche klei vermengd, weder tot nieuwe kokers gebruikt, die beter dan de eerſte zijn (*).

2°. Uit de *Blue Clay*, omdat zij blaauwe aders heeft. Zij komt van *Pool* uit *Dorſetſhire*, en is de beste van kwaliteit.

3°. De *Black Clay* of *Crackling Clay* uit *Teigenmouth* in *Devonshire*, van minder kwaliteit.

4°. De *Cornwall Clay* en *China-Stone* (†).

5°. *Brown Clay* wegens deszelfs bruine kleur alzoo genoemd, uit *Dorſetſhire* van geringe kwaliteit.

6°. Uit de *Flint Stone* (vuurſteenen) van *Esſex* en *Kent*, welker bereiding en bewerking met de grootſte kunstmatigheid en opmerkzaamheid wordt in het werk geſteld.

Vóór

(*) In onze *Zuidelijke* Provincien bezitten wij eene menigte van Steenkolen-mijnen; heeft men wel ooit onderzocht, of dezelven ook welligt, met een ſoortgelijk klei, leem, of potaarde, bedekt zijn?

(†) Eene ſoort van Graniet, waarvan de veltſpath zijne ſmeltbare eigenſchap verloren heeft, te *Truro* vervaardigt men uit dezelve voortreffelijke retorten en ſmeltkroezen.

Vóór eenige jaren verhaalde mij een mijner vrienden uit Engeland, dat een zijner landgenooten, die eene uitgeſtrekte aardewerks-fabrijk had, op eene onzer Heiden in de Noordelijke Provincien, eene groote ader van klei, leem of potaarde ontdekt had, welker ſpecie van eenen zoodanig deugdzamen aard en geſchiktheid voor zijne fabrijk was, dat indien het gouvernement (het was onder de Franſche regering) daartoe te bewegen was, hij gaarne voor eene aanzienlijke ſomme gelds, die ſtreek gronds had willen koopen, ten einde deze ſpecie uit te laten delven, en naar Engeland te vervoeren.

In hoe verre dit al of niet waarheid is, kan ik niet beſlisſen, maar de ondervinding heeft bewezen, dat de Engelſchen in ons land meerdere ſoortgelijke onderzoekingen hebben gedaan, en daarvan voordeelen hebben getrokken, die wij (waarlijk niet tot onze eer) ons goedwillig hebben laten ontglippen. Zoo onder anderen, hebben de Engelſchen reeds ſedert 50 jaren een nuttig gebruik weten te maken van het witte zand of de eigenlijke kalk-aarde, voorkomende in de *Harger*zanderij bij *Schoorl* boven *Alkmaar*, waarvan zij in vredestijden, door elkander gerekend, als ballast jaarlijks 200 lasten moest naar *Hull* vervoeren, waar hetzelve voornamelijk gebruikt wordt in de aardewerk-fabrijken te *Gainsbourgh* in *Staffordshire*, *Leeds* enz. en waarvoor in Engeland 24 ten honderd van de waarde, aan inkomend regt betaald wordt. Met regt vraagt daarom onze waardige en te vroeggeſtorven Hoogleeraar Uilkens in zijn Technologisch Handboek, 1e Deel, bl. 41. „ Zoude men voor ons Delftsch „ aardewerk of liever voor de nabootſing van het *Engel-* „ *ſche*, dit Harger-zand al beproeft hebben?"

Meermalen heeft onze nalatigheid, onverſchilligheid of onkunde in het onderzoek der voortbrengſelen van onzen *eigen grond*, ons ontſtoken gehouden van voordeelen, die wij reeds lang hadden kunnen genieten, en nog niet

zou-

zouden genieten, zoo het *toeval* ons dezelve niet had leeren kennen: zoo bij voorbeeld: verkreeg een fabrijkant in *aardewerk* in het dorp *Andenne* in de Provincie *Namen* eene zekere grondstof tot deze zijne fabrijk benoodigd, van den bodem van oud Frankrijk, doch om onze industrie te benadeelen, werd de uitvoer daarvan naar ons land, van tijd tot tijd door Frankrijk zoo zwaar belast, dat hij er van moest afzien. Daar hij nu door dezen tegenspoed tot instandhouding zijner fabrijk gedrongen werd naar andere hulpmiddelen om te zien, vond hij aan de overzijde van de Maas, *op onzen bodem*, millioenen steenen, die hij tot datzelfde einde niet alleen gebruiken konde, maar die weldra het bewijs opleverden, dat zij veel geschikter en doelmatiger dan die van den Franschen bodem waren. Dit toeval werd vervolgens het middel tot den toenemenden bloei en de welvaart dezer fabrijk, en de miskende Nederlandsche grond, werd hem nu ten zegening (*).

Voor ingezonden *aardewerk* op de tentoonstelling te Gent in 1820, zijn toegekend geworden:

Aan de Heeren *Gebroeders* Bock te *Esch*, in het Luxemburgsche, en H. A. Picardt te *Delft*, de *Zilveren Medaille.*

Muller en Donderlinger te *Estemach* — de fabrijk van *Nimy*, — Lammens te *Andennes*. — Franc. Bousse te *Gent*, en Adr. van Diemen te *Hazerswoude*, *de Bronzen Medaille.*

Adrianopels-Rood. (2) bl. 31.

Het gesponnen *Turksch rood* katoene garen, is wegens des-

(*) P. A. Nemnich. Neueste Reise durch Engeland, Schottland und Ireland, bl. 342. — J. Kops, Magazijn van landbouw, I. D. bl. 244. G. K. van Hogendorp, Bijdrage tot de Huishouding van Staat, II Deel bl. 80.

deszelfs schoone en duurzame kleur, reeds lang bekend en beroemd. Eertijds diende het alleen voor de binnenlandsche Manufakturen van het Turksche Keizerrijk, te *Konstantinopel*. In de *Zwarte Zee*, *Natolien* en *Sirien*, had men daarvan ook een groot vertier. In *Frankrijk*, waar, vóór dertig jaren het verwen van Katoen bijna nog niet bekend was, werd hetzelve door *Grieken* uit *Smirna* en *Adrianopel* ingevoerd. De fabrijkanten van *Marseille*, die het Turksche Garen in hunne fabrijken gebruiken, verzonden het Garen dat in het gebergte van *Gevaudan* gesponnen was, naar *Smirna*, om het aldaar Turksch rood te laten verwen; daar het fabrijkaat hierdoor natuurlijk duurder moest te staan komen, heeft men alle moeite aangewend, om achter het geheim te komen van deze kleur, even schoon en duurzaam, na te bootsen. De beroemde CHAPTAL, ook hierin aan zijn Vaderland ten dienste willende zijn, besteedde daartoe vele jaren, en bragt het zoo ver, dat men thans aan dit schoone rood (lang onder den naam van *Adrianopelsch* rood bekend) niet alleen nog meer luister heeft weten te geven, maar bovendien ook nog in staat is geworden op het Katoen, alle de kleuren en schakeringen der Wol-verwerij te brengen, zoo dat de werkplaatsen van *Rouen* en *Montpellier* thans tot eene hoogte zijn opgevoerd, die bijna nergens huns gelijken vinden. Gelukkig geslaagde proeven te *Amiens* en *Montpellier*, geven hun zelfs de hoop, dat het linnen Garen, weldra dezelfde kleuren als het Katoen zal aannemen, en dat men in de belangrijke fabrijken te *Béarn* en te *Mayenne*, niet meer genoodzaakt zal zijn, zich van rood violet Katoen te bedienen, telkens, dat men deze kleuren in de fabricering van doeken en andere geweven linnens, brengen wil.

JOHN WILSON een barkanwever te *Ainsworth* in Engeland, kocht het geheim van Turksch rood te verwen,

van *Griekfche* verwers uit *Smirna*, en maakte het naderhand ten algemeenen nutte bekend.

Ook in *Zwitferland* en *Duitschland* heeft men daarin beroemde verwerijen. Wat ons betreft, het is mij gebleken, dat men te *Leiden* reeds vóór het jaar 1757 met dit geheim is bekend geweest, zoo dat men aldaar het Garen, even goed en goedkoop Turksch rood konde verwen, als in *Turkijen* of de *Levant*, waardoor dan ook de Hollanders, die voorheen in deze waar op de Levant eenen grooten handel dreven, destijds in hunne eigen behoeften konden voorzien.

Of deze kunst naderhand bij ons is verloren geraakt, zoo dat wij daarin niet dien roem hebben kunnen behouden, is mij onbewust; aangenaam is het echter te mogen zien, dat zij thans weder onder ons herleeft, daar de Heeren VAN HEES *en Comp.* te *Brusfel*, op de tentoonftelling te Gent in 1820 gefponnen Katoen, met *Adrianopelsch* rood geverwd hebben ingezonden, hetgeen onder het geverwde gefponnen Katoen, de aandacht der Commisfie voornamelijk tot zich getrokken heeft, niet alleen als zeer fchoon zijnde, maar ook, en wel juist daarom, dat de fabrijkant zulk eene hoedanigheid, als die, welke op de tentoonftelling is, in den handel brengende, en aan de fabrijkanten afleverende, de beweegoorzaak doet ophouden, om bij den buitelander ter markt te gaan. De Commisfie heeft dan ook uit dit belang, aan de Heeren VAN HEES *en Comp.* de *Zilveren Medaille* toegewezen (*).

Al-

(*) Remarques sur plusieurs branches de Commerce et de navigation, 2 Partie, p. 99.
Nemnich, Neueste Reise, bl. 364.
Chaptal de l'Industrie française, 2 P. p. 104.

Albast (5) bl. 31.

Zoude het *Albast* uit deze groeve ook niet geſchikt zijn tot het vervaardigen van die voortbrengſelen van fieraad en weelde, welke ons in zulke ſchoone vormen en gedaanten uit andere landen worden toegevoerd? Aan bekwame kunſtenaars in dit vak, zal het toch bij ons niet ontbreken, hebbende de Heer G. J. CALLAI, *te Amſterdam*, op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 eene Albaste lichtkroon met 8 armen, en uit één ſtuk gehouwen ingeleverd, welke door de Commisſie met belangſtelling gezien, en door hen eene *Eervolle* melding is waardig gekeurd geworden.

Aluin mijnen. (6) bl. 31.

De *Luikſche* Aluin wordt voor de minſte in krachten gehouden. Er wordt veronderſteld dat welligt de gegraven ſtoffe geen genoegzaam aluinzuur bevat, of dat de inwoners geene genoegzame kennis bezitten om de ſtoffe van de kalk te zuiveren of te koken. De onderſcheiden kleuren der Aluin liggen wel eenigermate aan de gronden waaruit dezelve gegraven wordt, maar ook grootendeels aan de bereiding of het raffineren zelve, want waarom verſchilt de kleur van de Zweedſche, die morſig en geelachtig is, van de Deenſche die doorgaans zeer wit valt? beide naburige landen Denemarken en Zweden, graven de Aluinſtoffe genoegzaam uit een en denzelfden grond, dus kan men het verſchil niet aan den grond, maar wel aan de zuiverder behandeling bij het raffineren, toeſchrijven.

Men klaagt bij ons dat men niet in ſtaat is met voordeel te handelen, uit hoofde van de betere kwaliteit der *Engelſche* Aluin. Zij wordt ook, van de witte Aluinen voor de ſterkſte of krachtigſte gehouden, daar dezelve niet alleen een overvloedig Aluinzuur bevat, maar hare kristallen ook van een helder doorſchijnend blaauwachtig wit en tevens zeer goed geraffineerd zijn.

 In

In Frankrijk heeft men het zoo ver gebragt, dat men de Aluin, geheel fcheikundig zamenftelt, zoo dat men de *vreemde* Aluin uit de mijnen voortkomende, geheel ontberen kan. Zij hebben dezen hoogstbelangrijken tak van Industrie te danken, aan de voortreffelijke fcheikundige fabrijken van den graaf *de Chaptal*, de Heeren THENARD en ROARD, CLEMENT en LESORMES en meer anderen. Hunne gefabriceerde Aluinen, ftaan in zuiverheid en prijs met de beste vreemde foorten gelijk, en Frankrijk is daardoor van de buitelandfche toevoeren, geheel onafhankelijk geworden.

Zonder nu te treden in het belang, dat de geheele fcheikundige zamenftelling van Aluin in het groot, ook bij ons even als in Frankrijk, als een nieuwe tak van Indusdrie werd ingevoerd, geloof ik toch, dat ten aanzien onzer eigene *Aluin-mijnen*, het te wenfchen ware, dat door nadere proeven werd onderzocht, in hoe verre de geringheid der *Luikfche* Aluin, wezenlijk aan gebrek van genoegzaam Aluinzuur, dan wel aan het gebrek van kennis om de kalk te zuiveren of te koken, is toe te fchrijven, ten einde ware het mogelijk dit produkt van den nederlandfchen grond, zoo dienftig voor Katoendrukkerijen en allerlei foort van verwerijen en papierfabrijken, te verbeteren.

Kleine ontdekkingen, zijn dikwijls van groote gevolgen:

De Heer DELLOYE, eigenaar eener beroemde *Blikfabrijk* te *Hoei*, in de provincie *Luik*, bemerkende dat het *Aluin-water*, met voordeel in zijne bewerking gebruikt konde worden, ontgon ook *Aluin-mijnen*, en zette daartoe 6 à 700 menfchen aan het werk. Deze kundige man heeft dan ook het eerst voor zijne fabrijk, van het bitter Aluin-water, nadat het uit de mijnen zonder verder gebruik is afgeloopen, gebruik gemaakt. Hierdoor heeft dit water eenigen prijs voor den mijnwerker verkregen,

en

en deze dubbel nuttige uitvinding is de vrucht van zijne kennis in de fcheikunde (*).

Asch. (10) bl. 31.

De Hollandfche *Haard of Turfasch*, is bij den Vlaamfchen Landbouw zeer hoog geacht, en wordt uit Holland meestal met fchepen verzonden, die van Braband naar Holland, Pijp- en Plateelbakkers-aarde, Hout, Doornikfche en Brabandfche Steenen voor de Zeeweringen aanbrengen. Zij wordt zeer veel gebruikt, en op de jonge en lage graslanden geftrooid. Ook gebruiken fommigen de Haardasch tot het zaaijen van Vlas.

Reeds in het jaar 1770 rekende men, dat in Vlaanderen ten minften 30,000 Rijnl. morgens, en in Braband meer dan 50,000 Rijnl. morgens, voornamelijk met aangevoerde mest uit Holland, van eene fchrale Heide en onvruchtbaren Zandgrond, in eene welige landouw veranderd zijn, en hoezeer heeft dit getal zich federt dien tijd niet vermeerderd? Van het jaar 1768 tot 1787 heeft de Asch en Vuilnis der ftad Amfterdam alleen, jaarlijks tusfchen de *f* 50,000 en *f* 60,000 opgebragt, daarbij gerekend, dat de Aschkoopers van *Dendermonde*, bijna een kapitaal op de Hollandfche Asch, en de Gentenaars, die dezelve naar *Daornik* voeren, weinig minder daarop gewonnen hebben (†).

De *Brabandfche Asch*, namelijk die welke voortkomt van

(*) W. van der Vuurst. Natuurlijke en oordeelkundige befchrijving der *Verfwaren* bl. 6. — Chaptal, de l'Industrie Française, T. 2. p. 72, 73. — G. K. v. Hogendorp, Bijdrage tot de Huishonding van Staat, 2 D. bl. 231.

(†) Is het dan toch niet te verwonderen, dat bij den Landbouw in onze *Noordelijke Provincien* zoo weinig van onze eigene *Hollandfche Haard-Asch* wordt gebruik gemaakt, daar toch bij ons, eer meer dan minder dorre Heiden en onvruchtbare Zandgronden zijn?

van den brand der ſteenkolen, is tot hetzelfde gebruik dienſtig, maar is op verre na zoo goed niet, omdat zij minder vettigheid en zoutdeelen bezit. De *Hout-asch* is verre weg de beste van allen, is echter weinig verkrijgbaar, en wordt duur aan de Wevers verkocht, die dezelve gebruiken tot het koken hunner Garens.

De Asch voortkomende van het branden der bovenkorst van Heigrond, die ſommigen *Hei turf* noemen, is zelden te bekomen, want zij, die heigrond in bouwgrond of bosch willen veranderen, en deze branding doen, hebben deze Asch zelve voor dien grond noodig, dien zij voor bosch of land ontginnen willen.

De *Zeep-asch* is het overblijfſel der Zeep ziederijen, en is van zeer groot nut in zware en natte gronden, omdat dezelve met kalk vermengd is.

De *Bleekers-asch* is het overblijfſel der Bleekerijen en is veel beter en vetter voor drooge en ligte gronden, alzoo zij, daarin geene kalk zijnde, zoo heet niet is als de Zeep-asch. Zij is ook veel duurder. Beide deze mestſoorten zijn van groot nut, en offchoon zij hoog in prijs te ſtaan komen, zoo wordt dit bezwaar verminderd, doordien zij voor drie jaren goed zijn, en zelfs dikwijls het tweede jaar meer geven dan het eerſte. (*).

Azijn (Hout) (13) bl. 32.

Door het hout, door middel van hitte, tot kool te doen overgaan, liet men eene menigte van deelen in de lucht vervliegen, met welker aard en natuur, men geheel onbekend was. De Heeren VAUQUELIN en FOURCROIX in Frankrijk, hebben bewezen, dat het gedeelte van deze dampen, vatbaar voor verdikking, niets anders was dan Azijn zuur (acide acétique) die eene uitſcheiding maakte van

(*) J. L. VAN AELBROEK. Werkdadige Landbouwkunst der Vlamingers, bl. 62.

van plantaardige Olie, welke door het vuur verloren ging.

Vóór de ontdekking dezer twee ſcheikundigen, had men de verbetering ingevoerd, om het hout in beſlotene vaten te verkolen, waardoor men wel één vierde meer kolen verkreeg, dan op de wijze zoo als men te voren gewoon was, maar van het oogenblik af aan, dat men wist, dat het beſtanddeel, hetwelk gedurende de verkoling, zonder eenig nut in de lucht vervloog, *Azijn* was, heeft men niet alleen de toeſtellen verbeterd, ten einde deze Azijn op te vangen, maar men is weldra zoo ver gekomen, om de Olie-deelen van dezelve af te ſcheiden, de Azijn voor alle fabrijkmatige en huishoudelijke gebruiken volkomen te ontkleuren, en zonder reuk, tot eenen graad van zuiverheid en verbinding te brengen, die zelfs de Wijn-azijn overtreft. Bijzonder heeft men in Frankrijk het hierin tot eenen zeer hoogen graad van volkomenheid gebragt, zoo dat de menigvuldige gebruiken welke men in de fabrijken van de gewone Azijn aldaar maakte, thans door de *Hout-Azijn*, zijn vervangen geworden, zelfs is het den Heer Mollerat, aan wien Frankrijk zeer veel van de vorderingen in dezen tak van nijverheid verſchuldigd is, gelukt om de *Hout Azijn*, even als het zuiverſte glas, in eene doorſchijnende kristalliſatie, daar te ſtellen. Men gebruikt de *Hout-Azijn* met plantaardige Olie bezwangerd, met voordeel, om het ijzer op te losſen, en de zamenſtelling te vormen, die de grond voor de zwarte kleuren uitmaakt, terwijl de Olie, vooral in de Verwerijen en Katoendrukkerijen, derzelver vastigheid bevordert. (*)

De Heer Cornelis Marinus van Dijk, Apotheker te Utrecht, die voor onze nationale Industrie, eene hoogstbe-

(*) Chaptal, de l'Industrie Française, 2 D. bl. 51.

belangrijke Verhandelieg over het gebruik der plantaardige en dierlijke kool geſchreven heeft, heeft in A°. 1825 op de tentoonſtelling te Haarlem ingeleverd:

Een kistje met

a. Ruwe Hout-azijn.

b, Eenmaal overgehaalde Hout-azijn.

c. Gezuiverde en van alle brandige deelen bevrijde Hout-azijn.

d. Verſterkte Hout-azijn.

e. Teer.

f. Pik.

welke artikelen door hem verkregen zijn uit voortbrengſelen bij de verkoling van hout in geſloten vaten.

Voor deze belangrijke voortbrengſelen van Industrie, is aan onzen verdienſtelijken en nog jeugdigen VAN DIJK, de *Zilveren Medaille* toegewezen geworden.

Baaijen en Karſaaijen. (15) bl. 32.

De vervaardiging van deze Wollen ſtoffen heeft van overoude tijden een zeer belangrijke tak onzer nationale Industrie uitgemaakt, zoo dat duizenden van handen daarbij gebezigd werden. Door de vervolgingen van den Hertog van *Alba*, vlugtten vele wevers van *Baaijen* en *Karſaaijen* naar Engeland, zetten zich te *Colchester*, *Bocking* en andere plaatſen neder, en verkregen ter aanmoediging van hunne nijverheid, in 1660 aldaar vele voordeelige Privilegien. Spoedig werden de Engelſche Baaijen inzonderheid de *Gold List Bays* beroemd en in menigte naar *Spanje*, *Portugal* en *Italien* verzonden. Deze fabrijken van *Colchester* zijn naderhand in verval geraakt, en naar *Lancashire* verlegd geworden. De Nederlandſche fabrijkanten behoorden tot de vermogendſte en welgezetenſte burgers van *Colchester*, wat van de nakomelingen nog is overgebleven, leeft thans aldaar in armoede, er wordt zelfs in hunne voorheen zeer aanzienlijke kerk (Dutch Church) geen godsdienst meer gehouden. De

En-

Engelſchen maken ook *White List of Long Wool Bays* die zij voorheen voor Cadix vervaardigden, om van daar, naar Spaansch Amerika te worden verzonden. Nu dit een onafhankelijke Staat op zich zelven geworden is, hebben zij dezen omweg niet meer noodig, en is het te wenſchen dat deze nieuwe bron van welvaart, *door het vervaardigen der ſoorten, eigenlijk voor deze Markt geſchikt*, ook tot vermeerdering van den voorſpoed onzer nijverheid ſtrekken zal.

Dankbaar mogen wij dan ook erkennen de vaderlijke beſcherming die Z. M. onze Koning, ter opbeuring en inſtandhouding van dezen belangrijken tak van volksvlijt, bij deszelfs dekreet van den 1 Julij 1820 genomen heeft, met billijk vertrouwen, dat de nationale medewerking tot deszelfs onderſteuning, bij voortduring, de weldadigſte gevolgen zal opleveren.

Voor ingezondene *Baaijen* en *Karſaaijen* op de tentoonſtelling te Gent in 1820 zijn toegekend geworden.

De *Zilveren Medaille* aan de Heeren M. de Keyser te Bruſſel, en de *Bronzen* Medaille aan de Heeren M. E. van Amelsfoort en zonen te Tilburg.

Op die te Haarlem in 1825.

De *Zilveren* Medaille aan de Heeren J. C. Zaelberg en zoon te Leiden, en de *Bronzen* Medaille aan den Heer H. J. van Wensen te Leiden (*).

Bamboes. (16) bl. 32.

Er zijn onderſcheiden ſoorten van *Bamboes.* De *Samma* is de grootſte, heeft 80 voeten hoogte en 12 à 18 duimen diameter. De Koningin Maria Antoinette, Echtgenoote van Lodewijk den XVI, bezat twee ontbijtſchalen uit één ſtuk van 24 duimen diameter, en van eene en-

(*) Nemnichs, Neueste Reise enz. bl. 200.

enkele ſnede. Deze Bamboes, was haar door den *Keizer van China* ten geſchenke gegeven (*).

Batist. (19) bl. 32.

Het weven van *fijn Kamerdoek* (linon) *Batist* en *Gaas*, is een tak van nijverheid, die gemeenlijk onder den naam van *Toilettes* of *Toiles de Mulquinerie* begrepen wordt.

Het weven van *Toiles de Mulquinerie* is zeer oud, en beſtond reeds in *Henegouwen* ten tijde dat deze Provincie door de bijzondere Graven geregeerd werd, zoo als blijkt uit een regt van twee patards, (6 Brabandſche ſtuivers) dat door hen, op de weverijen van *Mulquinerie* geheven werd. Deze tak van nijverheid, is door Proteſtantſche wevers uit *Holland*, in der tijd door het Huis van Oostenrijk vervolgd, op de Franſche grenzen, en wel voornamelijk te *St. Quentin* overgebragt, alwaar zij een zoo aanmerkelijke tak van nijverheid uitmaakt, dat men naar *Engeland*, *Italien*, *Spanje*, *Amerika*, *Rusland*, *Holland* en *Duitschland*, voor meer dan 10 millioenen Nederlandſche guldens (waarvan drie vierde alleen naar Engeland) heeft uitgevoerd.

Ten einde eenige evenredigheid tusſchen warmte en koude in acht te nemen, wordt het Batist in kelders geweven. Het fijnſte werk kan niet in den Winter geſchieden, omdat bij koude, de draden zoo ligt aan breken onderworpen zijn.

Men beoordeelt de fijnte van het *Batist* naar het getal van *Comtes*. Eene *Comte* heeft 200 draden ſchering. Een ſtuk van 24 *Comtes* heeft 4 800 draden ſcheering, houdt 12 Franſche Ellen, en komt op 100 Franſche kroonen te ſtaan. Eén bekwaam Wever heeft meer dan eene maand tot deszelfs vervaardiging noodig. De grove Batisten wor-

(*) Dictionaire Technologique, 2 Deel, bl. 512.

worden even als de Silesische *Estopilles* geprepareerd, zij komen duurder te staan maar zijn beter van kwaliteit, en worden bijzonder in *Amerika* gezocht.

Hetgeen van de heele of volle stukken *Batist* van 12 Ellen overblijft, wordt van het ruwe stuk afgesneden, en door den Wever afzonderlijk verkocht. Dit overblijfsel wordt *Coupon* genoemd, men laat hetzelve bleeken, en verzendt het naar *Lion* en *Parijs*, waar het tot het vervaardigen van Kunst-bloemen gebruikt wordt. Wanneer het overschietende breed genoeg valt, wordt het ook voor zakdoeken aangewend.

Tot vervaardiging van deze fijne voortbrengselen onder den naam van *Mulquinerie*, koopen de Franschen als grondstof ons *Nederlandsch* Vlas en wel bijzonder dat van *St. Amand* in de Provincie van Henegouwen. Dit tedere Vlas wordt om hetzelve te ondersteunen aan staken geteeld en uit dien hoofde *gestaakt Vlas* genoemd, hetwelk het beroemdste en kostbaarste Vlas van geheel Europa is.

Naar aanleiding van het hier bovengemelde is ligtelijk af te leiden, van welk een uitgebreid belang het is, om dezen zoo gewigtigen tak van *Batistweverij* van Nederlandschen oorsprong, weder bij ons te doen herleven, te meer, daar de kostbare grondstof tot dezelve benoodigd, op onzen *eigen grond* geteeld wordt. Wij zullen alsdan niet meer de ruime schatting behoeven te betalen, die wij nu nog aan Frankrijk jaarlijks voor deze voortbrengselen afstaan, maar dezelve tot bloei en welvaart van onze eigene ingezetenen kunnen doen strekken.

Voor ingezonden *Batist* op de tentoonstelling te Gent in 1820, door den Heer Costens aldaar, is aan hem de Zilveren Medaille toegewezen geworden (*)

Be-

(*) J. Peuchet, Vocabulaire des Termes de Commerce, pag. 242.

Nem-

Behangsel en Meubel-papier. (22) bl. 33.

Onder de nieuwe takken van nijverheid welke in minder dan eene halve Eeuw, eenen aanmerkelijken opgang gemaakt en aanzienlijke voordeelen opgeleverd hebben, behoort ook die van *Behangsel of Meubel-papier*, welke de goudlederen behangsels en de Hollandsche wollen Tapijten, die te *Oudenaarde*, *Brussel* en *Daornik* gemaakt werden, hebben verdrongen. De Engelschen die met vlijt zich op dit nieuwe kunst-vak hebben toegelegd, zijn echter hierin door de Franschen overtroffen geworden. Hunne schoone kleuren, en bovenal hunne bevallige en rijke teekeningen, gevoegd bij den goedkoopen prijs hunner voortbrengselen, hebben sedert 25 jaren hierin een vertier te weeg gebragt dat schier ongelooflijk is, en zich over het geheele vaste land verspreid heeft. Zij hebben hunne Behangsel en Meubel-papieren met nieuwe kleuren verrijkt, en door hunne vorderingen in de Scheikunde, aan oude kleuren eene bestendigheid weten te geven, die zij te voren niet hadden. Het groen en blaauw, dat niet lang tegen de lucht bestand was, wordt nu gedrukt zonder dat het verschiet, welke ontdekking zij aan den Heer Prieur verschuldigd zijn. Ook heeft de Heer Dupot hem verrijkt met de belangrijke verbetering om bladen papier van eene onbepaalde breedte en lengte te kunnen maken.

Mogt deze tak van nijverheid ook met meerder ijver en belangstelling in ons land beoefend worden, welk een ruim veld zoude hij dan niet opleveren voor de Teekenkunst, die bij ons onder onderscheidene standen met zoo veel roem beoefend wordt, om ook in het *sieraad* teekenen uit te munten, en daardoor eene mededinging te doen ge-

---

Nemnich's Tagebuch eener der Kultur und Industrie gewidmete Reise, 5. D. bl. 80.

geboren worden, die zonder twijfel aan de ondernemers niet min dan onzen naburen, de aanzienlijkste voordeelen zoude doen deelachtig worden.

Op de tentoonstelling te Gent in 1820 zijn de Heeren J. A. EN A. SMITS te Rotterdam, en op de tentoonstelling te Haarlem in 1825, de Heeren EVERAARTS te Leuven, en J. VAN SANTEN te Gent voor hun ingezonden Meubelpapier, de *Bronzen* Medaille, toegewezen geworden (*).

Benzoin. (23) bl. 33.

De *Benzoin*, *Benjoin* of *Benzoë*, is de welriekende hars of gom eener soort van denneboom, en wordt in de Roomsch-katholijke kerken, veel tot reukwerk gebruikt. Zij wordt het meest gevonden op het eiland *Sumatra* bezuiden *Atjiën* in het *Dures*-gebergte, ook vindt men er eenige op het eiland *Borneo*. Meermalen leverde *Sumatra* 15 à 16,000 Pikols (2,048,000 ponden) Benzoin. De boom moet ten minsten zes jaren oud zijn, eer hij eenige Benzoin geeft welke in groote of kleine stukken onder de bast zit (†).

Bezoar. (25) bl. 33.

Men heeft ook Oostersche die uit *Perzien*, het Rijk van *Golconda*, uit *Egypten* en andere landen van het Oosten wordt aangebragt, en van den Bezoar-bok, eene soort van Gazelle afkomstig is.

De *Bezoar-Essence* is uitgevonden door den zoon van ANDREAS CASSIUS, welke in 1632, Doctor te *Leiden*, en daarna te Hamburg, Geneesheer geweest is. Zijn zoon die als Geneesheer te *Lubeck* leefde, heeft deze uitvinding in 1685 bekend gemaakt.

Bier-

(*) CHAPTAL, de l'Industrie Française, T. 2. p. 45.

(†) J. VAN DEN BOSCH, Nederlandsche Bezittingen in Azia, Amerika en Afrika, 2 D. bl. 51.

Bierbrouwerijen. (45) bl. 35.

Het is bewezen dat er vóór de 11e Eeuw hier te lande reeds bieren gebrouwen zijn, ten minften, dat het bierbrouwen, als eene wezenlijke nering konde worden aangemerkt, want, zoo als de Heer LUSAC zegt: drank uit graan en kruiden te bereiden, fchijnt bij de oude Germanen en hunne afkomelingen, altijd in gebruik geweest te zijn; ieder zal zijn eigen bier gebrouwen hebben, gelijk het nog in fommige landen en plaatfen in gebruik is, alwaar de bierbrouwerijen onbekend zijn, en het toezigt der Graven op de deugd der bieren, uit wat reden die ook moge hebben plaats gehad, is een klaar bewijs, dat vóór den opftand tegen FILIPS, de brouwerijen in deze landen eene rijke hoofdnering uitmaakten, en in verfcheiden fteden aanwezig waren.

Het blijkt ook volgens WAGENAAR, dat in de 13e Eeuw reeds Brouwerijen te *Amfterdam* geweest zijn, fchoon meest alle zware huishoudens voor zich zelven brouwden. Opmerkelijk is het, dat in archiven van de ftad *Amfterdam* gewag wordt gemaakt, dat de ingezetenen hun Bier van water uit de ftadsgrachten bereid hebben, ja, dat het zuiver en zoet genoeg was tot drank, en om er fpijze in te koken, wordende dusdanig eigen brouwfel in het keurboek A. bl. 148 genaamd *Drinckel Bijer.*

MENSO VAN WESEPE een Vlaminger, had reeds in A°. 1333 eene Bierbrouwerij te *Weesp*; het bier aldaar gebrouwen werd overal, inzonderheid fterk naar *Leiden* verzonden, waar men het, als ftrekkende den zieken, tot een geneesmiddel, den naam van *Vlaamfchen Doctor* gaf.

Te *Rotterdam* brouwde men ook een dun en bij uitftek fmakelijk bier, dat bijzonder vermaard, en naar alle oorden verzonden werd. Bij twee veldtogten van de Prinfen van Oranje, had men alleen van dat bier, gebruik gemaakt.

Van welk eene verbazende uitgebreidheid overigens alleen

leen in onze *Noordelijke* Provincien in vroeger tijden de trafiek der Bierbrouwerijen geweest is, is genoegzaam af te leiden wanneer men nagaat, dan in slechts *twee* Steden namelijk *Gouda* en *Amersfoort*, *zeven honderd* Bierbrouwerijen zijn aanwezig geweest. Zij was dus een der voornaamste takken van 's lands welvaren, zoo dat men zeidé: „ de impost op de Bieren, is eene der specien, waarmede wij de dwinglandij van *Spanje*, hebben uitgeluid." Nog in den jare 1630 was het Bierbrouwen van zoo veel aanbelang, dat de Gezanten van den Staat bij Czaar Peter den Ie, den last hadden, om ten behoeve der Brouwneringen op naam van hunne Hoog Mogenden en voor rekening van de kooplieden Anthonie Moens en Dirk van de Perre en Consorten, 21,000 Lasten Garst aan te koopen.

In de *Zuidelijke* Provincien maken de Bierbrouwerijen nog een zeer groote tak van nijverheid uit: onder anderen zijn er te *Leuven* nog 40 in bloei, en behalven het gebruik in de stad zelve, wordt de jaarlijksche verzending van *Leuvensch* bier, op 150,000 tonnen gerekend (*).

Bleekerijen van Berthollet. (27) bl. 33.

De beroemde Scheikundige *Graaf* de Chaptal zegt in zijn voortreffelijk werk *de l'Industrie Française*, Tweede Deel, bladz. 42 enz.

„ Dertig jaren geleden kende men geene andere bewerking om het Garen, het van hennep geweven Katoen en Vlas te *bleeken*, dan dezelve afwisselend aan de werking van Alkalische loogen, aan de lucht en den dauw van uitgestrekte Graslanden, bloot te stellen. De be-

(*) E. Lusac, Hollands Rijkdom, 1 Deel, bl. 227.
De Koopman, 1 D. bl. 247 en 2 D. bl. 119 en 243.
J. Scheltema, Rusland en de Nederlanden, 1 D. bl. 147.

beroemde SCHEELE ontdekte het geoxideerd zeezoutzuur in zijne werkplaats te *Upsal*, en herkende aan dit nieuwe voortbrengsel de bijzondere eigenschap van de kleuren aan plantaardige zelfstandigheden te ontnemen. Hij was zonder twijfel nog verre af van te voorzien, dat deze stinkende stof ter eeniger tijd de grond tot eene onzer voornaamste kunsten zoude opleveren. Weinige jaren daarna, gebeurde het echter; de *genie van Barthollet* heeft er zich meester van gemaakt, en het met een gelukkig gevolg, op het linnen, hennep en Katoenbleeken toegepast."

„ In weinig tijds werd deze wijze van bleeken algemeen. De H^r. DECROIZILLES was de eerste die het te *Rouen* in gebruik bragt, van waar het over geheel Frankrijk is verspreid geworden. Deze nieuwe wijze verschaft vele voordeelen. Men bleekt vaardiger als te voren, de kapitalen keeren daardoor spoediger terug, de ondernemer wordt in de gelegenheid gesteld, met dezelfde fondsen, aan zijn bedrijf eenen veel grooteren omvang en uitgebreidheid te geven; en men kan aan den landbouw de uitgestrekte Graslanden weder terug schenken, die tot hiertoe, door de oude wijze van bewerking, aan denzelven ontnomen waren."

„ De eigenschap van dit zout, om de plantaardige zelfstandigheden te ontkleuren, heeft den Heer CHAPTAL op de gedachte doen komen, om hetzelve met voordeel aan te wenden, ter bleeking van het deeg der lompen of vodden, die tot het maken van papier, gebezigd worden. De proeven die hij in de Papier-fabrijk van den Heer MONTGOLFIER in het groot liet nemen, bevestigden zijne meening. Deze bleeking vermeerderde de handelswaarde van het papier met bijna vijftien ten honderd. Sedert dit tijdperk is deze wijze in bijna alle de werkplaatsen ingevoerd geworden, bovendien wordt zij ook gebruikt tot het ontkleuren van oude manuscripten, waar men gemeen papier van maakt."

„ In

„ In de Memorie waarbij hij van deze uitkomsten verslag gaf, deed hij nog het voorstel, om daarmede de platen en zwart geworden boeken te bleeken, en dezelve hunne oorspronkelijke witheid weder te geven, hetgeen tegenwoordig in Frankrijk een zeer uitgebreide tak van nijverheid uitmaakt."

Het eigenlijke bleekmiddel van den Heer BERTHOLLET met overzuurd zoutzuur te beschrijven, zoude hier te omslagtig zijn, maar is te vinden in de *Annales de Chimie*, Tom. 2 pag. 251 enz. — CHAPTAL, *Chimie appliquée aux arts*, Tom. 3 pag. 104. en IJPEIJ, verbeteringen en bijvoegsels tot het Handboek der Scheikunde, 3 D. bl. 488.

Bleekerijen van Garens en Linnen. (28) bl. 33.

Wereldberoemd zijn de bleekerijen van *Haarlem*, reeds sedert een groot aantal van jaren. De duurzaamheid en schoonheid van het wit zoo wel, als de naauwkeurige en zorgvuldige behandeling die men aldaar bij dit bedrijf aanwendt, hebben de Haarlemmer-Bleekerijen eenen roem doen verwerven, die door alle de wisselingen der tijden haar is bijgebleven. Zij hebben eene vermaardheid gekregen door geheel Europa, zoo dat van de verste oorden, onderscheidene stoffen ter bleeking, naar Haarlem gezonden worden. Voordeelig is daardoor ook deszelfs invloed op den Hollandschen lijnwaad-handel.

De voornaamste Bleekerijen strekken zich uit in de landstreek buiten *Haarlem*, van de *Zandpoort* af, langs en tusschen de duinen, tot aan den *Vogelenzang* toe. Het helder kristallijne water dat uit klare beken en hooger liggende duinen de Bleekvelden omringt, is eene der voornaamste oorzaken van de voortreffelijkheid dezer Bleekerijen. Ook zijn niet alle bleeken hierin aan elkander gelijk, en munt de eene nog boven de andere hierin uit. Hoe meer eene bleek, digt aan den oorsprong van het water gelegen is, hoe helderder en zuiverder het water voor dezelve is.

H Die

Die er verder afliggen, worden omringd van een water dat reeds met aard en zanddeelen meer dan het andere vermengd zijnde, ook daardoor meer troebel en onzuiver is. Dit verfchil heeft eenen wezenlijken invloed op de meerder of minder heldere witheid der gebleekte ftoffen.

Ook de Bleekerijen van *Kortrijk* van Linnen en Garens zijn bijzonder beroemd, en komen die van Haarlem zeer nabij. Uit de rapporten der Commisfien van beide de tentoonftellingen in 1820 en 1825 kan men zien hoezeer derzelver voortbrengfelen met onderfcheiding zijn opgemerkt geworden.

In de nabijheid van *Antwerpen* is eene Bleekerij van *Kant-garen.* Van hetgeen er gebleekt wordt, is *drie vierde Fransch* en één vierde binnelandsch Garen. Men heeft op onze grenzen, zwarigheden tegen den invoer van dit vreemde Garen gemaakt; men heeft geëischt dat een groot gedeelte van de waarde tot eenen waarborg werd nedergelegd, en het gevolg daarvan is geweest, dat er twee groote Bleekerijen van grof Kant-garen in *Frankrijk* zijn opgerigt (*).

Bloemen. (32) bl. 34.

Offchoon bij de *Grieken* en *Romeinen*, meermalen van Bloemen melding gemaakt wordt, is men echter van meening, dat zij zich alléén met die foorten welke bij hen in het wild groeiden, hebben te vrede gefteld. Wat dan de eigenlijke Bloemliefhebberij betreft, houdt men het daarvoor, dat deze uit *Perzien* naar *Konftantinopolen*, en van daar naar *Europa*, en wel niet vóór de 16: Eeuw, tot ons is overgebragt geworden. Ook de onderfcheiden togten die destijds fleeds bij toeneming naar de beide *Indien* werden ondernomen, breidden den goeden fmaak, en de be-

(*) G. K. van Hogendorp, Huishouding van Staat, 2 D: bl. 15.

begeerte tot het verzamelen van nieuwe en zeldzame schoonheden der natuur in het Rijk der Bloemen, meer en meer uit. Bekwame en onderzoeklievende Hoveniers, zoo als Nederland al reeds in vroege tijden heeft opgeleverd, legden zich op het aankweeken en voorttelen van zaden, bloembollen en vreemde plantgewasfen toe, en dreven daarin eenen uitgebreiden handel met *Duitschland*, *Rusland*, *Zweden*, *Denemarken*, *Engeland*, *Turkijen*, enz., enz.

De *Tuberozen* die op *Java* en *Ceilon* in het wilde groeijen, verkreeg de Spaanfchen Geneesheer SIMON VAN TOVAR vóór het jaar 1594, en zond daarvan eenige wortelen aan BERNHARD PALUDANUS waarvan hij in zijne aanteekeningen op de reize van *Linfchoten* het eerste gewag maakt. De gevulde Tuberozen zijn het eerst door eenen LE COUR te *Leiden* uit zaad verkregen, die, om ze zeldzaam te houden, er de wortelen van affneed.

De *Auriculas* waarvan er liefhebbers zijn die een geheel jaar lang, honderden van potten met alle mogelijke zorg aankweeken, zijn afkomftig van de hooge gebergten in *Zwitferland* en *Stiermark*, en zouden door *Waalfche* kooplieden, het eerst naar *Brusfel* zijn gebragt geworden.

De *Hyacinthus Muscari* is in 1554 uit *Azien* tot ons gekomen. CORTUSIUS zond eenige bollen daarvan aan den Heer BRANCIAN in *Holland*, die een liefhebber van bloemen was. In *Konftantinopolen* heet hij *Muscari*, en is aldaar bijzonder geliefd.

Eene heerlijke *Hyacinth*, die bij ons geteeld wordt, is die van den Generaal DE MAILLEBOIS, ook de *Cramoifyn Royal* die verkocht worden voor *f* 75. *Delice de Flore*, voor *f* 30. *Gloria Solis f* 120. *Princesfe de Gallitzin* en *Anna Maria Schuurman f* 50. *Imperatrice Romaine f* 100. *Regina Vera f* 150, en *Marquis de la Coste* voor *f* 750. In 1785 bezaten de beroemde Bloemisten VOORHELM

SCHNEEVOOGT te *Haarlem*, 108 donker blaauwe, 75 porcelein blaauwe, 22 Agaath blaauwe, 82 witte, 42 Rooskleurige, 56 Roodkleurige en 31 geele Hyacinthen. De geele waren de zeldzaamfte, en de geele *Wilhelmina* werd nog voor *f* 50 en de *Vuur-vlam* behoorende tot de roodkleurigen voor *f* 25 het ftuk verkocht. Men heeft Hyacinthen gevonden, die na eene tachtigjarige aankweeking, nog niets van hare fchoonheid verloren hadden.

De *Tulp* uit *Capadocien* herkomftig, groeit voornamelijk in de velden van *Tartarijen* in het wild; en is aldaar onder den naam van *Lale* bekend, van waar zij in 1590 uit de tuinen van des Keizers Serail overgebragt, aan den beroemden GESNER in Europa gezonden werd. In *Konftantinopolen* is zij zoo geacht, dat er in den tijd van haren bloei, een geheel feest, onder den naam van Tulpenfeest gehouden wordt. De Sultans geven dit feest ter Eere van den grooten Heer. Op dien dag worden het Serail en de tuinen geheel verlicht, en vervuld met Tulpen die bij wijze van een Amphitheater op banken geplaatst zijn.

Bekend is de beruchte Tulpenhandel die in de jaren 1636 en 1637 in onderfcheiden fteden van Holland heeft plaats gehad. MUNTING zegt, dat zij zelfs bij het gewigt verkocht werden. 400 Aas van den Admiraal LIEFKEN kostte *f* 4,400. 446 Aas van den Admiraal van EYK *f* 1,620. 410 Aas *Viceroi* *f* 3,000. 200 *Semper Augustus* *f* 5.500. Voor eene dergelijke Tulp werd gegeven *f* 4,600 aan geld en nog daarenboven een nieuw gemaakte koets met twee appelgraauwe fchimmels met al zijn toebehooren. Een ander ftond 12 morgen lands af voor éénen bol. In *Alkmaar* verkocht men bij eene openbare veiling voor meer dan *f* 90,000 aan bloembollen, en in zekere Stad werden voor *Tien* Millioenen guldens aan bloemen verkocht, terwijl iemand in *Amfterdam*, in 4 maanden tijds *f* 60,000 met dezen handel won.

Wat onze buitelandfche verzending in Bloembollen betreft,

treft, zoo begeert *Engeland* de roode *Hyacinthen*, en ook de witten met rood hart. *Frankrijk* de roode, en die lekker van reuk zijn. *Rusland* de blaauwe, en alle ſoorten die vroeg uitkomen. Zij worden ook naar *Turkijen*, naar *Amerika*, en de *Kaap de Goede Hoop* verzonden.

Gevulde *Narcisſen* of *Tijdeloozen*, gaan veel naar *Rusland*. — *Ranunkels* naar *Vlaanderen*. Eene bonte verſcheidenheid van *Ranunkels*, in het Portugeesch *Borboletas* genaamd, gaat ook in groote hoeveelheid naar *Portugal* om aldaar de Altaren te verſieren.

Hoe ſchoon zijn bij ons ook niet de *Anemonen* die van *Syrien* of *Palestina* herkomſtig zijn. *Auriculas*, *Nageltakken*, *Crocusſen*, *Jonquilles*, *Anjelieren*, *Tulpen*, *Lelien* en *Rozen?* en hoe mag *Haarlem* van deze allen in het bijzonder, niet met regt, *de kweekhof der Bloemen*, genaamd worden?

Moge dan toch deze belangrijke tak van Nederlandſche nijverheid, die heerlijke kweekkunst van Bloemen en vreemde Plantgewasſen, meer en meer bij ons in bloei herleven! Voorzeker zullen de inſtellingen der prachtige Tentoonſtellingen van *Gent*, *Haarlem*, *Brusſel*, *Utrecht* enz. het hare daaraan toebrengen, en hoe uitgebreid bieden zich dan thans de gelegenheden daartoe niet aan, bij de herleving onzer vaart op de *beide Indien*, en een meer vrijen handel op *Zuid-Amerika* (*).

Bloemen. (Kunst) (33) bl. 34.

Reeds ten tijde van *Nero* vervaardigde men *Kunstbloemen*. Bij de gastmalen die hij gaf, waren zijne tafels met kunstbloemen verſierd, die met de geurigſte en kostbaarſte reukwateren beſprengd werden.

In

(*) J. Beekman, Beitr. z. geſch. der Erf, 3 D. bl. 297.
Nemnich's, Tagebuch, 4 D. bl. 220.
Nederlands Bloemwerk, bl. 5 enz.

In *Italie* en *Frankrijk* is het maken van kunstbloemen gedeeltelijk een bijwerk in de kloosters of ook van bijzondere vrouwen en familien; men heeft daarvan ook werkplaatsen, waarin meer dan 200 menschen arbeiden, en het werk veelvuldig verdeeld wordt, zoo dat eene menigte van jonge meisjes, elk haar eigen bepaalde soort van bladen, knopjes, steeltjes enz. vervaardigen moeten.

De kunst-bloemen worden uit verscheiden stoffen, voornamelijk van het fijne weefsel van de cocons of huisjes der zijdewormen, van batist, taf en vederen vervaardigd. De *Italiaansche* bloemen die van de *Cocons* gemaakt worden, zijn bijzonder beroemd. Voorheen gebruikte men daartoe de *Floret-zijde.*

Op de Tentoonstelling te *Parijs* in 1823 zijn Kunstbloemen ten toon gesteld geworden, die van dun geschrapt en gekleurd *Balein* gemaakt waren, eene uitvinding, die voor het gewone gebruik van zwak papier of zijde verre verkieslijker is. De Heer J. G. L. VAN BREDA, Hoogleeraar te *Gent*, die dezelve gezien heeft, zegt: dat deze van dun geschrapt en gekleurd *Balein* gemaakte bloemen, de natuurlijke zoo zeer op zijde streefden, dat het gevoel alleen, niet het gezigt, konde beslissen, tusschen *Angelieren*, waarvan de eene kunstproduct, en de andere door de Natuur gevormd was.

Ook in *Duitschland* heeft men het hierin ver gebragt, en waarom zoude dan dit vak van weelde, waar voor duizenden jaarlijks aan vreemden betaald worden, ook niet bij ons op eenen hoogen trap van volmaaktheid gebragt kunnen worden? Aan kunstgevoel, aan de heerlijkste voorwerpen ten voorbeeld in de Natuur zelve, en aan behendigheid om dezelve te vervaardigen, zal het toch ook wel bij ons niet ontbreken, en welk een schoon voorbeeld geeft de nieuwe uitvinding met *Baleinen* (zoo gemakkelijk bij ons te verkrijgen) niet voor onze kunstenaars en kunstenaresſen ter navolging?

Op

Op de tentoonſtelling te Haarlem in 1825, is aan den Heer MEERTENS te Amſterdam, de *bronzen Medaille* toegewezen geworden voor eene Bouquet, waarvan de bloemen zeer natuurlijk, de kleuren echt, en het geheel wel gekozen waren (*).

Bonneterie van Wol, Garen en Katoen. (35) bl. 34.

Hetgeen bij de Franſchen onder den algemeenen naam van *Bonneterie* bekend is, wordt bij ons gehouden voor al wat tot het maken van kouſen, wanten, handſchoenen, zokken, mutſen en borstrokken enz. behoort; hetzij die op een getouw gemaakt, of uit de hand gebreid zijn, van zijde, vlas of hennipgaren, van kemelshaar of kaſtoor, van wol of katoen, hetzij ook dat daartoe enkelvoudige of gemengde ſtoffen, gebezigd worden.

Te *Maastricht*, *'s Hertogenbosch*, *Utrecht*. *Zutphen*, *Zwol* en *Groningen*, zijn vele kouſen-fabrijken, die voor onderſcheiden ſtanden, zeer veel in derzelver behoeften voorzien; doch wat de *eigenlijke* fabrijken van *Bonneterie* betreft, deze zijn reeds ſedert onheugelijke tijden *in Doornik* gevestigd geweest. In 1810 telde men daarvan 150 fabrijken, die aan meer dan 4,000 menſchen werk verſchaften.

Op de Tentoonſtelling te *Gent*, *Doornik* en *Haarlem*, in 1820, 1824 en 1825 heeft de Heer ERNEST DALUIN *en Zuster*, Echtgenoote van den Heer CHARLES LE COCQ, verſchillende ſoorten van goederen van linnen, wollen, katoenen en gemengde garens ingezonden, die allerſchoonst waren. Vóór 1814 hadden hunne grove wolle goederen zelfs aftrek tot in het Zuiden van Frankrijk, doch ſedert gedwongen geworden, zich uitſluitend tot het binnenlandsch vertier te bepalen, heeft men de inrigtingen der fabrijk daarnaar geregeld, om met een gelukkig gevolg

(*) Vaderlandſche Letteroefening, 1824. Mengelwerk bl. 301.

volg tegen de buitenlandfche concurrentie te kunnen wedijveren, waardoor men benevens vele andere fabrijken van denzelfden aard de verfcheidenheid der voortbrengfelen vermeerderd, en zich in ftaat gefteld heeft, meer dan voorheen aan de velerlei foorten van behoeften te kunnen voldoen, zelfs hebben zij het zoo ver gebragt, dat niettegenftaande de hooge inkomende regten, eenigen van hunne voortbrengfelen in *Pruisfen* zijn ingevoerd geworden.

Ten aanzien der *flanellen borstrokken* waren wij voor nog weinige jaren geleden, afhankelijk van den invoer van Engeland en Frankrijk; de Heer Cousin Mascart te *Doornik*, heeft zijne fabrijk in dezen tak van nijverheid reeds zoo ver gebragt, dat dezelve met die van Engeland en Frankrijk kan wedijveren. Er zijn echter nog voorwerpen in den handel, die ook tot de *Bonneterie* behooren, die ons van buiten worden aangevoerd, en die het moeijelijk zal zijn, dat door onze fabrijken in dezelfde foorten en goedkoopheid van prijzen, even zoo worden nagemaakt.

Ik bedoel hier onder anderen, de zoogenaamde *Deenfche* of *IJslandfche Koufen*, *Wanten en Borstrokken*, welke in overgroote menigte door de Visfchers, Schippers, Matrozen, Boeren, Daglooners, Voer- en Ambachtslieden, enz. enz. gedragen worden, en waarvan ook duizenden van paren IJslandfche Koufen, door ons, jaarlijks naar *Portugal* en *Spanje* verzonden worden. Men vervaardigt dezelve van eene gemeene Wol, *die bijzonder aan dat land eigen is.* De *IJslandfche* Schapen die in het wilde en onder een ruw en bar luchtgeftel rondzwerven, dragen eene Wol, die van drie onderfcheiden foorten van draden is te zamengefteld. De draden van de *eerfte* foort, zijn 5 à 9 duim lang, ftijf, fterk, dik, melkkleurig, ondoorfchijnend, en hebben zeer veel overeenkomst met het *honden-haar.* De *tweede* foort is korter, 4 à 5 duim lang, en heeft het aanzien eener middelfoort van Wol van Zilvergraauwe

kleur.

kleur. De *derde* foort is flechts 2 à drie duim lang, elastiek, zacht in het gevoel en in fijnte aan de fchoonfte Spaanfche Wol evenarende. Eene IJslandfche Pels van 2 pond, wordt gemaakt van 5 oncen grove Wol, 24 oncen gewone, en 19 oncen fupra fijne Wol. Het is van de eerfte foort, namelijk van de grove, of naar hondenhaar gelijkende Wol, dat de *IJslandfche Koufen*, *Wanten* enz. voornamelijk gemaakt worden.

In *Denemarken*, en wel bijzonder in *Jutland* in de *Harde Hamrum*, maken deze goederen, welken in de huislijke woningen gebreid worden, een zeer belangrijke tak van handel uit, alléén aan *Koufen*, worden er naar een genomen middengetal meer dan 116,000 paren jaarlijks vervaardigd. Zoodra de kinderen 5 jaren, *of nog wel vroeger*, oud geworden zijn, worden zij reeds in het breijen onderwezen. De Wol wordt door de mannen gekamd, en door de vrouwen getweernd en gebreid. Somtijds tweernen ook de mannen, doch de vrouwen tweernen en breijen te gelijker tijd, zij werpen den draad over den arm, en het tweernen gaat geregeld zijn gang. Zij berekenen den tijd op eene aardige wijze naar *draden*. In den Winter namelijk, komt jong en oud in de avondfchemering, dorpsgewijze bij een. Om nu onderling met elkander in het fnel breijen te wedijveren, worden aan een ieder 120 draden Wol of *zes uren arbeid* uitgedeeld, rekenende men op ieder uur, 20 *draden*. Hiernaar rekenen zij den tijd van 6 uur 's avonds wanneer het werk begint, tot ten laatften 12 uren middernacht, wanneer zij uit malkander gaan. Als het nu 7 uren is, dan roept men *twintig avond draden*, ten 8 uren roept men *veertig avond draden*, ten 9 uren, *zestig avond draden* enz. om aan te duiden, dat het 7, 8, 9 uren is enz. De IJslandfche Koufen onderfcheiden zich in *Enkeltbaands Strömper* en *Dobbeltbaands Strömper*. De Handfchoenen of Wanten zijn gewoonlijk *Totommevanter*, dat is, zonder vingers met *twee* duimen,

zoo dat zij aan beide handen gedragen kunnen worden.

De *Schotsche* en *Engelsche* Kousen, waarvan velen in onze Verwerijen geverwd worden, verzenden wij naar *Duitschland*, terwijl de *Duitsche* Kousen, door ons naar *Amerika*, de *West* en *Oost-Indien* verzonden worden. Hoe meer onze fabrijkanten en in kwaliteit en in prijzen vreemde soorten zullen evenaren, hoe meer zij door onze uitgebreide handelbetrekkingen werk genoeg zullen hebben om aan alle de aanvragen te kunnen voldoen, waardoor dan ook, de wederkeerige gewigtige belangen en betrekkingen van zee-handelaren en fabrijkanten op de weldadigste wijze kunnen bevorderd en verbonden worden, men leze hierover met aandacht na, de verzameling van rekwesten en memorien van eenige kooplieden van Amsterdam aan H. E. M. Heeren over eenige voorname takken van handel. Amsterdam 1816, op bladz. 71.

Voor ingezonden voortbrengselen van *Bonneterle* op de Tentoonstelling te Gent in 1820 zijn toegewezen geworden.

Aan den Heer ERNEST DALUIN, *en Zuster* echtgenoote van den Heer CHARLES LE COCQ, de *Zilveren Medaille*, doch de Heer LE COCQ heeft als lid der hoofd-commissie verklaard, zich buiten mededinging te stellen. Voorts aan de Heeren J. VAN DER BORCHT en SEVERIN-CONIART-MASCART te Doornik, ieder eene *Zilveren Medaille*, en aan Mevrouw de weduwe POLLET, en de Heeren HANOTTAUX *en Gebroeders*, te Doornik, ieder eene *Bronzen* Medaille. Op de Tentoonstelling te Haarlem in 1825 aan den Heer COUSIN-MASCART te Doornik, de *Zilveren*, en aan de Heeren DENIS BAUDOUIN te Doornik, H. A. GILLES te Arendonk, M. BORDEAU te Leuze, en J. LE MAIRE DESELEE te Peruwelz, de *Bronzen* Medaille (*). Bo-

(*) Fr. Thaarup Versuch einer Statistik der Dänischen Monarchie, Th. I. bl. 437.

Borax. (36) bl. 34.

De kunst van den *Borax* te raffineren, was in oude tijden flechts bij de Venetianers bekend, en werd door hen zeer geheim gehouden. Toen echter Amfterdam den Borax direkt uit de Oost-Indien verkreeg, wisten de Hollanders, de Venetianers deze kunst af te leeren, en bragten het daarin fpoedig zòo ver, dat hunne voorgangers overtroffen. Nog heden wordt de Amfterdamfche Geraffineerde Borax voor de beste in de wereld gehouden. De zuivere Borax die in de Geneeskunde kan dienen, en door het raffineren verkregen wordt, wordt door Fabrijkeurs en Manufakturiers, en inzonderheid in de Verwerijen veel gebruikt.

Boter. (39) bl. 35.

Hoe groot is toch niet het voordeel van dezen belangrijken tak van onze nationale nijverheid, wanneer men overweegt, dat de Koeijen alléén in de *twee* Provincien van *Holland* en *Vriesland* jaarlijks 26,000,000 ponden Boter opleveren.

De verzending der *Vriefche* Boter alleen, rekent men jaarlijks op 10 à 11 Tonnen gouds.

Brokaat. Brocards. (43) bl. 35.

Zoodanig heet iedere zijden ftof, waarvan de bloemen met goud- en zilverdraden doorvlochten zijn. De ftoffen met eenen rijken grond, noemt men gemeenlijk *drap d'or*, *drap d'argent*, *fond d'or*, *fond d'argent*, al naarmate de grond met verheven bloemen geftikt is. Tot den *ketting* neemt men doorgaans eene fijne foort van Organzijn zijde, en tot den *inflag*, gekookte en gedoubleerde ruwe zijde. Men verkrijgt ook *Brokaten* uit de *Indien* en *China* van welke laatften, de besten te *Canton* of *Quangton* en *Fokien* gemaakt worden.

Brons. (verguld) (44) bl. 35.

Het Brons waarvan ftandbeelden en andere kunst-ftukken gegoten worden, is een zamengefteld metaal uit rood

en

en geel koper, of ook wel tin, koper en wismuth. Het bronzen van vazen enz. geſchiedt door ze met fijn gewreven poeijer van rood en geel koper te bedekken, en vervolgens te vernisſen (*).

De bronswerken behooren tot het vak der ſchoone kunſten, en zijn een tak van weelde van zeer groote uitgebreidheid. De Franſchen, Engelſchen en Italianen munten uit in de ſchoonheid van fierlijke ſmaakvolle en prachtige gedaantens, die zij aan dezelve weten te geven. De kunſtenaars in *Nederland* deelen ook in dezen roem. Reeds ſedert meer dan 40 jaren betwisten de Heeren Lefebvre Caters en zoon te *Bruſſel*, de voorkeur niet alleen aan *Parijs*, maar ook aan andere gedeelten van *Europa*. De voortreffelijke bronswerken welke zij op de tentoonſtelling te Gent in 1820 geleverd hebben, geven daarvan het overtuigendst bewijs, waarom dan ook door de commisſie aan hun de hooge onderſcheiding der *gouden* Medaille is toegewezen geworden. De hangkroonen van de Heeren Kerkx te *Bruſſel*, en Ijdens te *Gent*, op deze tentoonſtelling ingezonden, werden als voorwerpen van groote verdienſten beſchouwd, en aan beiden deze kunſtenaars, de *bronzen* Medaille toegekend.

De fabrijk van den Heer J. Doresse te *Bruſſel*, verdient ook eene eervolle onderſcheiding door de fraaije pendules en girandole welke hij op de tentoonſtelling te Haarlem in 1825 heeft ingeleverd. Dit vak van nijverheid is voor ons van aanbelang, ten aanzien van het vleijende vooruitzigt, dat wij met den tijd geheel den vreemden invoer zullen kunnen ontberen. Het is een voornaam vereischte om in ſmaak en fraaiheid van vormen, den vreemden kunſtenaar zoo niet voorbij te ſtreven,

---

(*) G. Nieuwenhuis, Algemeen Woordenboek, 1e D. bl. 455.

ven, ten minsten te evenaren. Aan genoemden Heer is eene *zilveren* Medaille toegewezen geworden, als ook eene *bronzen* Medaille aan de Heer J. D. Ghiesbrecht te *Brussel*, voor een standbeeld te paard van onzen Koning, alsmede girandoles van brons en van verguld brons, die door de commissie met genoegen zijn opgemerkt geworden.

Buskruid. (46) bl. 36.

De Hollanders hebben reeds van oudsher den roem gehad van het beste Buskrnid te vervaardigen, hetwelk daarom bij voorkeur door vreemde natien getrokken, en in menigte naar Portugal, Spanje, Frankrijk, Smirna, de Levant, Oost- en West-Indien en Noord-Amerika verzonden werd. Het onderscheidt zich bijzonder in eene naauwkeurige bewerking en een ruim gebruik van salpeter, die uit Oost-Indien, Astrakan en Duitschland verkregen wordt. Dertien molens waarvan 7 in Holland, 5 in Zeeland, en 1 in Utrecht, konden wekelijks 200,000 ponden Buskruid leveren.

De Hollandsche Hagel werd eertijds ook voor de beste gehouden, doch wordt thans door die der Engelschen overtroffen. Ook het Engelsche schroot is zeer beroemd, waarom ik hiervan eenige bijzonderheden aanhale, die mogelijk niet geheel onnut zijn.

In het jaar 1732 verkreeg Willem Wats, Loodgieter te Brussel, een patent, om volkomen rond schroot te vervaardigen, hetwelk de holligheden en andere gebreken van het gewone schroot, niet heeft. Tot 20 centners week-lood behoort ongeveer 40 pond witte of gele Arsenicum, om dezelve daarmede, geheel en al te vergiftigen. Deze in staven of klompen afgekoeld, worden in eene gelijke hoeveelheid van gesmolten week lood gedaan, en vervolgens met hetzelve versmolten. Alsdan laat men de gekookte masſa, als gewoonlijk door eene zeef in eenen waterbak neêrdruppelen. Het voornaamste is gelegen in de

de behoorlijke verwijdering der zeef van het water, welker juiste afstand te kunnen berekenen, op de volgende toevallige wijze zoude ontdekt geworden zijn.

Een knecht van voornoemde WATTS moest eenige verbetering doen aan de goot van een dak, zijne pot viel om, en het gesmolten lood, stortte diep naar beneden in eenen regenbak, waar het in schoone, volkomen ronde kogeltjes veranderd was. Deze ontdekking bragt hij ter kennis van zijnen meester, die zich dit toeval ten nutte maakte om schroot van eene aanmerkelijke hoogte, naar beneden te gieten. Daar er nu geen gebouw van genoegzame hoogte daartoe voorhanden was, liet hij eenen hoogen toren bouwen, waarop hij zijn patent uitoefende. In vervolg van tijd, kochten WALKERS, MALTHY EN C°. genoemden WATTS zijn patent af, en bouwden *Schroot-Torens* in *Londen*, *Chester*, *Newcastle* enz. Dien welke in Londen is heeft de Heer NEMNICH gezien, doch is niet zoo hoog als die van *Newcastle*, alwaar alleen het grootste soort, door nederdruppeling, gevormd wordt. Het kleinste schroot, moet van de zeef tot aan het water, ten minsten 10, en het grootste 150 voeten en daarboven, verwijderd zijn. De afstand van de tusschensoorten, bepaalt zich naar evenredigheid, zoo dat zij een genoegzamen tijd hebben, om volkomen rond gevormd te worden. Gedurende de patent-jaren, ondernam iemand in *Newcastle*, een verlaten bergwerk hetwelk de vereischte diepte had, tot schroot-gieten te gebruiken. De eigenaar van het Patent konde hier niets tegen doen, alzoo het geen Toren was; de onderneming wilde echter niet gelukken, uit hoofde alle de tot verkoeling der lood-druppels vereischten tochtgaten, niet behoorlijk konden worden aangebragt. In den Schroot-toren is een Stoomwerktuig, door welker kracht, het ruwe lood tot aan den top des torens wordt opgevoerd, en tevens tot andere einden, en wel voornamelijk tot de bereiding van

lood-

loodverwen, dienftig is. Wanneer men het fchroot eenen beteren glans wil geven, wordt het in eene holle ijzere rol omgevoerd, en heet alsdan *Milled Shot* (*).

Bijenteelt. (47) bl. 36.

De in de Nederlanden uitgeftrekte Heigronden en menigvuldige Boekweidlanden, zijn oorzaak, dat de Bijenteelt niet onbelangrijk is, ook geven de rijke Klaverlanden in Vriesland, eenen zeer witten en beroemden Honig. In het algemeen, is de Was, voortkomende uit de Provincien Groningen, Vriesland, Drenthe en Overijsfel van eene zeer fchoone kwaliteit, zoo dat de Franfchen deze Was hooger fchatten dan die van *Limoufin*, *Neder-Bretagne* en *Neder-Normandien*, en indien onze prijzen in zoodanige verhouding ftaan, dat zij, met de transportkosten, aan die in Frankrijk gelijk ftaan, komen er menigvuldige Commisfien tot aankoop. Deze teelt is echter niet zoo bloeijend als voorheen. Tot deszelfs opbeuring, rigtte de Maatfchappij van Landbouw in den jare 1806, eene Maatfchappij van Bijenteelt op, bijzonder met het oogmerk om de Magazijnkorven in te voeren, en de oude gewoonte van vele Bijën tegen den Winter te dooden, voor te komen. Na weinige jaren echter heeft deze Maatfchappij opgehouden te beftaan, en hoe wenfchelijk ware het niet, dat in de tegenwoordige tijden, bij de herleving onzer nationale Industrie, eene zoodanige nuttige onderneming, weder hervat werd?

De Heer L. J. VAN LAAR, fabrijkeur in Was-kaarfen enz. te *Amfterdam*, die in September 1824, op de Tentoonftelling van nijverheid en kunften te Doornik voor de ingezondene voortbrengfelen zijner fabrijk, de eer genoten heeft met eene Medaille bekroond te worden, heeft door de

(*) NEMNICH, Neueste Reife, bl. 131.

de fub-commisfie der ftad Amfterdam, ter kennisfe der Permanente kommisfie, van de *Maatfchappij van Weldadigheid*, een voorftel gebragt, om in de Kolonien der Maatfchappij eene proeve te nemen, ter invoering van de *Bijenteelt* naar de nieuwfte verbeterde wijze, met Magazijnkorven, ter aanwinst van eenen nieuwen tak van beftaan voor de Kolonisten, of wel van inkomften voor het Maatfchappelijk fonds, en welk voorftel de Permanente commisfie heeft doen befluiten, om aan de invoering der *Koloniale Bijenteelt*, langzamerhand de hand te leggen, ten welken einde men zal trachten, zich van het kunstmatig toezigt eens daarin ervarenen te verzekeren.

Gemelde Heer VAN LAAR, — die de aanleiding tot het doen van dit voorftel, door het hooren eener verhandeling van den Hoogleeraar J. KOPS te Utrecht, in de Maatfchappij *Felix Meritis* te Amfterdam, over dit onderwerp verkregen heeft, — geeft overigens een belangrijk vertoog, over de aangelegenheid der verbeteringen in de Bijenteelt, alzoo door deszelfs verminderde opbrengften, de fabrijkanten in dit Artikel zich genoodzaakt zien, ter bekoming van de noodige kwantiteit, buiten 's lands *Was* te koopen, en dat wel *Was*, op onzen eigen Vaderlandfchen grond verzameld.

Wanneer namelijk het Raapzaad in *Groningen*, *Drenthe* en andere Provincien begint te bloeijen, ziet men honderde wagens met duizende Bijenkorven beladen, uit *Munfterland* aankomen, om zich op dat Zaad te voeden. Dit gefchied zijnde, worden zij verplaatst op den bloeifem der Boekweid. En daar onze heigronden eenigermate vroeger bloeijen, dan in vele vlakten van Munfterland, vullen deze zelfde *Munfterfche* Bijen de hun overgelaten ledige plaats op onze heibloem, en worden dus, van een' goeden voorraad voorzien, wederom huiswaards gevoerd. (*)

Het

(*) De gewoonte van plaatsverwisfeling om voor te komen dat de

Het is waar, (vervolgt zijn Ed.) de verplaatfing der Bijen op Nederlandfchen grond, geeft aan de Landbouwers der gemelde oorden, eenig voordeel, daar men globaal berekenen kan, dat de Munfterfche boeren, hun eenige duizende guldens voor oppasfing der Bijen jaarlijks betalen. Maar even zeker is het, dat zij van hen de produkten met winstgeving weder afkoopen van een artikel, op den Vaderlandfchen bodem gekweekt.

Indien derhalve de Bijenteelt, volgens de nieuwe meest voordeelige wijze, met weglating van oude verderfelijke gebruiken, in de Kolonien werd ingevoerd, mag men vertrouwen, dat, onder Gods zegen, deze tak van *Industrie*, een nieuw ftelfel ter inftandhouding der Kolonien, en ten voordeele der Kolonisten, zoude kunnen opleveren.

Een tweede voordeel zoude hieruit kunnen ontftaan, alzoo de vele Bijenhouders die zich in den omtrek der Kolonien bevinden, bemerkende, welke voordeelen de verbeterde wijze van Bijenteelt oplevert, hoogstwaarfchijnlijk tot dezelfde manier van behandeling zouden overgaan, waardoor het goede, gelijk dit altijd langzaam wordt voortgeplant, eindelijk zich meer ten algemeenen nutte verfpreiden zoude.

Hartelijk wenfchen wij dus dat deze lofwaardige onderneming, aan het weldadig doel beantwoorden, en (*) met het gelukkigfte gevolg bekroond worden moge!

Vol-

---

de Bijen geen honger lijden, was reeds bij de ouden in gebruik. Zij voerden hunne Bijenkorven van de eene plaats naar de andere, verkiezende de beste ftreken naarmate van het jaargetijde: zoo bragten zij de Bijen van *Achajen* naar *Athenen*, van *Negreponte* en de *Cicladifche* eilanden naar *Scyros*.

(*) Niet alleen in de Kolonien van *Frederiksoord* in de *Noordelijke*, maar ook in de Kolonie van de *Wortel* in de *Zuidelijke* Provincien.

Volgens de mededeeling van den Heer KOPS, had een verlicht landman in Groningerland begonnen Magazijnkorven aan te leggen, en hierdoor van éénen korf, in den tijd van 10 jaren, eene aanwinst van 700 korven gedaan, die hem groote voordeelen aanbragten (*).

Coatings. Badlakens. (54) bl. 37.

Ik heb de gewone ſpelling van *Bad* lakens gevolgd, doch geef in bedenking, of het niet *Bath* lakens zal moeten zijn, alzoo volgens den Heer NEMNICH, Neueste Reiſe etc. bl. 222, de Coatings in Engeland, wegens de nabijheid der ſtad *Bath*, den naam van *Bath-Coatings* verkregen hebben.

Diamanten. (59) bl. 37.

Het Nederlandsch eiland *Borneo* bezit eene menigte van ſchoone *Diamanten*, die in het binnenſte van het land gegraven, aan de kust verkocht worden, en ſomtijds 20, 30 à 40 karaat wegen; zelden worden de grootſte, maar wel die van 5 en 6 karaat ter verkoop aangeboden. De *Mallijers* die aan de kusten wonen, te traag zijnde om ze op te zoeken of uit te graven, geſchied zulks door *Chinezen*, die daartoe bij menigte van *Java* komen, en met de kleine Vorſten overeenkomſten ſluiten om rijst, geld, Japanſche of Europeſche behoeften, tegen *Diamanten* in ruiling of betaling te geven.

Daar men *nieuw Holland* als een vast land beſchouwd, is *Borneo* het grootſte eiland der Wereld. Het heeft 270 uren lengte en 225 uren breedte. Indien *Borneo* naar de evenredigheid van *Java* bevolkt was, konden er 25 millioenen menſchen aanwezig zijn. TUCKEIJ zegt: onze kennis van *Borneo* bepaalt zich bij de kusten, en het binnenland is nooit door eenigen Europeaan bezigtigd geworden

(*) Het Tijdſchrift *de Star*, N°. 1, A°. 1825.

worden. Hoe belangrijk voor den toenemenden bloei van onze Nederlandsche bezittingen in de Oost Indien is dan niet het uitmuntend verslag der gewigtige zending van den Commisfaris van *Borneo* den Heer TOBIAS, die niet alleen in 1822 de westkust van *Borneo* met oplettendheid heeft bezocht, maar zelfs tot de *binnenlanden* van *Sambas*, *Mampawa*, *Landank*, *Fayeng*, *Sangoun*, *Sekadouw*, *Sintang*, *Koeboe Simpang*, *Sociadana*, en de hoofdverblijfplaatsen der Chinezen te *Mandor en Montrado* is doorgedrongen, en bevonden heeft dat het eiland overvloeide van een aantal voor den handel geschikte voortbrengselen, en hetzelve ook binnenlands met goud en Diamant-mijnen gezegend was (*).

In October 1763 is te Amsterdam een ongemeen schoone en groote *Diamant* Laboraat, wegende 351 grein bij openbare veiling, voor *f* 80,000 verkocht geworden. De meest beroemde Diamanten zijn de navolgende:

De *Florentijnsche* van den voormaligen Hertog van *Florence* en thans te Weenen, wegende 139 karaat, waardig, één millioen gul ens.

De *Regent* door den voormaligen *Hertog*, *Regent van Orleans*, van den Engelschm n PITT voor de kroon van Frankrijk gekocht, voor 5 millioenen wegende 136¾ karaat en nog een andere van 106 karaat.

De groote Diamant welke de *Keizerin van Rusland* van eenen *Armenier* gekocht heeft voor 12 Tonnen gouds, en een jaarlijks pensioen van *f* 50,000. Deze Diamant (zoo men verhaalt) maakte een der *oogen* uit van het vermaar-

(*) De schooner *Lucifer* was de rivier *Kopana* ook de *Lawa* genaamd, tot *Sintang* een afstand van 120 Engelsche mijlen regt Oost en West van zee opgevaren, terwijl de gezaghebber HARTMAN en de Heer GRONOVIUS dezelve nog 12 dagen verder zijn opgeweest.

maarde standbeeld van *Scheringan*, in den Tempel van *Brama*. — Een fransch grenadier, die van het *Indisch bataillon* gedeserteerd en in den dienst der *Malabaaren* was overgegaan, vond een middel uit om der *pagode* dit kostbaar *oog* te ontnemen, en naar *Madras* te vlugten. — Hij verkocht dezen diamant voor 50,000 francs aan een scheepskapitein, deze verkocht hem weder voor 300,000 francs aan een Jood; die hem daarna weder voor eene nog grootere som aan een Armenisch koopman afstond, tot dat hij eindelijk het eigendom van de Keizerin van Rusland werd. Deze Diamant had de grootte en gedaante van een duivenei, en werd voor en aleer de Keizerin denzelven bekwam, in de bank te *Amsterdam* bewaard. Thans pronkt dezelve aan het boveneinde van den Keizerlijk Russischen Rijks Schepter onder den Adelaar.

Een Diamant, voormaals gehecht aan den Troon van den *grooten Mogol* wegende 279 karaten, waardig 11,700 000 livres.

Eindelijk de ruwe *Brazilische Diamant* van den *Koning van Portugal*, de gedaante en grootte hebbende van een ganzen ei, wegende 1,680 karaten, en op 224 millioenen ponden sterlings of *twee duizend zes honderd acht en twintig millioenen* Nederl. guldens waardig geschat. Bij de waardering van *Diamanten* vermenigvuldigt men de waarde van een karaat met het kwadraat van het gewigt, bij voorbeeld: 1 karaat *f* 50 waardig zijnde, doet een Diamant van 5 karaat *f* 1,250 en een van 10 karaten *f* 5,000.

De schatten die de Oost-Indien opleveren, en in het vervolg van tijd nog veel meer opleveren zullen, gaan schier het geloof te boven. Te *Benares* eene stad in *Bengalen*, en de klassieke grond der *Indische* Muzen, wordt in de maanden Februarij en Maart eene groote markt voor juweelen en edelgesteenten gehouden, waarop men schat, dat *Twintig Duizend* Millioenen worden omgezet.

Men

Men leze het beroemde werk van MALTE-BRUN, *Precis de la Geographie Universelle*, medegedeeld in het Tijdschrift de Star, 1 D. 1 Stuk, bl. 403. G. K. VAN HOGENDORP, Huishouding van Staat, 10 D. bl. 71.

Het is ook op ons eiland *Borneo* dat de beroemde Diamant gevonden is, behoorende aan den Prins VAN LANDAK, en 35 Tonnen gouds wordt waardig geschat.

Diamant-Slijperijen. (60) bl. 37.

Het slijpen van den Diamant is door den Nederlander *Lodewijk van Berken of Bergen te Brugge*, onder een jeugdig spelen in den jare 1450 uitgevonden. In 1475 sleep hij voor den Hertog KAREL *den Stouten*, eenen Diamant die door de Eedgenooten in 1476 in den veldslag bij *Granson* buit gemaakt, en daarna aan den rijken FUGGER te Augsburg verkocht is. Er verliep een geruime tijd eer iemand het wagen dorst op dezen steen te snijden. Eindelijk, naar het getuigenis van J. P. LOMAZZO en andere schrijvers, vond CLEMENS BIRAGO van *Milaan* de kunst uit om op Diamant te graveren. Hij was in dienst van PHILIPPUS DEN IIe, toen deze in 1556 den Troon van Spanje beklom; te gelijker tijd werkte bij denzelfden Vorst ook met hem zijn landgenoot JACOB DA TREZZO, en graveerde het portret van den INFANT DON CARLOS, en het *Spaansche Wapen* in *Diamanten.*

De Heer DELBEEK de oude, te *Amsterdam*, is de eerste geweest die den Diamant gekloofd heeft, terwijl de Heer BEMELMAN, mede te *Amsterdam* woonachtig, voor eenen der voortreffelijkste Diamantslijpers van Europa gehouden wordt. Ook te *Antwerpen* heeft men deze kunst, tot eenen hoogen trap van volmaaktheid gebragt; ruim 30 jaren geleden, waren aldaar, 200 lieden met het slijpen van Diamanten bezig, die jaarlijks verminderden, doch wier getal in 1817 wederom tot 50 was aangegroeid.

De Diamantstof die van den ruwen Diamant afvalt,

wordt *Kapgoed* genaamd; niets gaat verloren. Het fijnste, en het scherpste oog ontwijkende stofje, wordt nog door vergrootglazen met eene zoodanige inspanning van gezigt geslepen, dat in den Amsterdamschen handel, *Diamant-Rozen* voorkomen, waarvan 2000 stukjes op één karaat gaan.

De pracht en de ontdekking der Diamant-mijnen in *Brazil*, benevens onze uitgebreide betrekkingen in *Azien*, hebben dezen tak van nijverheid en koophandel voor ons bijzonder belangrijk gemaakt, en wel te meer, alzoo de Nederlanden bijna alleen en het bezit van de kunst van het Diamant slijpen gebleven zijnde, ook de handel in dit kostbaar edelgesteente, voornamelijk bij ons gevestigd is.

In Oost-Indien dient de *Adamantinspath* tot het slijpen van Diamanten, die op het eiland *Ceilon* gevonden wordt (*).

Gaas. (72) bl. 39.

Het zijden *Buil gaas* wordt op de voortreffelijkste wijze te *Haarlem* gefabriceerd, en wordt nergens, zelfs niet door de Engelschen overtroffen. Het wordt tot de fijnste zeven gebruikt, en van *Chineesche* of van de fijnste *Brussia* zijde geweven.

Groen Gaas voor gordijnen, wordt geheel van zijde of van één vierde zijde, en drie vierde linnen geweven.

Men vervaardigt daar ook *Glacé-gaas* tot bovenkappen voor de Noord hollandsche boerinnen, enkel wit of met bloemen, en *Zwart-gaas* dat naar *Hamburg*, *Leipzig* enz. verzonden wordt.

Men is van meening dat het *Koper* en *IJzer-gaas*, dat men tot de Zeven gebruikt, slechts door één eenigen *Zevenmaker* in ons Koningrijk, en wel te *Amsterdam* woon-

(*) Rosenthal, vervolg van Jacobson's Technologisch Wörterbuch, 1 D. bl. 392. Nemnich's Tagebuch, 4 D. bl. 253.

woonachtig, gemaakt wordt, hij heeft daarvan aanzienlijke afleveringen aan meest alle andere Zevenmakers en de Papiermolens. Op de tentoonſtelling te *Gent* in 1820 heeft de Heer DE LEENER, Paſtoor te *Meyleghem* (Oost-Vlaanderen) onderſcheiden Kalkzeven en Haverzeven ten toon geſteld, waarvoor hem de *Bronzen* Medaille is toegewezen geworden. Op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825, zijn door de Heeren J. W. DE VOS. – *Gebroeders* ROOKMAKER, en *de Wed.* AB. LE GRAND EN BELAIN allen te *Haarlem* woonachtig, voor door hun ingeleverde *Zijde-garen* de *Bronzen* Medaille toegewezen geworden (*).

Te *Hazerwoude* is ook eene fabrijk van *Gaas*, dat tot *Kaasdoek* gebruikt wordt, en van wegens de groote menigte van de beroemde *Leidſche kaas*, welke in dat oord gemaakt wordt, zeer veel aftrek heeft.

Genever-Stokerijen. (83) bl. 40.

In de 17e Euw had *Schiedam* niet meer dan 10 à 12, in 1720, 20 – in 1792, 220 – en in 1798, 260 Branderijen. Men neemt zelfs aan dat er in dit laatſte jaar, alleen in de Provincie van *Holland*, 400 Branderijen aanwezig waren.

Men rekent dat iedere Branderij op zijn minst genomen, wekelijks 2 lasten Rogge, en 1 last Garst verſtookt, die 12 okshoofden Genever opleveren; makende dus (het getal der Branderijen te Schiedam op 200 gerekend) een jaarlijks geheel uit van 31,200 lasten Koren, en bijna 124,800 okshoofden of 748,800 ankers Genever. Ook rekent men dat de Branderijen te *Schiedam*, jaarlijks voor één millioen guldens aan Steenkolen noodig hadden.

In de voordeeligſte tijden was *Holland alléén* in ſtaat, jaar-

(*) NEMNICHS Tagebuch, 3 D. bl. 85. G. C. DE GREUVE, Volkslees- of onderwijzers-Handboek 3e en 4e afdeeling, bl. 90.

jaarlijks twee Millioenen ankers Genever te leveren, ter waarde van 17 Millioenen Nederlandsche guldens, waarvan 5 à 6 Millioenen in het land bleven.

Te *Weesp* waar te voren 30 Branderijen bestonden, waren er in 1810 niet meer dan 2 te vinden. De Genever die aldaar gestookt wordt, heeft de bijzondere eigenschap, dat zij bij de verzendingen naar Oost Indien, het langste goed blijft en niet verzuurd, wanneer men de linie passeert. Dit is voor het blijvend bestaan derzelve, eene zaak van veel aanbelang.

In het jaar 1814 zijn 50,000 okshoofden Genever uitgevoerd geworden.

Het belang dezer trafijken ook in betrekking tot den landbouw, en wel bijzonder ten opzigte onzer *Zuidelijke* Provincien, noopt mij van dezen tak van nijverheid nog iets te zeggen.

De Heer J. L. VAN AELBROEK zegt in zijn belangrijk werk, van de werkdadige Landbouw-kunst der Vlamingers, bl. 50 dat de belemmeringen welke aan de welvaart der Stokerijen worden toegebragt, aanmerkelijke schaden aan de veenering en vooral aan den landbouw te weeg brengen, alzoo de Stokerijen in Vlaanderen meestal voorkomen in streken, waar de slechtste landen gelegen zijn, en velen te voren nog woest en onbebouwd waren. Ten bewijze daarvan brengt hij bij:

Dat 14 jaren geleden te *Peteghem* en *Deinse* twee dorpen 3 uren van *Gent*, 25 Stokerijen aanwezig waren, thans zijn er slechts 12 die uit hoofde van haar weinige werkzaamheid, niet meer dan op 8 Stokerijen, gelijk men die te voren gewoon was, gerekend kunnen worden. Iedere Stokerij had op stal, door een genomen 60 beesten, zoo Osfen als Vaarsfen en weinig Koeijen. De vetste werden van tijd tot tijd verkocht, en terstond door magere vervangen, en daar iedere stoking drie maal deze omzetting in beesten deed, kwam dit getal op 180, het-

geen

geen over 25 Stokerijen, 4,500 vette hoorn beesten uitmaakt. Dit alzoo vet gemest vee, werd door kooplieden opgekocht en naar Frankrijk verzonden, waardoor de landbouwer die de beesten gekweekt, de Stoker die dezelve vet gemest en de koopman die er handel in dreef, allen hunne voordeelen genoten. De belangrijkſte voordeelen waren echter nog de volgende;

Iedere Stokerij gaf 30 ſtukken ale (draf) per week (ieder ſtuk gerekend op 350 potten (*),) dus op één jaar 1,560 ſtukken, hetgeen over 25 Stokerijen 39,000 ſtukken ale of draf uitmaakt. Ieder hoornbeest geeft in de Stokerijen in 12 maanden 10 à 12 voeren mest, zijnde op het minſte gerekend over 60 beesten die altijd op ſtal ſtaan, 600 voeren 's jaars, en dus van 25 Stokerijen 15,000 voeren allerbeste mest, waarmede men (3,000 gemeten) 1,500 Rijnlandſche morgens, bemesten kan.

Daar er thans uit hoofde van de belemmeringen op dezen belangrijken tak van nijverheid in die 2 dorpen, ſlechts 8 Stokerijen beſtaan, geeft dit eene vermindering van meer dan *twee derde*, en dus een jaarlijksch verlies van ten minſten 3,000 beesten 26,000 ſtukken ale of draf, en 10,000 voeren allerbeste mest. Dan dit is het nog niet al:

In die 25 Stokerijen werden eertijds dagelijks ten minſten 12 zakken Rogge verſtookt, is op een jaar 90,000 zakken, ieder zak Rogge gaf ten minſten 12 ſtoopen Genever, zijnde jaarlijks 1,080,000 ſtoopen, en deze gerekend op 1 franc 25 centimes de ſtoop, leverden een kapitaal op van francs 1,350,000, of nagenoeg *f* 675,000 Nederl. guldens, hetwelk voor de $\frac{2}{3}$ een verlies van vertier oplevert van 60,000 zakken Rogge, 720,000 ſtoopen Genever en *f* 450,000 aan kapitaal *jaarlijks*.

Maar

(*) Een pot houdt 1 kan, 1 maatje en 5 vingerhoeden.

Maar dit verlies fpruit alléén voort uit de vermindering van 17 Stokerijen in flechts 2 dorpen, hoe groot moet dit dan niet wel over *alle* de *Zuidelijke* Provincien zijn? Wanneer ik die flechts op 10 maal zoo veel aanneme, dan bedraagt dit *jaarlijksch* verlies aan nering en voortbrengfelen:

30,0,0 ftuks Hoorn-vee.

260,000 ftukken Ale of Draf.

100,000 voeren mest ter vruchtbaarmaking of onderhoud van landen.

600,000 zakken Rogge.

7,200,000 ftoopen Genever.

f 4,500,000 aan kapitaal.

Waarlijk een *jaarlijksch* verlies, dat ik geloof de hooge aandacht der regering, overwaardig is, althans als men ook het belang voor de ontginning van onbebouwde gronden, daarbij in aanmerking neemt. Het land van *Waes* was toch eertijds woest en onbebouwd, en is door diezelfde middelen van bemesting bebouwd, en tot de meest bevolkte ftreek van ons Koningrijk geworden.

Glasblazerijen. (88) bl. 41.

Wij bezitten in onze *Noordelijke* Provincien onderfcheiden foorten van *Zand* (zie N°. 347) die, zeer gefchikt zijn voor onze *Glasblazerijen*, en waarvan men in vroeger tijden, een voordeelig gebruik gemaakt heeft.

De Heer J. Le Francq van Berkheij zegt: (*)

Onze voorzaten hadden in *Holland*, bijzonder in *Amfterdam*, uitmuntende *Glasblazerijen*, waarbij ons inlandsch *Zand* tot grondftof diende, en welk glas, volgens de getuigenis van Scriverius, kristallijnachtiger was dan het *Henegouwfche*, en gelijk ftondt met de drinkglazen van *Antwerpen* en *Venetien*. Ook hadden de *Hollandfche* en *Am-*

(*) Natuurlijke Historie van Holland, 2 D. 2e St. bl. 686.

Amsterdamsche Glasblazers daarenboven de kunstgreep, om allerlei gekleurde glazen te blazen of te bakken en te beschilderen. Wie bewondert immers niet nog de heerlijk geschilderde kerkglazen te *Gouda* door de gebroeders CRABETH? Bij deze kennis om glazen van allerlei schoone kleuren te bakken, muntten zij ook uit in het blazen van groene wijnkelken, met of zonder knobbels; ook het zoo kunstig en beroemd ijsglas, flintglazen en groote Pokalen die eertijds bij groote maaltijden in gebruik waren. Hoe jammer is het toch niet dat zulke schoone fabrijken in onze *Noordelijke* Provincien geheel zijn te niet gegaan, en hoezeer ware het niet te wenschen, dat men derzelver alouden bloei en roem, nog eens weder hersteld mogt zien!

Wat de *Glasblazerijen* in onze *Zuidelijke* Provincien betreft, zoo zijn daarvan verscheiden fabrijken die met roem tegen de buitenlandsche voortbrengselen kunnen wedijveren.

Op de tentoonstelling te *Gent* in 1820 zag men bekerglazen van den Heer ZOUDE te *Namen*, waaronder verscheidene zoo schoon waren, dat zij het kristal evenaarden. Ook hebben de Heeren J. BOERS EN C°. te *Delft*, glaswerk voor stookhuizen en groene fleschen ingezonden, aan welke beide fabrijkanten te *Namen* en te *Delft* de *Zilveren* Medaille is toegewezen geworden, als ook eene *Bronzen* Medaille aan den *Baron* ROEDENER te *Dinant* voor zijne ingezonden halfwitte glazen.

Op de tentoonstelling te *Haarlem* in 1825 zijn door den Heer DE ST. ROCH te *Lodelinsart* bij *Charleroi*, Stulpen van allerhande grootte, en door den Heer B. LATONIOT te *Amsterdam*, onderscheiden glaswerk, bollen en glazen ingezonden, waarvoor aan den eersten de *Zilveren* en aan den laatsten de *Bronzen* Medaille is toegewezen geworden.

Goudmijnen. (90) bl. 41.

Ten

Ten aanzien onzer *Oost-Indische* bezittingen, vindt men in de mijnen van *Kaye* op *Sumatra* goud van 18 karaat. In die van *Songepago*, *Minang Kabo* en *Rauw* van 19½, en elders van 22 karaat In het landschap van *Simaroma* en *Batasalmding*, heeft men de mijnen van *Bating* en *Sunagang*, die goud van 22 karaat opleveren. In het gebergte op *Sumatra*, liggen ook de zoogenaamde *Tigablas Kottas* en verder Noordelijk *Docapoelo* en *Lima Poelakottas*, zijnde de twintig en vijftig dorpen, waar al het goud gegraven wordt, dat te *Padang* wordt omgezet, en welker hoeveelheid zeer aanzienlijk is. Opwaarts in het gebergte wonen de *Singopaginezen*, die ook vele goudmijnen bezitten (*).

De Nederlandsche bezittingen op de kust van *Guinea* in *Afrika*, kannen ook veel goud opleveren. Onze landgenoot H. BOSMAN, een man, door zijn langdurig verblijf op deze kust, zeer wel met den staat van zaken bekend, schatte den uitvoer op 7,000 Mark, hetgeen eene waarde van 23 Tonnen gouds uitmaakt.

Granen. (91) bl. 41.

Wat de *Tarwe*, *Rogge*, *Garst* en *Haver* betreft, levert onze Landbouw onderscheidene soorten waarvan de voornaamste de navolgende zijn:

Witte Zeeuwsche Tarwe. Zij is eene der voornaamste en voortreffelijkste soorten, en wordt in tijden van schaarsheid in andere landen, veel naar *Engeland*, *Spanje*, *Portugal*, *Frankrijk* enz. verzonden. Bij goede gewassen valt zij zwaar. Men heeft vele voorbeelden van 130, 132 à 135 ℔ per oude Amsterdamsche zak. Zij is zeer meelrijk, en veel voor de bakkerijen gezocht. Goede kwaliteit

(*) J. VAN DEN BOSCH, Nederlandsche bezittingen op onderscheiden plaatsen.

teit wordt door ouderdom beter. Zeeuwſche *Zomer* Tarwe komt weinig voor, en is voor de bakkerijen minder geſchikt. De beste Zeeuwſche Tarwe levert het eiland *ter Goes*; zij wordt voor beter gehouden dan die van het eiland *Walcheren*.

De *Vrieſche Tarwe* behoort ook tot de *Witte* ſoorten, gewoonlijk is zij lager in prijs dan de Zeeuwſche. Zij wordt veel ter verzending gekocht. Sedert eenige jaren heeft deze Tarw zich in kwaliteit verbeterd, hetgeen aan de zaaijing van Zeeuwſche Tarwe wordt toegeſchreven. De geringſte ſoorten worden door de branderijen verbruikt: De *Groninger Tarwe* valt meestal rood. De beste ſoorten worden in de conſumptie, en de geringſte in de branderijen en ſtijffelfabrijken verbruikt. De *Oldammer Tarwe* valt meestal wit en gaat veel voor *Vrieſche* door. Zij is echter grover van korrel, en is door deszelfs weekheid, minder geſchikt voor de bakkerijen. Er zijn ook bonte ſoorten; de gemeenſte worden voor de ſtijffelfabrijken gezocht.

De *Noordhollandſche* of zoogenaamde *Alkmaarſche* Tarwe, is iets beter dan de Zeeuwſche, en behoort tot de beste witte en zwaarſte ſoorten, die zeer geſchikt zijn ter verzending.

De *Gelderſche Tarwe* komt te Amſterdam niet veel ter markt, wordt onder de Nederrijnſche ſoorten gerekend, en valt meestal in het roode. Men geeft de roode de voorkeur wegens hare zwaarte en ſterke dragt, en gemakkelijkheid in het dorſchen. Eenige proeven met witte of Zeeuwſche Tarwe genomen, ſchijnen een gunſtigen uitſlag te beloven, vooral in ſtreken, waar de mest ſchaars is.

De *Utrechtſche of Stichtſche Tarwe*, heeft met de Gelderſche veel overeenkomst. Men bouwt er ook meer roode dan witte Tarwe, omdat de roode beter draagt, en de witte als er veel onkruid (genaamd *Melampyrum Ar-*

ven-

venſe (*),) onder gevonden wordt, moeijelijk ter markt verkocht kan worden. *Zomer* Tarwe wordt bij Utrecht zelden anders gebouwd dan wanneer de winter Tarwe mislukt is, ook rekent men, dat de Zomer bij uitſtek voordeelig moet zijn, als de *Zomer* Tarwe een goed gewas zal opleveren.

De *Cadſandſche* en *Vlaamſche Tarwe* die meestal van eene zware en voortreffelijke hoedanigheid is, wast het beste op eenige parochien in het land van *Waas* gelegen, langs den linker oever van *de Dierme*, en van de *Neder-Schelde* op de parochie van *Kalken*.

Die in den lande van *Aalst* witte Tarwe zaait, moet van tijd tot tijd van zaad veranderen, of zij verbastert en wordt rood. De witte Tarwe is de beste om goed brood te bakken, maar de roode geeft meer meel en beter bloem.

Iperſche roode en witte Tarwe is mede eene zeer voortreffelijke ſoort, valt meestal zwaar van gewigt, is bovenmate meelrijk, en ſterk voor de bakkerijen gezogt.

In *Vlaanderen* verkrijgt men van de beste gronden, 8 zakken en in de zware gronden 10 à 11 zakken op het gemet (300 roeden) zijnde 16 à 22 zakken van één rijnlandsch morgen.

In vroeger tijd bij onze uitgebreide Zeevaart, waren er in de *Noordelijke* Provincien ook vele *Scheepsbeſchuitbakkerijen*. De *beſchuit* die te *Wormer* gebakken werdt, was zeer beroemd en werd *Wormer-banket* geheten. Men hield daarvan eene bijzondere markt te Amſterdam. Alleen in dit dorp *Wormer* vond men bij de 200 van deze bakkerijen, waarvan ſommige zevenmalen in één etmaal bakten, en aan *Melk* en *Gest*, voor ruim *één Tonne gouds* jaar-

(*) In den handel onder den naam van *Wild* bekend.

jaarlijks noodig hadden. In 1648 had *Wormer* nog even 100 bakkerijen, die jaar door jaar genomen, in één jaar verbruikten aan *Gest* voor *f* 30,000 en aan *Melk* voor *f* 40,000. Zij werd naar de *Indien*, *Brazil* enz. als ook door de geheele Nederlanden, en naar *Embden*, *Hamburg* enz. met bij de 100 ventſchuiten verzonden. Te *Jisp* een Dorp in Kennemerland waren er ook die jaarlijks voor meer dan *f* 12,000 aan *Melk* en *Gest* noodig hadden.

De *Zeeuwſche Rogge*, offchoon in geene groote hoeveelheid, wordt in beste wel gemeste braaklanden gezaaid, en ſlaagt hierom doorgaans beter als elders. Zij is ſchoon, grof van korrel, en weegt bij goede gewasſen, dikwerf meer dan 130 ℔ per zak. Zij wordt meer door de koekenbakkers als broodbakkers gebruikt.

De *Vriesſche Rogge* is fijnder als de Zeeuwſche, en goed voor de bakkerij. De *Gaasterlandſche* wordt aldaar voor de beste gehouden. De *Gelderſche* en *Overijsſelſche* Rogge geeft men gewoonlijk den naam van *bruine* Rogge, en wordt door de branderijen verbruikt. De bruine Rogge wordt daar meest op Zandgronden, en de *blanke* op gemengde kleigronden geteeld. De zoogenaamde *klein Brabandſche* Rogge, die mede voor de Geneverſtokerijen zeer dienſtig is, wordt geteeld in de omſtreken van *Breda*, *'s Hertogenbosch* en langs de grenzen van *Braband*. De zoogenaamde *Polder* Rogge wordt meestal door de boeren voor eigene conſumptie verbruikt, terwijl de *Noordhollandſche* Rogge, die men doorgaans *Zand* Rogge noemt, in het bruine valt en ook maar van middelmatige kwaliteit is. In het algemeen houdt men in de *Noordelijke* provincien de vroeg gezaaide Winter Rogge voor de beste, zoo als de ondervinding in Gelderland en Noord-Braband, meer en meer geleerd heeft, waarom ook die van Noord-Holland hier den regel laten gelden, *hoe vroeger in de grond, hoe beter en zwaarder korrel.*

De

De *Brabandsche* Rogge is meestal zwaar en van voortreffelijke kwaliteit. In *Vlaanderen* heeft men 12 à 13 zakken op het gemet, integendeel in zware gronden, niet meer dan 8 à 9 zakken per gemet.

In de *Noordelijke* Provincien wordt de *Amersfoortsche Boekweid* voor de beste gehouden, en geeft eene groote uitkomst van meel. Op deze volgt de *Gooische*, *Niekerker* en *Bossche* Boekweid, welke laatste klein van korrel en helder van kleur is. De *Vriesche* Boekweid is ook goed, maar het meel valt iets in het blaauwe. De *Rozendaalsche* en *Bredasche* is dun van schil, en wordt in dit opzigt boven de Amersfoortsche gehouden. De *Geldersche* is in het algemeen meer van middelmatige kwaliteit, terwijl de *Overijsselsche* voor de minste soort gehouden wordt.

De *Brabandsche* Boekweid en bovenal de *Mechelsche* is van eene zeer voortreffelijke kwaliteit, en geeft eene ongemeen groote uitkomst van meel, waarom zij ook van alle de inlandsche soorten het meest geacht is. In *Vlaanderen* wordt de Boekweid in de laatste dagen van Mei gezaaid, om met de eerste dagen van Junij, boven den grond te staan; van daar een oud spreekwoord der Vlamingers.

De Boekweid mag de Mei niet zien
Dit zeggen alle boeren liên.

Ook in verscheiden zandige gewesten, bijzonder tusschen *Brugge* en *Gent*, wordt veel Boekweid gezaaid.

Wat de *Winter- en Zomer-Garst* betreft, in de *Noordelijke* Provincien, wordt de *Zeeuwsche* Winter-Garst voor de beste gehouden. Zij is blank, wel gewassen, en voor het mouten zeer geschikt. Zij wordt bijzonder gebruikt in de Bier- Azijn- en Geneverstokerijen. De *Vriesche* Garst valt niet zoo blank en is ongelijker. Beide genoem-

de

de foorten worden ook *gepelt*; gefchiedt zulks van de *Winter*-Garst, dan noemt men het *Relfel* of *Gort*, of van de *Zomer*-Garst, dan noemt men het *paarl*-Garst of *geperlde*-Garst. De Zeeuwfche *Winter*-Garst is het beste voor mouten en pellen, terwijl de Zeeuwfche *Zomer*-Garst voor de geperlde Garst niet zoo goed is als de Vriesfche. Het *Winter*-mout is meest gefchikt voor het Bierbrouwen, en het *Zomer*-mout voor de Azijnbrouwerijen en Geneverftokerijen.

De *Brabandfche* en *Vlaamfche* Garst, wordt ook voor de beste foorten gehouden.

De *Haver* onderfcheidt men in tweederlei foorten, als *Voer*- en *Brouw*-Haver. Goede *Voer*-Haver vereischt een gewigt van 70 à 75 ℔, en beste *Brouw*-Haver een gewigt van 85 à 95 ℔ per Amfterdamfche zak. De *voer*-Haver wordt tot voeder en verzendingen naar *Engeland* gebruikt. *Brouw*-Haver tot *brouwen* en het maken van *Haver-de-Gort.*

Men rekent dat de provincie van *Groningen* alléén, bij een goed gewas omftreeks 25,000 lasten Voer-Haver kan opleveren. Zij valt blank, en heeft meesttijds een gewigt van 70 ℔. West-Vriesland levert de meeste Brouw-Haver op.

Er is ook eene foort van *Zwarte* Haver, *Kraal*-Haver genaamd, die wel goed, doch niet getrokken is, waarom zij ook niet veel gebouwd wordt.

In de *Zuidelijke* Provincien wordt ook veel Haver gebouwd, men noemt ze *witte* en *gele*, waarvan de witte de zwaarfte is; die kwaliteiten zijn tot alle gebruik gefchikt; ook zaait men in *Vlaanderen* veel Haver met meer dan gewone bemesting, om daarna Vlas te zaaijen.

Indien de ruimte het mij toeliet, hoe gaarne zoude ik dan niet eenigzins uitweiden over de *aloudheid*, *uitgebreidheid* en *groote belangrijkheid* van den *Graanhandel*; hoe onze oude Batavieren van de vroegfte tijden hierin met de

Vlamingers in betrekking ſtonden, — hoe zij onder *Julius Cæſar*, koorn uit *Engeland* haalden om in de vele behoeften der Romeinſche legers te kunnen voorzien; — hoe de kooplieden van *Amſterdam*, reeds in het jaar 1277 en 1299 met vergunning van JOHANNIS, Aarts-Bisſchop van *Riga*, de geheele *Lijflandſche* kust en de *Oostzee* bezochten, en in 1368 van daar reeds aanmerkelijke partijen Granen, Hout, IJzer enz. herwaards bragten. — Hoe het prohibitive ſtelſel van EDUARD DEN IVden, *Koning* van Engeland tot op den tijd van JACOBUS DEN Ien, ons van den geheelen Noordſchen Graanhandel meester deed zijn; — hoe op het einde der 14e Eeuw, de *Hollanders* jaarlijks 70 à 100,000 lasten vreemd koorn op henne zolders hadden, en *Holland* toen reeds voor andere landen de *koornſchuur* was, zoo als eertijds *Sicilie* voor *Rome*; — hoe deze Graanhandel tot den uitgebreiden Oost-Zeehandel, ook in andere artikelen als Hout, Juchten, Potasch, Weedasch, Talk, Teer, Hennip enz. den grond lag, en daardoor in 1587 op één tijdſtip meer dan 600 Hollandſche en Zeeuwſche ſchepen in de *Zond*, en in 1604 eene vloot van 400 Oostervaarders gelijkelijk voor de palen van Amſterdam ankerde, en binnen 14 dagen gelost en geladen, wederom zeilree lag; — hoe in 1630, een plegtig gezantſchap, hoofdzakelijk alléén om den Graanhandel aan den Rusſiſchen *Czaar* gezonden (*), en voor de behoefte der Maga-

(*) Toen de gezanten te *Moskou* kwamen, waren er 560 perſonen noodig, om alleen die geſchenken die *draagbaar* waren, aan den CZAAR, den *Patriarch* en den *Kroonprins* ten toon te ſtellen. Onder deze bevond zich eene groote zilveren Kerk-kroon (ſedert in de voornaamſte kerk van het *Kremlin* gebragt) en eene fraai gewerkte zware gouden keten, beiden met de zilvere vloot door den Admiraal PIET HEIN veroverd, en door de West-Indiſche Maatſchappij aan de Staten-Generaal geſchonken.

gazijnen jaarlijks eene leverantie vrij aan boord te Archangel van 12,500 lasten Rogge, en voor de *Brouwnering* 21,000 lasten *Garst*, door hunne *Hoog Mogenden* gevraagd werd; — hoe groote verzendingen van Granen wij naar *Engeland*, *Spanje*, *Portugal* en *Frankrijk* gedaan hebben; dan de gelegenheid mij hiertoe ontbrekende, moet ik het bij deze enkele pennestreek en ruwe omtrek laten berusten. —

Groenten. Moeskruiden en gedroogde Groenten. (94) bl. 42.

Reeds van zeer vroege tijden af, was het zaaijen, planten en aankweeken der edelste, voedzaamste en smakelijkste groenten en moeskruiden, bij de Nederlanders, tot een hoogen trap van volmaaktheid gebragt.

Tot op het einde van de regering van HENDRIK DEN VIIIen, in het midden der 16e Eeuw, kwamen de weinige groenten die men in Engeland gebruikte, uit *Holland*; en de Koningin van dat land, CATHARINA VAN ARAGON, was verpligt, zoo dikwijls zij *Salade* begeerde te eten, dezelve door eenen bijzonderen bode, uit *Holland* te doen komen.

Op aanzoek van CZAAR PETER DEN Ien, gingen in de 17e Eeuw, eene menigte Nederlandsche Hoveniers en andere personen, ervaren in de teelt van groenten en vruchten, uit *Holland* naar *Rusland*.

THAARUP zegt in zijne *Statistiek van Denemarken*, 1 D. bl. 72. „ Het schijnt als of wij vóór den tijd van CHRIS„ TIAAN den IIe, met den Tuin-arbeid, weinig bekend ge„ weest zijn. Zijne vrouw ELISABETH, eene Spaansche „ Princes, raadde hem, eenige Nederlanders *die zoo goed* „ *met het kaas en boter maken, en de behandeling der Tuin-* „ *ge-*

---

ken. Zie J. SCHELTEMA, Rusland en de Nederlanden, 1e Deel, bl. 129.

„ *gewasſen wisten om te gaan*, over te laten komen. —
„ Men ſchonk hun een ſtuk lands op het eiland *Amak*,
„ en zij werden *onze leermeesters* in de teelt der keuken-
„ gewasſen."

Onder de edelſte koolſoorten is de *Bloemkool*, (welke eerst in de vorige Eeuw uit *Italie* tot ons gekomen is) bijzonder beroemd, en wel voornamelijk, die, welke in den omtrek van *Leiden* en *'s Gravenhage* geteeld wordt. De dorpen *Hondsholredijk*, *Naaldwijk*, het *Westland*, *Loosduinen* en *Rijnsburg*, verzenden eene menigte van vaartuigen wekelijks en bijna dagelijks met bloemkool naar *Amſterdam* en andere plaatſen. Zij wordt het best geteeld op landen, die met *verrotte visch of gom* bemest zijn, waartoe men kuilen heeft, waarin deze afval van visch, tot behoorlijke verrotting gebragt wordt.

De verbazende verzendingen van *gedroogde groenten* en *zaden*, naar *Engeland*, *Rusland*, *Duitschland*, *Amerika*, *Oost- en West-Indien*, maken een aanzienlijke tak van nijverheid uit, waartoe de uitvinding van behandeling in het drogen, voor omtrent 90 jaren door Cornelis Stegerhoek, te *Noordwijk*, zeer veel heeft bijgedragen.

Van *Uijenzaad* en wel van de *bleek roode* of *Peer-uijen*, worden jaarlijks omtrent 60,000 ponden naar *Engeland* verzonden, alwaar zij *Strasburg-Onions* genaamd worden, om reden zij het eerst uit den *Elſas* naar *Holland* gekomen zijn. Van de *bloed roode* en *witte Uijen*, worden ook naar *Engeland*, doch in mindere hoeveelheid, verzendingen gedaan; deze laatſten heet men aldaar *Silver-Skin-Onions*.

Veldſla of *Vet-zaad*, verzendt men in groote hoeveelheden door geheel Europa. *Spargie* bij honderd duizenden ſtuks naar *Frankrijk* en *Petersburg*. De *Rapen* en *Knollen* tusſchen *Hoorn* en *Enkhuizen*, beloopen jaarlijks eene waarde van meer dan *f* 100,000; die welke in den omtrek van *Zoest* (provincie Utrecht) geteeld en *Zoester-knol-*

le-

letjes geheten worden, houdt men voor eene lekkernij. De *Bosfche Selderij*, de *Leidfche Peultjes* en *Dop-Erwten* enz. zijn ook in en buiten 's lands zeer beroemd (*).

Heiden. (98) bl. 42.

Het verbazend aantal van behoeftigen zonder toereikend beftaan in het befchaafd *Europa* aanwezig, begrootte men nog weinig jaren geleden, op *één negende* gedeelte, of meer dan *zeventien Millioenen* menfchen. *Groot-Brittannien* beefde bij de overtuiging, dat veel meer dan *één derde* gedeelte van deszelfs bevolking, tot de klasfe van hulpbehoevenden behoorde; en de opgemaakte officiële Staten in het jaar 1818, legden aan *Nederland* het verfchrikkelijk tafereel voor oogen, dat *zevenmaal henderd en vijf en veertig duizend* menfchen, en dus *één* van de *zeven* inwoners in deszelfs Koningrijk in 1817, werden onderhouden en onderfteund.

Het was daarom onmogelijk, dat de groote keten van het maatfchappelijk beftaan van Europa, geheel aaneengehecht blijven konde; er grepen aanzienlijke volksverhuizingen plaats; duizenden van mannen, vrouwen en kinderen, door nood en behoefte gedrongen, zeiden een dierbaar Vaderland vaarwel, dat hun en hunne huisgezinnen, geen beftaan en onderhoud meer verfchaffen konde; men verliet haardfteden en altaren, om op de vruchtbare gronden van *Zuid-Amerika*, en aan de welige boorden van de *Misfisfippi*, zijne nijverheid over te plaatfen.

Op den 23 en 24sten April des jaars 1817, pasfeerden meer

(*) G. Moll, Verhandeling over eenige vroegere Zeetogten der Nederlanders, bl. 5.
J. Scheltema, Rusland en de Nederlanden, 4 D. bl. 164.
Nemnich's, Tagebuch, 3 D. bl. 203.

meer dan 1800 *Zwitsersche* huisgezinnen, komende uit het kanton van *Bazel*, mijne toenmalige woning. Te Utrecht gekomen onderhield ik mij met velen der voornaamsten onder dezelven; en vernam, dat er meesters en wevers onder waren, die in de voornaamste Linnen-, Katoen- en Zijdefabrijken van Zwitserland, waren werkzaam geweest. Ik vroeg hun of eenigen van deze klasse, niet genegen zouden zijn, zich bij ons te vestigen, wanneer aan hen, onder aannemelijke bepalingen, eene streek woeste *Hei grond* werd afgestaan, die geschikt tot vruchtbaarmaking en het aanleggen eener kolonie was. Zij betoonden zich hiertoe zeer genegen, betuigende liever zich in het gastvrije Nederland te willen vestigen, dan zich te wagen aan onzekere kansen in een afgelegen wereldddeel. Tot billijke overeenkomsten wilde men zich gaarne laten vinden. — Dit een en ander noopte mij destijds tot het plaatsen eener bedenking, welke te vinden is in de *Utrechtsche* Courant van den 28e April 1817 N°. 53, waarin ik onder anderen zeg:

„ Een inwoonder dezer gemeente (Jutphaas) die opzettelijk met onderscheiden dezer Zwitsers gesproken „ heeft, heeft opgemerkt, dat er zich een aantal onder „ bevonden, die in de uitmuntendste *Linnen*, *Katoen* en „ *Zijdefabrijken* van *Zwitserland* als meesters en wevers, „ hadden gefungeerd, doch door armoede en gebrek wa- „ ren genoodzaakt geworden, hun vaderland te moeten „ verlaten."

„ Men kent de Zwitsersche natie, men weet dat zij in „ nijverheid, eerlijkheid en goede trouw, vele volken te „ boven gaan; zoude het dan mogelijk niet te wenschen „ zijn, dat er bij deze gelegenheid een middel werd ge- „ vonden, waardoor men een gedeelte van hen, die daar- „ toe genegen waren, en de meeste geschiktheid hadden, „ gelegenheid gaf, om onder aannemelijke voorwaarden, „ en des noods met eenige ondersteuning, zich op onze

„ nog

„ nog onbebouwde *Hei-* of *Duingronden* neder te zetten, „ aldaar met den tijd eene kolonie te ſtichten, en daar- „ door aan ons Vaderland, een onberekenbaar voordeel, „ ook van ontginning onzer woeste gronden, toe te bren- „ gen."

Ik waagde de mededeeling dezer bedenking des te gereeder, om dat men deze lieden niet met het meerendeel van gewone behoeftigen gelijk konde ſtellen, en de geſchiedenis van ons Vaderland een aantal bewijzen heeft opgeleverd, dat het verleenen van inwoning en vestiging van industrieuſe buitenlanders, aanmerkelijke voordeelen heeft opgeleverd; dikwerf heeft men hen zelfs bijzondere voorregten toegeſtaan. Ik zal hiervan ſlechts één voorbeeld aanhalen.

In het jaar 1614 boden eenige ingezetenen van *Aken* aan, om zich te *Amſterdam* te komen nederzetten tot het oprigten van Lakenfabrijken. Zij begeerden, dat men hun voor ieder weefgetouw hetwelk zij zouden opzetten, *f* 50 ſchonk; dat men aan ieder wever een voorſchot zoude doen van *f* 200 onder verband dezelve in vier jaren terug te geven, men zoude daarenboven nog aan ieder arbeider 30 ſtuivers betalen, en hun het burgerregt en meesterſchap ſchenken. Alle deze voorwaarden zijn hun door de toenmalige regering van Amſterdam, zonder eenige bedenking, toegeſtaan geworden.

Onder deze Zwitſers waren ook *Verwers* van Turksch Garen, waarin zij zeer beroemd zijn; ook dezulken welken met de geheele behandeling der ruwe zijde bekend waren; dit laatſte was alleen van veel aanbelang, alzoo het bekend is, dat men hier met de bewerking van den *afval* van ruwe zijde (bij de fabrijkanten *Estrasſe* genoemd) niet genoeg ervaren is, en wij uit Zwitſerland dezelfde zijde gehaspeld terug ontvangen, die door onze kooplieden ruw naar dat land wordt gezonden. Wij konden dus op die wijze, dezen tak van nijverheid, in ons land over-

brengen, en eene volmaking aan onze zijdefabrijken schenken, waarnaar reeds lang verlangd is, en nog verlangd wordt. Mijne gemaakte bedenkingen, hebben echter geen gevolg gehad, en *Zuid-Amerika* geniet thans de voordeelen, die wij op eene dubbele wijze, in ons eigen land hadden kunnen deelachtig worden.

Niet lang daarna, en wel nog in datzelfde jaar van 1817 (*) vormden eenige voortreffelijke mannen het menschlievend ontwerp tot het instellen eener Kolonisatie van eigen landgenooten op onze woeste *Hei gronden*, en rigtten onder het Doorluchtig Voorzitterschap van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Frederik, eene *Maatschappij van Weldadigheid* op, welke hoofdzakelijk ten doel heeft, om den toestand der armen en lagere volksklassen te verbeteren, inzonderheid door aan dezelven arbeid, onderhoud en onderwijs te verschaffen, hen uit den toestand van verbastering, waartoe deze menschen, in het algemeen vervallen zijn, op te beuren, en tot eene hoogere beschaving, verlichting en werkdadigheid op te leiden (†). Zegenrijk waren derzelver gevolgen. In den aanvang des jaars 1825 waren reeds 5,000 menschen, aan ledigang, armoede en gebrek, ontrukt, en duizenden van morgens woeste en onbebouwde *Hei gronden*, in welige en vruchtbare velden herschapen geworden. Ook de *zuidelijke* Provincien deelen door de opgerigte Kolonie in de gemeente van *Wortel*, Provincie *Antwerpen*, in deze Zegeningen, en binnen weinige jaren, zal deze Maatschappij hare weldadige instelling, ook op meerdere woeste en ledigliggende *Hei-gronden* in ande-

(*) De Voorrede in het gedrukte Reglement voor de Maatschappij van Weldadigheid, is gedagteekend den 14e Januarij 1818.

(†) In 1821 was het aantal van ongelukkigen over het geheele Rijk reeds tot 753,218 geklommen.

dere Provincien zien uitgebreid, de zoo lang miskende en verwaarloosde Vaderlandsche grond gewaardeerd, en der wereld het sprekendst voorbeeld gegeven worden, wat de verstandige en moedige volharding in het edele en goede, door de ondersteuning en medewerking van grootmoedige en liefdadige ingezetenen vermag. Moge zij dan ook aan *Nederland* onder alle de volgende wisselvalligheden der tijden, ten duurzamen zegen verstrekken, en het nageslacht nog lang met gevoelvolle dankbaarheid en erkendtenis gedenken aan hen, die aan de oprigting, instandhouding en uitbreiding, van dit heerlijk gedenkteeken van Nederlandsche menschenliefde, hebben medegewerkt.

Ik heb onder de Rubriek van *Aardewerk-fabrijken* bl. 92 reeds eenen wenk gegeven, tot welke meerdere nuttige einden onze *Hei-gronden* welligt strekken kunnen, en geloof, dat in het algemeen genomen, deze gronden in ons *Nederland*, niet genoeg *Scheikundig* onderzocht worden. Dikwerf biedt de natuur ons voordeelen aan, die voor onze voeten liggen, en die wij echter niet opmerken. Hartelijk zal het daarom te wenschen zijn, dat men zich op de echte kennis van onzen Vaderlandschen grond meer en meer toelegge, van de gaven die hij ons aanbiedt, meer en meer een nuttig gebruik make, en alzoo ook hierin tot de vermeerdering van onze algemeene welvaart, werkzaam zij.

Hennep. (99) bl. 42.

Wordt in de *Noordelijke* Provincien geteeld in den *Alblasserwaard*, in het land van *Heusden* en *Altena*, in de *Krimpener*, *Zwijndrechtsche* en *Tielerwaarden*, in het kwartier

(*) De Star, 1 D. 1 Stuk, bl. 5 Hollandsche Rijkdom, 1 D. bl. 351.

tier van *Zutphen*, in de Provincie van *Utrecht*, bepaaldelijk tusschen de *Lek* en den *IJssel*, als te *Benschop* en *Polsbroek*, *Lopik*, *Lopiker-Capell* en omstreeks *Schoonhoven* en *Langerak*.

De *Hennep* van den *Alblasserwaard* wordt voor de beste gehouden, en deszelfs zaad van eene goede zuivere hoedanigheid zijnde, wordt in zakken naar *Spanje* gezonden, om aldaar tot zaaijing te dienen. In de streken tusschen de *Lek* en den *IJssel* rekent men bij een zeer voordeelig gewas, van het morgen 40 Bosfen te kunnen verkrijgen, en van elke Bos 43 ponden, hetgeen dus 1,720 ponden uitmaakt. Men heeft aldaar voor 2½ Morgens te veld staanden Hennep wel eens *f* 800 gemaakt.

In de *zuidelijke* Provincien wordt de Hennep het meeste gewonnen in den lande van *Waas* en *Dendermonde*. De Hennep, aldaar in leemgronden geteeld, is de beste voor zeildoek en touwen; hij komt hooger, geeft meer draad, die langer en kloeker is dan de draad van den Hennep die op ligte gronden gewonnen is, waarin men deze plant veel digter zaait, en waaruit volgt, dat de draad daarvan fijner en fraaijer is dan de eerste, en alzoo beter is voor linnen-lakens, en ook voor vermenging met vlas voor verscheiden stoffen, die het meest in den lande van *Waas*, gemaakt worden.

De Hennep wordt in *Vlaanderen* aan den struik verkocht tegen *f* 180 à *f* 190 het gemet (300 roeden), waarop men 10 à 12 zakken heeft, die *f* 8 à *f* 9 de zak waardig zijn. Ook geeft een gemet gewoonlijk 45 busselen gezwingelde Hennep, wegende ieder bussel 24 ponden, en tot een middenprijs waardig *f* 3½ à *f* 4 per bussel. De kaf van den Hennep, gebruikt men als goed voedsel voor het land, bijzonder voor het zaaijen van Tarwe.

Omtrent dit laatste, namelijk om den afval van Hennep als meststof op het land te gebruiken, heeft een geloofwaardig man, wonende onder *Linschoten* bij *Woerden* in on-

onze *Noordelijke* Provincien getuigd, dat hij bij de menigte van baanderijen, welke er in het naburig *Oudewater* zijn, voor een fpotgeld eene vrij groote hoeveelheid Hennep-afval had opgekocht; dat hij die in floten te rotten gelegd, en daarvan eene mestvaalt gemaakt had, die hij verklaarde, voor dezelfde hoeveelheid van den allerbesten koemest, niet te willen ruilen. Andere boeren in die zelfde ftreek, hadden ook de ondervinding, dat op de plaatfen waar zij de geroote hennepvlotten op het land fleepten, losmaakten en bereidden, altijd zeer welig en best gras, gegroeid was. Men had eene floot opgehaald, waarin twee jaren achtereen Hennep geroot was, en de daaruit gekomen fpecie over het land verfpreid, en de Koeijen waren bij uitnemendheid naar dat land gretiger geweest, dan naar dat van een ander, hetwelk volgens de gewone wijze was toegemaakt; zelfs begreep men het voordeelig zoude zijn, zoodanige mesting meer in het groot te doen, en het water uit de Hennepflooten met hoozen, gelijk de bleekers of wegen-befproeijers gebruiken, over het land te werpen, of wel met den gierwagen over het land te brengen (*).

Onder de roemrijke verdienften door Nederlanders ook in den *Landbouw* aan *Rusland* bewezen, behoort voorzeker ook deze, dat de *Hennepteelt* om de ftad *Wologda* het eerst door *Hollanders* is aangelegd, en WOUTER DE JONG benevens twee andere Nederlandfche kooplieden te *Wologda* gevestigd, aan meer dan *vijf en twintig duizend* menfchen door het bewerken van den Hennep, werk en onderhoud verfchaften (†).

Hoorn-

(*) J. KOPS, Mag. v. Landb., 4 D. bl. 155 en 6 D. bl. 312. J. L. v. AELBROEK. W. L. D. VLAMINGERS, bl. 228.

(†) J. SCHELTEMA, Rusland en de Nederlanden, 3 Deel, bl. 303, en 1 Deel, bl. 24.

Hoorn-werken. (102) bl. 43.

De kunst voor eenige jaren door ROCHON in Frankrijk uitgevonden, om uit *Vischlijm* alle zoodanige goederen te maken, waartoe men anders *hoorn* zoude gebruiken, of wenfchen te gebruiken, indien het daarvoor in grootte of gedaante gefchikt was, kan ook bij ons, een nuttige tak van nijverheid uitmaken. Men verkrijgt daarvan een doorfchijnend hoornachtig blad, helderder dan van gewoon hoorn, hetwelk tot menigerlei gebruik bijzonder gefchikt is. Men heeft van dit *kunst-hoorn* zee-lantaarnen gemaakt, en er zich op franfche Oorlogfchepen van bediend, in eenen tijd, toen men gebrek aan hoorn had.

De befchrijving van derzelver bereiding is te vinden, in UILKENS, Technologisch handboek, 3 D. bl. 169.

Hop. (103) bl. 43.

Deze zoo algemeene Inlandfche Plant, is befchreven en afgebeeld in het beroemde werk van den Hoogleeraar J KOPS, Flora Batava, 2 D. N°. 89 en 90, of 15^e uitgave.

In de *Noordelijke* Provincien wordt de *Hop* opzettelijk geteeld in *Drenthe*, in *Noordeveld* en het *Oostermoer*, en voornamelijk te *Peize*; in den *Bommelerwaard* op de dorpen *Wel* en *Amelroode*; in het land van *Heusden*, in de *Meijerij van den Bosch*, vooral te *Schijndel*, en in *Overijssel* in het distrikt van *Tubbergen*. In *Gelderland* groeit zij van zelve in de *Akkersmaaiheggen*, en verftrekt hare opzameling, aldaar tot een voordeelig bijwerk. In zij algemeen houdt men de Hoppe voor eene zeer voordeelige teelt, daar één morgen land, volgens eene matige berekening, van dit gewas 2,000 ponden kan opleveren, hetgeen de 100 pond of *f* 20 gefteld zijnde, eene fom van *f* 400 zoude bedragen.

Wat de *zuidelijke* Provincien betreft, offchoon dit gewas dikwerf zeer aanzienlijke voordeelen oplevert, wordt het echter zelden door groote landbouwers geteeld; het zijn die welke tot eene mindere klasfe behooren, die het

meest

meest daarvan hun werk maken, bijzonder in *Oost-Vlaanderen* nabij *Aalst*, in *West-Vlaanderen* bij *IJperen* en *Poperingen*. Op een gemet (300 roeden) ſtaan in Vlaanderen gemeenlijk 1600 kuilen, waarvan op een redelijk goed jaar, ieder kuil, één pond gedroogde Hop geeft; dus op een gemet 1600 ponden of 6400 ponden groene Hop, alzoo de groene wanneer zij droog is, tot ¾ in gewigt verminderd. Men rekent aldaar, dat de landbouwer, om zijne rekening te vinden, zijne Hop voor 40 francs, of nagenoeg *f* 20 de 100 ponden verkoopen moet (*).

Horologie-werken. (105) bl. 43.

Er zijn takken van nijverheid die aan een land of plaats bijzonder eigen zijn, hetzij uit de deugdzaamheid dér vervaardiging of de goedkoope prijzen, waarvoor hare voortbrengſelen aan de gebruikers, geleverd worden. In *Frankrijk* maakt men opgemaakte pendules voor 50 à 60 francs. *Gouden* zak-horologien voor 90 francs, en *zilveren* dito voor 20 en 12 francs. Volgens CHAPTAL gaat in de *gouden* Horologien voor bijna 57 francs aan *goud* en in de *zilveren* horologien voor 6 francs aan *zilver*.

Het maken van al hetgene tot het binnenwerk van een Horologie behoort, is aan de ſtad *Geneve* in Zwitſerland bijzonder eigen, en behoeft geene mededinging te vreezen. De lage prijs der arbeidsloonen, verzekert hen van deze voordeelen. Men zal hiervan overtuigd zijn, wanneer men nagaat, dat de vervaardiging van al hetgeen tot de veeren van een Horologie behoort, aan den handel voor 2 francs 24 centimes geleverd wordt. Zij worden meest gemaakt in de gebergtens van *franche Comté*, in den omtrek van *Monbéliard*, en *Geneve*. De voortbreng-

(*) J. KOPS, Mag. v. Landb., 6 D. bl. 314, en J. L. AELBROEK, Werkd. Landb. v. Vlaan. bl. 226, 227.

brengfelen van hunne nijverheid verfpreiden zich over geheel Europa, en het is hieruit na te gaan welk eene verbazende werkzaamheid aldaar moet plaats hebben.

Het Fransche Gouvernement heeft, 20 jaren geleden, eene proeve genomen, om dezen tak van nijverheid te *Befançon* te vestigen: het heeft zelfs belangrijke opofferingen gedaan, om er bekwame werklieden te plaatfen; de uitflag heeft echter niet aan de verwachting beantwoord, en de Horologiemakerijen van *Geneve*, hebben altoos hunnen voorrang, boven die van andere werkplaatfen, ftaande gehouden. De Nederlandfche Horologien zijn wel duurder in prijs, maar hebben den roem van meer deugdzaam en naauwkeuriger in het loopen te zijn (*).

Te *Heerenveen* in *Vriesland* en aan de *Jouwer*, wonen eene menigte van Horologiemakers, die de eigenlijk zoogenaamde *Vriesfche* en *Koekoeks-klokken* vervaardigen. Hoewel deze klokken tot matige prijzen verkocht worden, zoo is de handel daarin echter zeer groot.

Houtzaagmolens. (108) bl. 45.

Kornelis Korneliszoon van *Uitgeest*, was in 1592 de uitvinder der *Zaagmolens*, waarvan in 1596 de eerfte te *Zaandam* gebouwd, en om deszelfs gedaante *het Juffertje* is genaamd geworden; deszelfs ftandplaats wordt als nog in gedachtenis gehouden.

Hoezeer deze trafijk in de tijden van den uitgebreiden houthandel en fcheepsbouw in ons land gebloeid heeft, gaat fchier alle verbeelding te boven; van gezaagd hout deed men verzendingen naar vele oorden in *Europa*, ook zelfs naar de *West Indien*.

In of kort na 1697 waren er onder de bannen van

Oost-

(*) Chaptal, de l'Industrie Françaife, 1 D. bl. 42.

Oost en *Westzanen* 250 Houtzaagmolens aanwezig; en niettegenſtaande deze menigte, was er zoo veel werks, dat men dubbelde ploegen van werkvolk noodig had, om ook des nachts te kunnen malen, ten einde vooral *geen wind* (zoo als men daar zegt) *door de hekken te laten gaan.*

Het verdient opmerking dat in 1633 een *Houtzaagmolen*, door eenen *Hollander* in Engeland bij *Londen* gebouwd, weder afgebroken is moeten worden om de verdienſten van handwerksloon niet te benadeelen. Op aanmoediging en onderſteuning der huishoudelijke maatſchappij te *Londen*, bouwde JAMES STANSFIELD (die zulks in Holland geleerd had.) in 1768 eenen tweeden *Houtzaagmolen* te *Limehouſe bij Londen*, doch toen de molen gereed was, verzamelde zich het gemeen om dezelfde reden, en haalde den molen omver.

Ik maak nog melding dat, om het gevaar van brand, waaraan de gewone windmolens bij hevige windvlagen door de ſterke wrijving bloot ſtaan, vóór te komen, de Heer HUBERT SARTON, Werktuigkundige te *Luik*, eenen windmolen heeft uitgevonden, waarbij de in beweging geſtelde kracht, zoodanig is berekend, dat de Molen met alle winden draait, niet ſlechts bij plotſelinge en door alle kompasſtreken loopende veranderingen van den wind en bij wervelwinden, welke de onweders voorafgaan, maar zelfs gedurende de woedendſte ſtormen, zonder dat men ooit heeft te duchten, dat de wrijving de minſte vonk te weeg zal brengen. Zijne Majeſteit onze Koning, heeft voor deze uitvinding, dien Heer, in 1818 tot Broeder van de Orde van den Nederlandſchen Leeuw benoemd (*).

Igna-

(*) J. SCHELTEMA, Peter de Groote in Holland, 2 D. bl. 228. J. BECKMAN, Geſchichte der Enſindungen, 2 D. bl. 275.

Ignames, (109) bl. 44. (Dioscorea Alata.)

Hij wordt *Broodwortel* genoemd.

Wegens zijnen eetbaren wortel wordt hij in de *beide Indien*, in *Afrika* als ook op de *Zuidzee-eilanden* aangekweekt. Hij is aangenaam van ſmaak, en levert, op onderſcheiden wijzen toebereid, de inwoners een gezond voedſel; en daar hij vele maanden achtereen, friſch en onbeſchadigd gehouden kan worden, is hij ook van groot nut voor de Zeelieden (*).

Indigo. (111) bl. 44.

De *Indigo* welke een heester-gewas is dat ons het ſchoone blaauw oplevert, en boven andere verwen de bijzondere hoedanigheid bezit, dat hij beſtendig en duurzaam ſteeds dezelfde blijft, en veeleer verſlijt en vergaat, dan van kleur veranderd, is tevens eene der oudſte verwen welke bij ons bekend is. Men leest in de gewijde en ongewijde geſchiedenisſen reeds van kleedingen die hemelsblaauw waren, en door Koningen en Vorſten gedragen werden. Ja hij maakte met het purper en ſcharlakenrood de drie hoofdkleuren der oudheid uit, die men tegen goud en zilver opwoog.

Het Oostelijk Indien is de wieg en bakermat van den *Indigo*. Reeds vóór de ontdekking van Amerika kwam hij tot ons. Wij verkregen hem echter niet dan door eenen grooten omweg, hetzij over de *Perziſche Golf*, over land naar *Babylon*, door *Arabien*, of over de *Roode Zee* naar *Egypten* en van daar naar *Europa*. Met de regte plaats waar hij groeide werd men niet bekend vóór dat Europeſche ſchepen den uithoek van *Afrika* hadden omgezeild, zoo als in 1409 het eerſte Portugeeſche ſchip uit de

(*) P. A. Nemnich, Allgemeines Polyglotten-Lexicon der Naturgeſchichte, 1 D. bl. 1421.

de Oost-Indien terugkwam en men toen eigenlijk het eerst ontdekt had, van waar de *Indigo* herkomstig was.

In die tijden was er geene natie, die meer belang stelde in den *Indigo*-handel dan de Hollanders. Toen, in 1602 een handel-compagnieschap, onder den naam van Oost-Indische Maatschappij, in ons Vaderland was tot stand gekomen, ontstond er een zoo sterke invoer en verzending van deze verwstof door geheel Europa, dat zij voor ons eene wezenlijke bron van groote welvaart uitmaakte. In 1631 bragten de Hollanders reeds in 5 schepen, 333,445 ponden Indigo van *Batavia*, die voor het minst, op de waarde van 5 Tonnen gouds geschat werden (*).

Van waar toch deze aanmerkelijke teruggang, ja bijna geheele vernietiging van eenen voorheen zoo luisterrijken tak van Nederlandschen bloei en welvaren?

Daar dit *Handboek* zich tot onderwerpen van Nederlandsche nijverheid bepaalt, zal ik hoofdzakelijk spreken van den Indigo die tot onze Oost-Indiesche bezittingen betrekking heeft, met aanhaling van die welke ook door de Engelschen in *Bengalen* wordt aangekweekt, en op den toekomenden bloei van onze zoo belangrijke Nederlandsche bezittingen in dit Werelddeel van groote gevolgen worden kan. De voornaamste gewigtvolle mededeelingen van den kundigen Heer W. VAN DER VUURST dienaangaande, zal ik hier vooraf laten gaan.

„ De soorten van *Indigo* van het eiland *Java* zijn die van

(*) Tot aan het jaar 1620 begrootte men het jaarlijksch verbruik der Indigo in *Europa* op 350,000 ponden. Weinige jaren later verbruikten Engeland en Ierland reeds 800,000 ponden, en hoe verbazend dit sedert is toegenomen, zullen wij in dit stuk nader vinden aangewezen.

van *Jacatra*, *Cheribon*, *Pacologonsche* en *Joanasche*. De Java Indigo was over het algemeen zeer ligt van hoedanigheid, zoo dat de verwers, die lakens, zijden en wollen stoffen verwden, hem niet gebruiken konden, alzoo hij geene genoegzame zelfstandigheid in de verfketel gaf. Hij werd daarom meer gebezigd om *mousselinen*, *batisten*, *neteldoek* en zeer fijne linnens blaauw te verwen, of om *kamerdoek* en andere fijne stoffen, door te halen. Voorheen had men aldaar ook Indigo in het distrikt *Cirquees* en *Jamboek*; de *Cirqueesche* was de beste. Zij is echter geheel verdwenen, zonder dat men de oorzaak daarvan heeft kunnen ontdekken. In vroeger jaren is met deze soorten veel geld gewonnen. Men had ook nog de *Lauro*, of Indigo *de Laura*, alzoo genoemd naar eene plaats, die in eene provincie van *Bengalen* gelegen was, en onder het bestier stond der Hollandsche Oost-Indische compagnie. Een inlandsche oorlog heeft deze plantaadjen verwoest.

„ Indien de Engelschen, welke thans bezitters van *Bengalen* zijn, voortgaan met den verderen aanbouw en aanvoer, zullen zij ten laatsten den nekslag geven aan bijna alle de soorten van Indigo welke elders groeijen en aangekweekt worden. De Engelschen zich bijna van alle bezittingen meester gemaakt hebbende, welken de Hollanders en Franschen, zoo op het zoogenaamde half eiland van Indien als in Bengalen bezaten, vestigden zich in het laatstgenoemde gewest, op de reeds verlaten Indigo-plantaadjen der Hollanders. Zij zullen daar voorzeker de *Anil* en de nog overgeblevene nakomelingen der Hollandsche planters gevonden hebben. Zij wisten hiervan dadelijk partij te trekken, en breidden de Indigoteelt zoodanig uit, dat zij, dit verder voortzettende, en niet gestoord wordende door binnenlandsche oorlogen met de Vorsten van die landen, van tijd tot tijd, millioenen ponden zullen aanvoeren, waarvan de inkomsten of opbreng-

brengften voor hen een' onberekenbaren fchat zullen uitmaken."

„ De Engelfchen hebben met hunnen Bengaalfchen Indigo eenen goudmijn geopend, die bereids vruchten oplevert en nog van tijd tot tijd zal toenemen. In de laatfte jaren (hij fchreef in 1819) hebben zij naar Europa reeds 20,000 kisten aangevoerd; wanneer men het gewigt van iedere kist naar evenredigheid op 200 à 300 ponden ftelt, beloopt het getal ponden, *plus minus* van 5 tot 6 millioen, waarvan de waarde op lage prijzen berekend, eenen fchat van 25 à 30 millioenen Hollandfche guldens zal bedragen."

„ Moeten wij Hollanders dan niet blozen, dat wij, toen wij nog in het bezit van dit *etablisfement* waren, geene nijverheid genoeg bezaten, om onze plantaadjen aldaar uit te breiden; al had men maar 2 à 3 millioenen ponden aangevoerd, offchoon men even goed dezelfde hoeveelheid als de Engelfchen had kunnen zenden, dan had dit toch voor de Hollandfche Oost-Indifche kompagnie, eene onderfteuning van 10 à 12 millioenen Hollandfche guldens geweest; zulks was waarlijk, toen zij haren Indigo *Lauro* aankweekte, geene kleinigheid. De Indigo van *Java*, welke zij jaarlijks invoerde, beftond gewoonlijk in 10 à 12,000 ponden, zelden daarboven, terwijl zij het in hare magt had om millioenen ponden van dat eiland aan te voeren."

„ Men meldde uit *Parijs* den 15en December 1816, dat men in Oost Indien eenen vrij hoogen boom ontdekt had, welks bloem naar de Laurierroos gelijkt, en waarvan de bladen, die zeer groot zijn, veel *Indigo* van eene voortreffelijke kwaliteit opleveren. De Heer SAUNI-SAINT-HILAIRE heeft in de Koninklijke Akademie der wetenfchappen aldaar een zeer uitvoerige verhandeling over dezen opmerkzamen boom voorgelezen, alsmede over de middelen, die in het werk zijn gefteld, om een kleurgevend

vend ſap uit deszelfs bladeren te trekken. Deze boom groeit zoo wel in eenen ſlechten als in eenen goeden grond, en lijdt geen nadeel noch door droogte, noch door vogtigheid. De ontdekking van dezen *Indigo*, vermeerdert ſedert vele jaren de inkomſten van de Engelſche kompagnie op eene aanmerkelijke wijze. Indien de *Nederlanders* onder het tegenwoordig beſtuur, bij aanmoediging van den *Koning*, weder beproefden, om hunne inlandſche produkten te verbeteren, en de inzamelingen van dezelven uit te breiden, zouden zij welligt op hun boomrijk eiland *Java*, alwaar het klimaat gelijk ſtaat met dat van *Bengalen*, denzelfden boom vinden. Wordt hij op *Java* niet gevonden, dan kon men trachten hem aldaar over te brengen en aan te kweeken, ten einde de groote voordeelen te genieten, welken de Engelſchen van hunnen *Bengaalſchen Indigo* trekken."

Dit alles ſchreef de Heer VAN DER VUURST in 1819, en hoeveel zijn zijne vermoedens ſedert niet verwezenlijkt geworden? Te voren hadden wij de grootſte markt van Indigo', thans integendeel voorziet *Engeland* geheel Europa met deze verwſtof (*). In 1811 verzamelde men in *Bengalen* uit de bladen van den hier ſtraks gemelden nieuw ontdekten belangrijken boom 190,000 ponden, en in 1815 reeds meer dan 2,840,000 ponden *Indigo*. Tot lage prijzen berekend bragt deze boom in 1815 dus reeds eene waarde op van *veertien millioenen en twee maal honderd duizend* Nederlandſche guldens; en hoe veel meerdere ſchatten zal hij nu 10 jaren later, niet hebben opgele-

(*) De Generaal-Majoor J. VAN DEN BOSCH, zegt in zijn voortreffelijk werk, *Nederlandſche Bezittingen in Azia, Amerika en Afrika*, 2de Deel, bl. 189. „ Men ziet hoe onſtaatkundig het afſchaffen der *Indigo*-fabrijken in 1807 op *Java* geweest is, daar wij thans deze verwſtof geheel van vreemden koopen moeten.

leverd? De invoer van *Indigo* in *Engeland* in 1822, 1823, 1824 bedroeg gemiddeld 5,077,876 ponden; in 1825 reeds 7,530,534 ponden, uitmakende een kapitaal van 38 à 40 millioenen Nederl. guldens; de invoer was dus in *één jaar* van 1824 op 1825 met 2,452,658 ponden of eene waarde van meer dan *twaalf millioenen* Ned. guldens vermeerderd geworden! In 1677 was de invoer uit Oost-Indien in Engeland van Indigo en drogerijen, niet meer dan 15,000 ponden sterlings. In 1779 besteedde de Engelsche O. I. Comp. 80,000 ponden sterlings ter bevordering der *Indigo*-teelt in hare eigene bezittingen; en men deed onder verband van den voortgebragten *Indigo*, een voorschot van bijna één millioen ponden sterlings, waardoor hij toen ten tijde reeds zoodanig van belang werd, dat men den *Indigo* handel als een der voornaamste takken van de Oost-Indische Compagnie beschouwde.

Toen ik in 1824 te *Antwerpen* was, kwam aldaar op den 26^n September ter reede het Engelsche Oost-Indische Driemast Schip, de *Lady Flora*, kapitein DOLLAND, directelijk van *Calcutta* uit *Bengalen*; onder anderen beladen met 230 kisten *Indigo*, 5,000 balen *koffij*, 5,000 balen *suiker* enz. het was geconsigneerd aan het Huis van de Heeren AGIE EN J. EN A. INSINGER aldaar. De 230 kisten *Indigo* zullen 55 à 60,000 ponden gewogen en tusschen de 3 à 4 Tonnen gouds zijn waardig geweest. Dikwerf wendde ik mijne oogen naar dit schip, met de gedachte, hoe de *Nederlandschen* handel ook onder alle deszelfs vernederingen, evenwel nog veel grooter konde zijn als hij thans is, indien wij maar met den echten geest van oplettendheid, nijverheid en belangstelling in datgene wat ons nog is overgebleven, bezield waren; en waarlijk men moet alle gevoel voor het geluk van zijn Vaderland hebben uitgeschud, indien men zulk eene gebeurtenis, namelijk het geheele verlies van onzen eigen kostbaren Indigo-handel, met onverschillige oogen kan aanzien.

Indien de aankweeking der Oost-Indifche voortbrengfelen en de geheele omvang van den Oost-Indifchen handel, met meer lust en ijver behartigd werd, dan zoude men waarlijk van deze belangrijke bezittingen meer voordeel kunnen trekken.

Ik weet dat er *Nederlanders* op *Java* zijn, die in brieven aan hunne nabeftaanden in het moederland, hunne verwondering hebben te kennen gegeven, dat de *Indigo* op *Java* zoo weinig geteeld werd, dat men zeer genegen was tot het aanleggen van *Indigo*-plantaadjen, indien het Gouvernement, hun daartoe eenige gronden afftaan, en eenige voorregten verleenen wilde, er bijvoegende, dat deze teelt onberekenbare voordeelen konde aanbrengen. Ook is mij van nabij bekend, dat er uit *Antwerpen* naar *Batavia* gefchreven is met de aanvrage, welke voorregten het Gouvernement van *Indien* verleende aan hen die de *Indigo*-teelt op *Java* bevorderden, en den Indigo-Boom, door den Heer SAUNE SAINT-HILAIRE befchreven, op *Java* (indien hij daar niet reeds aanwezig was) overplantte.

De Provincie van *Guatimalo* in *Zuid-Amerika*, liggende langs den ftillen oceaan, van de grenzen van *Guaxaka* tot die van *Nistaragua*, is in het bezit van den voortreffelijkften *Indigo* die er bekend is. Welligt zoude het van een gelukkig gevolg kunnen zijn, eenige planten van den *Indigo-Guatimalo* op *Java* over te brengen, die daar verder aan te kweeken, en alzoo met den tijd eene eigen verbeterde foort van *Indigo* te verkrijgen, die zelfs de Engelfche van *Calcutta* of *Bengalen* zoude overtreffen (*).

De-

(*) Mr. GOTT van *Leeds* heeft aan den Heer CRAWFURD verzekerd, dat hij op de Markt van Londen eene partij Indigo van Java verkocht had, die nog beter was dan de *Guatimalo*. (Zie Description de Java.)

Dezelfde aankweeking zoude men ook op onze koloniën in de *West-Indien* kunnen aanwenden, welke grond toch gebleken is ook voor de teelt van goede *Indigo* gefchikt te zijn. Tevens konden wij door de vriendfchaps betrekkingen, waarin wij door de erkenning der *nieuwe Staten van Amerika* gekomen zijn, ons er ook op toeleggen om met de landbouwkundige en fabrijkmatige behandeling van den *Indigo-Guatimalo* meer naauwkeurig bekend te worden, alzoo het bewezen is, dat men niet alleen bij de aankweeking dezer plant, in het weren van alle ftof, Infekten en ongedierte, en het wieden van onkruid, de meeste oplettendheid aldaar in acht neemt, maar dat men tevens ook de bereiding van deze kostbare plant in lootfen en fchuren met de meeste zorgvuldigheid behandelt (*).

Inkt. (Chinefche of Oost-Indifche) (114) bl. 45.

De wijze waarop deze voortreffelijke Inkt in China vervaardigd wordt, is en blijft nog fteeds een geheim. Zijn zwart is onveranderlijk en vergaat niet als met de ftoffen, waarop men met denzelven gefchreven of gedrukt heeft, ook is hij in het geheel niet bijtende, hetwelk een groot gebrek van de Europefche inkt is.

Olivier, in zijne reize naar Turkijen en Perzien, 5e deel, bl. 347 zegt: dat de Chinefche Inkt gemaakt wordt van het zwarte vocht der zeekatten, zijnde eene foort van visch, welke eenen reuk bij zich heeft, die aan den amber en muskus zeer nabij komt: de Hr. v. d. Vuurst meent echter dat hij gemaakt wordt van het roet van eene bijzonder ligte foort van hout die tot nog toe

(*) W. van der Vuurst, Nat. en Oordeelk. befchrijving der Verfwaren, bl. 118 enz. G. Nieuwenhuys, Algemeen Woordenboek, 3 D. bl 567. P. Colquhoun, Treatife of the wealth enz. Appendix bl. 23.

toe onbekend is. De rook van dit ligte hout vangt men op in fornuizen of ovens die als eenen trechter toeloopen; hierin verdikt zich de rook tot roet, uitgenomen zijnde wordt het van alle onreinigheden en aarddeelen gezuiverd; alsdan vertoont het zich als eene zwarte pap, die in vormen winddroog gemaakt, en vervolgens met onderfcheiden gekleurde figuren, verguld en verzilverd wordt.

Intusfchen leert ons de gefchiedenis dat in den jare 620, de Koning van *Corea*, bij zijne gefchenken die hij jaarlijks aan den Keizer van *China* deed, onderfcheiden ftukken *Inkt* gevoegd had, welke vervaardigd waren uit roet en de gelei van hartshoornen. Deze Inkt had zulk eenen fchitterenden glans, dat hij naar vernis geleek.

Daar deze Inkt tot de waterverwen behoort, zal ik nog gewag maken van twee waterverwen die in Engeland vervaardigd worden, en aldaar flechts federt eenige jaren in gebruik zijn gekomen.

De eerfte is het zoogenaamde *India Yellow* of *Indisch-geel.* Men verkrijgt het uit Oost-Indien, en verdient daarom voor de bevordering onzer takken van nijverheid, alle opmerking.

Er is in de *Oost-Indien* eene foort van plant die aldaar *Piaury* genoemd wordt; wanneer het jaargetijde gekomen is, dat de koeijen deze plant eten, verzamelt men de Urine die gedurende dien tijd van de koeijen komt. Deze Urine wordt zoo lang gekookt tot dat de vloeibare deelen van dezelve vervlogen zijn. Alsdan wordt het een verdikt deeg, hetwelk gedroogd en vervolgens in ronde ballen verzonden wordt. In *China* gebruikt men deze verw tot het fchoonfte hoog-geel. In *Engeland* wrijft men ze tot een fijn poeder om er het Urin-zout uit te halen, en brengt alsdan de *prachtigfte goudverw* te voorfchijn. Onder de *gele* verwen wordt zij even hoog ge-

gefchat als de *Ultramarin* onder de *blaauwe* verwen, welke in Engeland voorheen met 18 Guineas of omtrent *f* 200 per once betaald werd. ACKERMAN te *Londen* heeft door eene voordeelige bewerking, de Ultramarin tot 6 Guineas geleverd, waarvan de kleur nog fchooner was, dan ooit te voren. Het *Indifche geel* is eene vaste kleur, en kan zoo wel met olie als met water gebruikt worden. Er is ook een fchoone gele verw die men *Orleans* noemt, zij is echter eene geheel andere foort, en bij deze *Oost-Indifche*, niet te vergelijken.

De tweede is eene *bruine* verw, die uit het vocht van de *Sepia* of *Inkt-visch* bereid wordt. Deze visch heeft de bijzondere eigenfchap, dat wanneer men hem vangen wil, hij het vocht uit eene blaas laat vloeijen, die oogenblikkelijk het water verdonkert, waardoor de visch zich voor den visfcher weet onzigtbaar te maken. De Italianen verftaan echter de kunst om dezen visch te vangen, alvorens hij dit vocht vloeijen laat, zij drogen het en verkoopen het als een handel-artikel. De *Sepia* is het beste bruin dat er bekend is, en wordt door de Italianen en Engelfchen tot het vervaardigen hunner bruine teekeningen gebruikt: men kan er voortreffelijk mede wasfchen en heeft boven andere verwen dien voorrang, dat het niet zoo ligt opdroogt. Deze *Inkt-visch*, eene foort van zeekatten, vertoont zich veel op de kusten van *Corn Wallis*, en men looft in Engeland aan de visfchers eene aanzienlijke premie uit om het vocht er van te verkrijgen, even als zulks in Italien gefchiedt; doch het fchijnt dat de Engelfche visfchers met de Italiaanfche kunst om ze te vangen niet bekend zijn. Wat dit betreft, vind ik bij FUNKES *Naturgefchichte*, 1e Deel, bl. 761 vermeld, dat wanneer men den *Sepia* in het water gewaar wordt, men alsdan eenen fpiegel naar beneden laat zinken; zoodra de visch zich in den fpiegel ziet, klemt hij zich om dezelve vast, en wordt op deze wijze door de

visschers naar boven gehaald, zonder dat zijn vocht dat men verzamelen wil is verloren gegaan (*).

Kaas. (118) bl. 45.

Op Vrijdag den 25sten Junij 1824 zijn op de *Alkmaarsche* markt aangevoerd en verkocht geworden 772 stapels kaas, wegende te zamen 177,000 Nederlandsche ponden, eene hoeveelheid, welke, zoo veel men kan nagaan, slechts éénmaal grooter op éénen marktdag geweest is, te weten op denzelfden dag van het jaar 1819, wanneer 833 stapels waren aangebragt, die te zamen 367,391 oude ponden wogen.

In het geheel is in 1824 meer *kaas* in *Noord-Holland* gemaakt als ooit te voren:

In 1823 bedroeg de gemaakte kaas aldaar 9,114,806 Nederl. ponden.

In 1824, 11,564,770 Nederl. ponden, waarvan *Alkmaar* alleen ter *waag* zag brengen, omtrent 4 millioenen Nederl. ponden.

Leiden had ter markt	in 1823.	96,737	Ned. p.
	in 1824.	110,916	———
Delft ———————	in 1823.	90,060	———
	in 1824.	113,127	———
Leiden, wat de Boter betreft	in 1823.	365,254	———
	in 1824.	324,520	———
Delft ———————————	in 1823.	600,560	———
	in 1824.	681,020	———

De kaashandel een voorname tak van onze nijverheid uitmakende, heeft men daarvan vele verschillende soorten die verzonden worden, als:

Edammer kleine roodkorsten van 3¼ à 4 ℔ naar Amerika, Spanje, Italien, Keulen, Frankrijk en Engeland; in het Fransch

(*) Nemnich's, Neueste Reise, bl. 153.

Fransch noemt men ze *Véritable croute rouge* of *Têtes de mort*; in het Engelsch *Dutch fool's heads.* *Wit-korsten* van 6 à 7 ℔ naar *Spanje* en *Parijs*, waar zij *Pâte demi mollette* genoemd worden. Slegte en aangestoken kaas wordt in tonnen gestampt, en alsdan *Potkaas* genoemd.

Stolksche kazen of *Roomkaas* van 20 à 40 ℔ gaan naar *Duitschland*, *Rusland* en de *Oost-zee.* Dito van 10 à 14 ℔ naar de *beide Indien*, *Italien*, *Spanje* en *Frankrijk*, waar zij *Pâte grasse* genoemd worden. — Dito Herfstkazen van 10 à 16 ℔ naar *Frankrijk* onder den naam van *Pâte meule* of *Pâte de Gouda:* mindere soorten naar *Hamburg*, *Bremen*, *Duitschland* enz.

De *Leidsche* of *komijne kaas* van 20 à 40 ℔ gaat naar *Zweden*, alwaar zij om den kruidachtigen smaak, bijzonder door de bergwerkers gezocht is. Kleinere *Leidsche* kazen van 10 à 16 ℔ gaan naar de *Oost-* en *West-Indien.*

De *Vriesche kanter of komijne kaas* van 30 ℔ gaat ook naar *Zweden* en *Keulen*; en wordt veel aan boord der schepen gegeten. Grove witte Vriesche kaas zonder komijn, verzendt men naar *Newcastle* en *Leith*, waar zij meestal van de arbeiders in de daarbij liggende Steenkolenmijnen verbruikt wordt.

Het geheel beloop der ponden kaas welke in één jaar in geheel Holland gemaakt worden, begroot men op 30 millioenen (*).

Kakau. Kakao. (120) bl. 45.

Deze schoone boom heeft de grootte van eenen oranjeboom, hij is ten allen tijde versierd met kleine gele bloemen, zoo wel op den stam als op de takken. Na 4 of 5 jaren oud geworden te zijn, geeft hij tweemaal in het jaar van 2 tot 8 ponden kakao boonen, die voornamelijk tot het maken van *Chocolade* gebruikt worden.

De

(*) Nemnich's, Tagebuch, 3 D. bl. 17.

De opbrengst der Kakau-boomen in onze kolonie van *Surinamen* is zeer verschillende:

In 1762 ruim 1 millioen ponden.
— 1769 274,310 ponden.
— 1771 2,000,000 ———
— 1787 802,727

terwijl volgens den Hr. J. VAN DEN BOSCH, die opbrengst nu niet meer dan 106,711 ponden bedragen zoude.

Kalamink. Kalmink. (123) bl. 46.

Is eene wollen stof die of gekeperd of gebloemd is. Het gekeperde, zoo wel het gladde als gestreepte, wordt met dezelfde handgrepen vervaardigd als andere stoffen van deze soort. Het gladde blijft wit of wordt na het weven geverwd, en met den klander sterk geperst; men noemt dit daarom ook wel *wollen-Atlas*. Het *gebloemde Kalmink* is eigenlijk een *wollen Damast*, en wordt op dezelfde wijze als *Damast* vervaardigd.

Kalk-Ovens. (121) bl. 46.

Het is bekend dat bij het branden der kalk eene geweldige vuur-hitte wordt aangewend. Veel van deze hitte gaat echter als overtollig verloren. Om hiervan eenig nut te trekken, is men op de gedachte gekomen, om deze overtollige en voor niet verloren gaande hitte, door middel van ijzeren pijpen te leiden naar eene op eenen afstand der kalkoven gebouwde loots of wel fabrijk-gebouwen, waarin scheikundige preparaten, likeuren enz. gestookt worden. Dit bezuinigings-middel heeft men met veel voordeel aangewend, en daardoor al het vuur bespaard, hetgeen men anders tot deze bereiding afzonderlijk zoude noodig gehad hebben. Daar wij in ons land vele kalk-ovens hebben, zoude deze wenk, mogelijk ook voor anderen tot eene voordeelige navolging kunnen strekken.

Kalmuk. Calmuks. (124) bl 46.

Is eene los geweven dikke langharige wollen stof die veel

veel in *Engeland* vervaardigd wordt, en om het lange haar aldaar *Bearskins*, *Fearnoughts*, *Bullears* en *Thick Duffels* genoemd wordt.

Door de Heeren J. C. ZAALBERG EN ZOON en H. J. VAN WENSEN, beide te *Leiden* zijn op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 door hen vervaardigde *Calmuks* ingezonden, welker ſchoone kwaliteiten zoodanig de goedkeuring van de commisſie hebben weggedragen, dat door dezelve aan den *eerſten* de *Zilveren* en aan den *tweeden* de *Bronzen* Medaille is toegewezen geworden.

Kamelotten. (125) bl. 46.

Men heeft geſtreepte en ongeſtreepte *Kamelotten*. Het eerſte wordt even zoo vervaardigd als de *Etamine*, alleen met dit onderſcheid, dat men bij het ſcheren van den ketting, de draden naauwkeurig even zoo naast elkander rangſchikt, als de ſtrepen in het ſtuk moeten voorkomen. Voorheen maakte men veel Kamelotten van Kemel-garen. Eene ligte ſoort van Kamelotten heeft den naam van *Polemieten*, welke niet alleen tot binnenlandsch verbruik dient, maar ook buiten 's lands zeer gezocht is. Reeds in vroege tijden hadden wij daarvan eenen grooten aftrek naar *China*, en de ſtad *Leiden* had den roem van deze ſtoffe het beste te vervaardigen. De rampen der tijden hadden ook dezen gewigtigen tak van nijverheid vernietigd; thans echter mogen wij ons in derzelver herleving weder verheugen. Onze Leidſche fabrijkanten hebben met vernieuwden moed de vervaardiging der *Polemieten* hervat, en reeds zijn zeer aanmerkelijke verzendingen daarvan naar *China* gedaan. De Heeren F. VAN LELYVELD Wz. EN C°; A en J. LE POOLE; P. en J. VAN POOT en P. CLOS en LEEMBRUGGEN, allen fabrijkanten te *Leiden*, hebben op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 zeer fraaije ſoorten van *Polemieten* ingezonden, doch daar deze Heeren op het provinciaal register van *Zuid-Holland* het verlangen hadden te kennen gegeven, om buiten alle me-

mededinging te blijven, heeft de commissie zich alleenlijk moeten bepalen bij het vermelden van het daar zien dezer stoffen op de zalen der tentoonstelling.

Kamfer. (126) bl. 46.

De *Kamferboom* vindt men op *Sumatra* slechts aan de noordzijde des eilands, waar hij in het wild, tot de hoogte van het grootste geboomte der wouden opgroeit. Om er Kamfer van te krijgen, wordt de boom omgehouwen, en tot kleine stukjes gesplitst. In de kleine holligheden van het hout, vertoont zich dan de Kamfer in kristalvormige gedaante. Deze noemt men de *natuurlijke* Kamfer, en wordt op de plaats waar men die vindt reeds voor 6 piasters het pond verkocht, en naar *China* gevoerd, waar er 100 pro cent op gewonnen wordt. Elke boom levert ongeveer 3 ponden ligte, wrijfbare en gemakkelijk te ontbinden Kamfer op.

Op het eiland *Borneo* bereikt de Kamferboom zijne grootste volkomenheid. De Kamfer van dit eiland geldt één derde meer dan die van *Sumatra*; die van *Japan* is veel minder in prijs. De gezamenlijke opbrengst in de *Indien* begroot men op 64,000 ponden. Er is op *Sumatra* ook een boom, die de *Kamfer-olij* of *vloeibare* Kamfer oplevert. Deze bekomt men door eene dwarssnede in den boom te doen, en hem beneden dezelve uit te hollen, tot dat men een gat gevormd heeft, dat een Engelsch kwart vocht bevatten kan; dan steekt men daarin een stuk brandend hout, welks hitte het vocht naar beneden trekt, zoo dat het gat in eenen nacht vol loopt.

Het raffineren van de *Kamfer* geschiedde in vroegere tijden alleen te *Venetien*. De Hollanders hun deze kunst hebbende afgeleerd, zijn zij sedert Eeuwen in het bezit gebleven van een geheim, dat hun groote voordeelen aanbragt, en den roem schonk van de beste geraffineerde Kamfer te leveren van alle andere natien die hierin met hen hebben willen wedijveren. Het schijnt echter dat on-

onze fabrijkanten moeite zullen hebben, om dezen uitsluitenden alouden roem staande te houden, ten minsten de Heer J. G. S. VAN BREDA, Hoogleeraar te Gent, zegt in zijn Rapport van de tentoonstelling te Parijs in 1823, te vinden in de Vaderlandsche Letteroefeningen van 1824 Mengelwerk (*).

„ De fabrijk van *Burau* te *Charenton* leverde uitmuntend geraffineerde *Kamfer.* Voorheen trok men de gezuiverde Kamfer uit *Holland* en de bewerking, waardoor men dezelve zuiverde, werd geheim gehouden. Al het voordeel, dat op een geheim berust, moet uit zijnen aard van korten duur zijn (†); het geheim houdt weldra op, dit te zijn, voor het oog der wetenschap. *Holland* heeft het voorregt van de Kamfer alléén te zuiveren, verloren. Waarom tracht men dit verlies niet op andere wijzen te herstellen? Waarom bereidt men bij voorbeeld de *Sulfate de Quinine* niet in het groot, hetgeen met veel meer voordeel konde geschieden, dan wanneer, zoo als nu, ieder Apotheker dat voor zich zelven in het klein doet, indien hij de bereiding al niet aan buitenlanders overlaat, en, zoo als bij velen het geval is, de *Quinine* uit *Parijs* ontbiedt?"

Een voornaam vereischte der geraffineerde Kamfer is, dat dezelve zeer wit of blank moet zijn. Hierin hebben de Franschen het zeer ver gebragt. Om hiertoe te geraken nemen zij 50 deelen Kamfer, en één deel kalk, en voegen daarbij 2 deelen *been-zwart*, tot een fijn poeder gemaakt; hierdoor zal de geringe hoeveelheid kleurstof

(*) Dit stuk bevat vele belangrijke bijzonderheden, die alle daar henen strekken, om de nationale Industrie in nieuwe takken van nijverheid vóór te lichten en opmerkzaam te maken.

(†) Het is echter bij ons gedurende eenige Eeuwen bewaard gebleven.

ſtof van de ruwe Kamfer (waarvan altijd een gedeelte met de Kamfer zelve vervlugtigt) terug blijven, en de geraffineerde Kamfer-brooden zullen eene veel ſchoonere blankheid bekomen (*).

Kaneel. (128) bl. 46.

De *Kaneelboom* heeft lange eironde bladen, met witte welriekende bloemen en eene olijfachtige Steenvrucht, van grootte als de gewone eikels, die ten tijde harer rijpheid zwartrood is, en van eene ſoort van Duiven, (de Columba Globicera) gaarn gegeten wordt. Deze duiven werpen de pit weder uit zonder beſchadigd te zijn, en bevorderen de voortplanting der Kaneelboomen daardoor op eene aanmerkelijke wijze. De Kaneel is de eigenlijke bast van den boom, die men reeds winnen kan, wanneer de boom niet ouder is dan 4 of 5 jaren. Hoe ouder de boom wordt, hoe ſlechter de bast. Op het eiland *Ceilon* groeit deze boom in menigte. Van de ſplinters, ſpaanders of afval vervaardigt men de Kaneel-olie. Van één pond *Kaneel* verkrijgt men 1½ à 2 oncen olie. Voorheen verkocht de Oost-Indiſche kompagnie de *echte* Kaneel-olie, bij koopen van 10 oncen, en wel onder den naam van *Oleum Cinnamomi Indicum Verum.*

Wij zijn lang in het bezit geweest van het kostbare eiland *Ceilon*, gelegen ten Zuid-Oosten van de kust van *Koromandel. Kolombo* is er de hoofdſtad van; het is 250 mijlen lang, 150 mijlen breed, en heeft 900 mijlen in den omvang. De Portugezen waren er gekomen om te verwoesten. De Hollanders om vriendſchapsbanden aan te knoopen, en door den koophandel de welvaart van beide natien te bevorderen. De Vlootvoogd SPILBERGEN bood

(*) TUCKEYS, Aardrijkskunde voor Zeevaart en Koophandel.
J. VAN DEN BOSCH, Nederl. Bez. enz. 2 D. bl. 161.
Dictionaire Technologique 1823, 4 Deel, bl. 110.

bood in 1602 het Hof van *Candi* de hulp van zijn Vaderland aan. De Koning die dezelve met geestdrift aannam, zeide tegen hem. „ *Gij kunt uwe Meesters verzekeren, dat zoo zij een fort willen bouwen, ik, mijne Gemalin en kinderen de eerſte zullen zijn om de noodige bouwſtoffen aan te dragen.*" En inderdaad de inwoners van *Ceilon* beſchouwden ons niet anders dan als hunne vrienden. Thans mogen wij nog hunne vrienden zijn, doch onze voormalige zoo belangrijke betrekkingen beſtaan niet meer, en het bezit van deze goudmijn is bij het verdrag van den 13 n Augustus 1814 op nieuw aan de kolosſale magt van *Groot-Brittannien* verzekerd geworden.

Hoe aanzienlijk de voordeelen waren die dit eiland *alleen aan Kaneel* aan ons opleverde, kan blijken, wanneer ik de kwantiteiten opgeef, die in *zes* achtereenvolgende jaren door de onderſcheiden kamers der Oost-Indiſche kompagnie zijn verkocht geworden, als:

In 1775,	400,000	ponden Kaneel.
— 1776,	400,000	—————
— 1777,	400,000	—————
— 1778,	350,000	—————
— 1779,	300,000	—————
— 1780,	250,000	—————

te zamen 2,100,000 ponden Kaneel, welke tegen eenen matigen prijs van dien tijd *f* 11,550,000 zijn waardig geweest.

Maar zal dan de *Kaneel-handel* in onze Oost-Indiſche bezittingen verloren blijven? Voorzeker niet. Wat de loop der tijden ons ontnomen heeft, zullen wij door verdubbeling van onze *Industrie* weder zoeken te herwinnen! De grond van *Java* is bij uitnemendheid geſchikt tot het voortbrengen van allerhande ſoorten van Plantgewasſen. Men teelt er met goed gevolg zelfs Europeſche planten, moeskruiden en vruchten, welke op de *Bandaſche*

en andere eilanden geheel niet, of ten minste zeldzaam, en niet dan in geringen mate gelukken. Wij zullen er onze *Ceilonsche* Kaneel op overplanten en aankweeken.

Reeds levert ons eiland *Floris* nabij *Timor* gelegen, 20 uren gaans breed en 60 uren lang, veel wilde Kaneel. Zoo lang wij in het bezit van *Ceilon* waren, werd deze niet gewaardeerd, om dat men het voor de belangen van onzen *Ceilonschen* handel schadelijk achtte. Thans zullen wij haar weldadig voortbrengsel hooger schatten, en zoo het mogelijk is, zelfs hare soorten zoeken te verbeteren. Met den Vorst van *Bima* zullen wij onze handelsbetrekkingen meer en meer trachten uit te breiden. Op andere onzer eilanden, nog niet genoeg bezocht, zullen wij nasporingen doen, en het is meer dan waarschijnlijk dat deze pogingen niet geheel vruchteloos zullen zijn, en de Kaneelboom zoo bijzonder eigen aan den Indiaanschen grond, op meerdere oorden onzer Oost-Indische bezittingen zal gevonden worden.

Kanefas, Kannefas. (129) bl. 46.

Deze stof wordt vervaardigd uit Katoen en linnen Garen. De inslag is geheel van Katoen. Men heeft *Kanefas* die op de regterzijde geribd, en op de linkerzijde gekeperd is; eene *tweede* soort is op beide de zijden gekeperd, en heeft daarom den naam van *gekeperd* Kanefas. Eene *derde* soort is met figuren ingeweven, en in eene vierde worden bloemen met geverwd Garen ingeweven en *gebloemd Kanefas* genaamd. Het Hollandsche echte en fijne Kanefas is reeds van oude tijden her, zeer beroemd geweest.

Kanten. (130) bl. 46.

Het vervaardigen van *Kanten* hetwelk in de *Zuidelijke* Pro-

(*) Funke's, Naturgeschichte, 2 D. bl. 228. J. van den Bosch, Nederl. Bezittingen, 1 D. bl. 9, en 2 D. bl. 89.

Provincien van ons Koningrijk een zeer aanzienlijke tak van nijverheid uitmaakt, is in een drieledig opzigt allerbelangrijkst, en wel uit hoofde:

1°. De daartoe gebezigde grondſtof, een voortbrengſel van onzen eigen landbouw is.

2°. Dat een groot aantal vrouwen en jonge meisjes, vooral in de ſteden, er een middel van beſtaan in vinden, zonder dat het waarnemen van huisſelijke bezigheden, haar hierin hinderlijk is.

3°. Dat het een zeer belangrijk artikel van uitvoer is. Men rekent dat in en om *Bruſſel* alleen, *tienduizend* menſchen hierin hun beſtaan en onderhoud vinden.

De *Kanten* worden niet geweven, zij hebben geenen ketting noch inſlag, maar zij worden uit zoo vele draden als het *patroon* en de breedte vereisſchen, gevlochten, waaruit dan allerhande ſoorten van figuren of voorwerpen ontſtaan. Om de Kanten te vlechten, of, zoo als men zegt, te *Kloſſen*, wordt het *patroon* op een ſtuk perkament afgeteekend, en op het Kantkusſen vast gemaakt; het Garen wordt op het noodige aantal van klosjes gewonden, en door de Kantwerkſters zoodanig om en door elkander geworpen, dat de draden zich om de ſpelden ſlingeren, die als *patroon*, op het Kantkusſen geſtoken zijn, en waaruit dan ook die menigvuldige oogjes voortkomen, waarnaar de Kant *volgens het patroon* moet vervaardigd worden. Bij kunſtige patronen gaat dit werk zeer langzaam, zoo dat dikwerf door eene geoefende Kantwerkſter ſlechts *ééne el*, in eenige weken kan vervaardigd worden.

Hoedanig de kunſten en handwerken, de waarde van een voortbrengſel der natuur, veredelen en verhoogen kunnen, is ook uit het vervaardigen van Kanten af te leiden, wanneer men nagaat, dat men in *Braband* voorbeelden heeft, dat met *één pond fijn Vlas*, dat opzettelijk hiertoe geteeld wordt, tot Kanten verwerkt, *zevenduizend guldens* kunnen gewonnen worden.

De gewesten, waarin het Kantwerken bij ons voornamelijk plaats heeft, zijn die van *Zuid-Braband*, *Antwerpen*, *Noord-Braband*, *Oost-* en *West-Vlaanderen.*

Men onderſcheidt drie ſoorten van *Kanten*, als: de *Bruſſelſche*, die bij aanhoudendheid veel aftrek vinden: de *Mechelſche*, die wel bijzonder in *Antwerpen* en *Mechelen*, doch ook in andere ſteden en gemeenten der provincie *Antwerpen* en *Noord-Braband* gemaakt worden; en de *Valencijnſche* Kanten, die in meerdere ſteden en gemeenten der provincien *Oost-* en *West-Vlaanderen*, doch bovenal in de ſteden *Gent*, *Brugge*, *Kortrijk*, *Yperen*, *Aalst*, *St. Nicolaas* en *Meenen* vervaardigd worden.

De *Bruſſelſche* linnenkanten munten uit in verſcheidenheid en ſchoonheid van teekening. Zij worden niet door dezelfde hand gemaakt, maar, terwijl eene Kantwerkſter aan den grond arbeidt, werkt eene andere aan bloemen en teekeningen; de draden zijn voor ieder gedeelte van het werk afzonderlijk ingerigt: eigenlijk kan men het maken van *Bruſſelſche* Kanten in *drie* verſchillende werkzaamheden onderſcheiden:

1°. Het maken van den grond met 4 klosſen.

2°. De Bloemen of patronen afzonderlijk, en in enkelde ſtukken te maken.

3°. Deze enkelde ſtukken op iederen grond aan een te voegen.

De *Mechelſche* Kanten zijn, na de *Bruſſelſche*, de fraaiſte en ook een weinig duurzamer; zij verſchillen daarin van de eerſte, dat zij, door een en denzelfden perſoon, als uit één ſtuk met den klos worden bewerkt, waartoe 300 ja wel eens 500 klosſen vereischt worden. Doch men bezigt er, even als tot de *Bruſſelſche* Kanten, verſcheiden gronden toe; derzelver bijzonder kenmerk is een platte draad, die, om al de bloemen heenloopende, er de omtrekken van teekent.

De *Valencijnſche* Kanten, ook met den klos door eene hand

hand gewerkt, zijn van denzelfden draad, en van dezelfde vlecht; zij zijn minder rijk en schitterend, dan de *Brusselsche* Kanten, maar daarentegen veel sterker; een voordeel, waardoor zij ook hooger in prijs zijn dan de *Mechelsche*, ook geven hare groote fijnheid en gelijkheid van bewerking haar een verschillend en van de overigen onderscheidend schoon.

De Franschen houden het daarvoor, dat hunne *echte Dentelles de Valenciennes*, nergens nagemaakt kunnen worden, al ware het ook dat men dezelfde stoffen, en dezelfde werksters daartoe verkrijgen konde. Heeft de Kantwerkster een volkomen stuk van 1¼ Fransche el lang en 4 à 5 vingers hoogte te maken, zoo heeft zij daartoe 15 tot 18 maanden tijd noodig. Aan zoodanig stuk kon zij in vroeger tijd 5 à 600 francs verdienen.

Het kleine plaatsje *le Cateau* wordt bij hen voor de markt gehouden, waar men het fijnste Kantgaren vindt. De fijnste soort kan men maken tot eene waarde van 100 Louis per pond; daartoe wordt echter tijd en de hoogste oplettendheid gevorderd, en onder duizenden van de beste Vlas-stengels, vindt men er slechts zeer enkelden, die tot zulk een naauwkeurig werk, gebruikt kunnen worden. Hunne *point d'Alençons* worden met de naald vervaardigd. Men onderscheidt ze in *fond réseau*, en *fond de Bride*. De eerste kosten van 15 tot 200, en de laatste van 10 tot 150 livres per el. Te *Argentan*, maakt men Kanten van nog duurder kwaliteit.

Hoe ver intusschen ook onze *Zuidelijke* kunstenaressen het in het maken van Kanten met de naald of *point à l'aiguille* gebragt hebben, is gebleken, uit het voortreffelijk en bewonderenswaardig meesterstuk, dat Mevrouw J. D. 'T KINT, geboren VAN DER BORCHT, uit hare beroemde Kant-fabrijk te *Brussel*, op de tentoonstelling te *Gent* in 1820, heeft ingeleverd.

Dit betooverend Kantwerk stelde in een zinrijk tafereel

het bewind voor, de geregtigheid handhavende, en den handel, de nijverheid en den landbouw befchermende. Een op het ftrand rustende leeuw, bij eenen eik, waaraan een hertogsmantel is gehangen, en waaronder de Koninklijke kroon en fchepter liggen, houdt met den eenen klaauw het zwaard, en met den anderen de fchaal der geregtigheid. Hij fchijnt een opmerkzaam oog te vestigen op alles, wat zich aan zijn gezigt voordoet.

Aan de eene zijde ziet men oorlogstoeftel, als het zinnebeeld van kracht, ter handhaving der geregtigheid; aan den anderen kant ontdekt men in de verte, zeilende fchepen onder Nederlandfche vlag; voorts een anker; eenen Mercurius Staf; verfcheiden voortbrengfels des lands, als: korenhalmen, hopftengels, eenen bijenkorf, omgeven met bijën, en overdekt met eenen olijftak; op den voorgrond liggen verfchillende planten verfpreid.

Zulk een heerlijk Nederlandsch kunstwerk voert dan ook voorzeker onzen roem in dit belangrijk vak van nationale nijverheid, tot den hoogften top van luister, en geen wonder dan ook, dat voor hetzelve aan Mevrouwe J. D. 'T KINT, geboren VAN DER BORCHT, door de commisfie de hoogfte onderfcheiding van Koninklijke erkentelijkheid, namelijk de *gouden Medaille* is toegekend geworden (*).

Op dezelfde tentoonftelling heeft Mevrouw DUCPETIAUX van *Brusfel*, een bloemftuk van fijn *Brusfelsch* kantwerk, *point à l'aiguille*, alsmede eenige fluijers en andere voortbrengfelen harer fabrijk ingezonden, welke door de commis

(*) Zij heeft de eer van te zijn de *Dentelière* van Hunne Majesteiten, den Koning en de Koningin; van Hunne Koninklijke en Keizerlijke Hoogheden, den Prins en de Princes van Oranje; als ook van hunne Majesteiten, den Keizer van Rusland en den Koning van Pruisfen.

misfie met eene *zilveren* Medaille zijn bekroond geworden.

Voor de *Mechelsche* Kanten zijn aan Mevrouw E. VERLINDEN te *Mechelen*, voor eenen kanten fluijer, *point de Malines*, de *Zilveren* Medaille, en voor de gewone kanten, zeer fchoon uitgevoerd, aan Mejufvrouw J. LUCKERMANS, en *de opzienster van het Weeshuis* te *Mechelen*. — De *opzienster van het liefdadigheids gesticht* — en *de opzienster van het Armschool te Brugge*, de *Bronzen* Medaille toegewezen geworden, als ook voor de *Valenciijnsche* kanten aan Mevrouw MULON VAN DEN PEEREBOOM voor eene kanten muts, en vele ftukken kant met fijne en voortreffelijke uitvoering der teekeningen bewerkt, de *Zilveren* Medaille, en aan het *blaauwe* en *roode meisjeshuis* te *Gent*, en de *Weeshuizen* te *Brugge* en *Geeraardsbergen* de *Bronzen* Medaille.

Op de tentoonftelling te *Haarlem in* 1825 zijn ook ingezonden *Mechelsche*, *Antwerpsche* en *Valenciijnsche* kanten als ook kanten van *Binche* of zoogenaamde valfche *point d'Alençon*, en zijn in deze onderfcheiden vakken door de commisfie toegekend geworden, aan de Heeren S. J. DELIAGRE te *Antwerpen* en C. SIMOENS te *Gent* de *Zilveren*, en aan P. EN L. VAN PETEGHEM. J. VISPOEL EN C^o. *Blaauwe en roode meisjeshuis*. allen te Gent, en CHARMET-BRUGGEMAN, en het *meisjes Weeshuis* te *Mechelen*, en E. NÉGRIE te *Enghien* de *Bronzen* Medaille.

Droevig is het dat deze tak van volksvlijt, die uit verfchillende oogpunten befchouwd, eene groote aanmoediging verdient, thans zoo zeer in verval geraakt; doch de onweerftaanbare invloed der mode, het voorkeur geven aan goedkoope, hoewel minder fchoone en duurzame waar, de invoering van *tule* en andere nieuwe uitvindingen, zijn even zoo vele beletfelen die zijnen bloei en welvaart merkelijk moeten doen afnemen; zoo onder anderen was vóór ongeveer 20 jaren de

handel in *kanten* in *Engeland* nog van zoo weinig beteekenis, dat deze zich alleen bepaalde tot eenige vrouwen, die in de dorpen, rondom *Northampton* en *Buckingham* gelegen, kanten klosten; de fijne kanten worden in *Engeland* ingevoerd. Thans echter worden er voor duizenden ponden ſterling kanten naar het vaste land uitgevoerd, en in eenen omtrek van 13 *Duitſche* mijlen om *Nottingham* heen, zijn meer dan *honderd duizend* menſchen bezig met het maken van kanten.

Een man van geringe afkomst, met name WHITAKER, die eene machine, tot het maken van kanten, uitvond, en kort daarop in een werkhuis ſtierf, gaf aanleiding tot de uitbreiding van dien tak van handel. Na hem bragt de Heer HEATCOAT de werking der machine tot ſtand; hij nam in 1808 een patent, en onder zijne toelating werden ongeveer duizend dier machines, in en om *Nottingham*, opgerigt. Nu drie jaren geleden, was de tijd van het oktrooi verſtreken, en ſedert dien tijd vermeerderen dezelve in het oneindige (*).

Kant-Garen-Fabrijken. (131) bl. 47.

De fabrijken van Kant-Garens in Nederland zijn ten allen tijde zeer beroemd geweest, en ſchoon de tijdsomſtandigheden ook derzelver vorigen bloei merkelijk hebben doen tanen, zoo ſtrekt de herleving van dezen belangrijken tak van nijverheid niet alleen, maar bovenal ook, dat deze fabrijken den alouden roem in de voortreffelijkheid hunner voortbrengſelen, hebben weten ſtaande te houden, tot een waar genoegen. De fabrijken van *Haarlem* hebben hier in bijzonder uitgemunt,

(*) Rapport der Hoofd-Commisſie ter beoordeeling der voorwerpen van nationale nijverheid, ten toon geſteld te *Gent* in 1820, bl. 40. NEMNICHS, Tagebuch, 5e D. bl. 85. De STAR, 1825, 2 D. bl. 743.

munt, zoo dat voor Kant garen tot het vervaardigen van *Brusfelfche* Kanten geëigend, *f* 300 per pond, is betaald geworden.

Op de tentoonftelling te *Gent* in 1820 hebben de Heeren J. Hoofman en Co uit hunne beroemde en uitgebreide fabrijk, een pak Kant-garen van eene hoedanigheid en blankheid ingeleverd, dat hetgeen hier zoo even gezegd is, volkomen bewezen heeft.

Ook heeft de Heer Vercruyssen-Derijcker te *Kortrijk*, uit zijne Spinnerij van Kant-garens, die in hare foort, tot eene der eerfte van het rijk behoort, verfchillende Kant garens ingeleverd, die eene zeer bijzondere onderfcheiding zijn waardig gekeurd. De Commisfie heeft aan beide deze fabrijkanten te *Haarlem* en *Kortrijk* de bekrooning der *Zilveren* Medaille toegekend; als ook de *Bronzen* Medaille aan Mevrouw Verachter te *Antwerpen*, voor hare ingezonden fchoone Kant en borduurgarens.

Op de tentoonftelling te *Haarlem* in 1825, zijn door de Heeren Kops en van der Schaft aldaar, verfchillende foorten van Kant- Brei- en Naai-garens ingezonden, voor welker voortreffelijkheid door de Commisfie aan deze Heeren, de bijzondere onderfcheiding der *Zilveren* Medaille is toegewezen geworden.

Kafimiren. Cafimieren. (132) bl. 47.

In het vervaardigen van *Cafimieren* hebben de *Engelfche* fabrijkanten het zeer ver gebragt, en hunne foorten van *Single, double milled* en *fancy ribbed Cafimires* zijn naar onderfcheiden oorden in Europa enz. verzonden geworden. Onze fabrijken konden daarin niet met hen op gelijken voet wedijveren, doch federt eenige jaren hebben zij, vooral in de provincien van *Luik* en *Limburg*, groote verbeteringen ondergaan, zoodat de Nederlandfche fabrijken ook in dit vak weldra met die der beste buitenlandfche zullen kunnen wedijveren.

Katoen-Linnen-Drukkerijen. (133) bl. 47.

Van welk eene oudheid de *Katoendrukkerijen* zijn, is af te leiden uit het verhaal van HERODOTUS (3540 jaren na de fchepping der wereld) dat de volkeren in de nabijheid der *Kaspifche* zee, op ftoffen, teekeningen van Dieren en Bloemen drukten. Daar de *Egyptenaren* voor en aleer zij het *Papijrus* hadden uitgevonden, op linnen fchreven, vermoedt men, dat zij daardoor, op de uitvinding van het Katoendrukken zijn gebragt geworden; het is ten minften zeker dat zij Katoenfabrijken gehad hebben, alzoo PLINIUS befchreven heeft, hoedanig zij de Katoenen-ftoffen in dezelve vervaardigden. De *Indianen* dreven 138 jaren na Christus geboorte handel in gefchilderde en gedrukte zijden- en linnen-ftoffen op *China*, hetgeen aanleiding geeft van te vermoeden, dat zij van de Egyptenaren het Katoen-drukken geleerd hebben. Sedert hebben ook de *Chinezen* aangevangen figuren en bloemen in hout te fnijden, met verwen te beftrijken en op ftoffen af te drukken, even als zij te voren reeds met het drukken van boeken gedaan hadden.

Na dat de *Portugezen* den weg naar de *Indien* geopend hadden, werden de Europeërs het eerst met de rijke voortbrengfelen die dezelve opleveren, ook met het *Katoen* bekend, en waren het de *Hollanders* die het eerst in Europa de kunst van het Katoen te weven, zich eigen maakten. Zij waren het ook, die op het einde der 17e Eeuw, in *Holland* Katoendrukkerijen aanlegden, en welke voortreffelijke fabrijken in ons land gebloeid hebben, heeft nog in later tijd, de beroemde Katoendrukkerij *het Klaverblad* van Mevrouw DE NEUFVILLE even buiten *Amfterdam*, volkomen bewezen.

De verbazend uitgebreide handel van *Nederland*, is oorzaak geweest, dat van onheugelijke tijden af, tot aan de laatfte rampvolle jaren, *Nederland* in *Europa*, de algemeene markt en ftapelplaats was van de Katoenen Lijnwaden en Manufacturen. Het was dit niet alleen van dezulken

wel-

welke de Nederlandfche bezittingen in de Oost-Indien opleverden, maar ook van die welke andere natien, tevens met de voortbrengfelen hunner eigen nijverheid, aldaar aanbragten. De natuurlijke oorzaak hiervan was de Geographifche ligging van ons land, onze groote Commisfie handel met alle handeldrijvende volkeren, en de roemrijke naauwgezetheid van den Nederlandfchen koopman, die den eigenaar van een prompt en goed vertier tot eenen billijken prijs van zijne bij ons ter markt gebragte waren, verzekerde.

Er zijn jaren geweest, dat de aanvoer van *Oost Indifche Lijnwaden* alléén, niet flechts hoogstbelangrijk was, maar dat ook het beloop daarvan, bij de Nederlandfche O. I. Comp. alléén verkocht, fomtijds heeft bedragen meer dan 12 millioenen guldens; hetwelk gevoegd bij het montant der Oost Indifche Lijnwaden, door andere natien op de Nederlandfche markt aangebragt, en dat van zoodanige Katoenen en Manufakturen welke uit andere Landen werden aangevoerd in de fchoone dagen van den ouden voorfpoed, het montant van het geheel tot eene hoogte moet hebben gebragt, die te verbazend is, dan dat men dezelve zelfs bij gisfing, zoude durven begrooten.

Eenigermate zoude men dit kunnen afleiden wanneer men nagaat, dat de invoer van Katoenen Lijnwaden en Manufacturen in de jaren 1814 en 1815, begroot is in *Amfterdam* op 20,000, en in *Rotterdam*, mitsgaders in de Zuidelijke provincien en aan de zeekusten te zamen, op 25,000 balen of kisten. Elke dezer balen of kisten door elkander genomen, flechts op den matigen prijs of waarde van *f* 1,000 gefteld, zoo beloopt derzelver collective waarde de verbazende fom van 45 millioenen guldens, of 22½ millioen guldens, voor ieder jaar.

Ten tijde van het Continentale ftelfel hebben de Katoendrukkerijen, bijzonder in de *Zuidelijke* provincien, eenen grooten opgang gemaakt. Dit ftelfel bragt mede, dat

dat al wat mogelijk was moest worden aangewend, om de nationale fabrijken tot eene hoogte te brengen, dat men zich van de voortbrengfelen van *Engeland*, geheel en al konde ontdoen. Tot dat einde genoten de fabrijken en ook onder dezen de Katoendrukkerijen, alle mogelijke befcherming; de veerkracht der nationale nijverheid, werd in de hoogfte fpanning gebragt; men deed reuzenfchreden en behaalde fchitterende voordeelen. In de jaren 1809 en 1810 waren deze fabrijken tot eenen nimmer te voren gekenden voorfpoed opgeklommen, maar reeds in het jaar 1813 was het niet meer mogelijk zich op die hoogte ftaande te houden, en toen in 1814 alles in Europa van gedaante veranderde, en de volkeren hunne onafhankelijkheid weder herwonnen hadden, moesten ook de Katoendrukkerijen aanmerkelijke verminderingen ondergaan, en fommigen geheel worden opgeheven.

Desniettegenftaande zoude de van nature zoo werkzame en ondernemende aard der Nederlanders door eenen edelen naijver het hoofd weder hebben opgebeurd, indien bij de onderlinge bevrediging der volken, ook een vrije handel met matige regten, en alzoo een ongeftoord genot der algemeene Europefche nijverheid, als de grondflag van het Staatkundig ftelfel der Mogendheden, was aangenomen geworden; maar deze zoete vertroosting, mogt het gefchokte Europa, na het doorftaan van zoo vele rampen en verwoestende oorlogen, niet te beurt vallen; men voerde de *prohibitive* ftelfels in, een ieder vermeende daardoor zijne eigene welvaart te bevorderen, en geen van allen genoot de algemeene weldadige vruchten en zegeningen des vredes.

In dezen drang van omftandigheden, aanmerkelijk verzwaard door het rampvolle jaar van 1816, behaagde het Zijner Majefteit onzen Koning, met vaderlijke bezorgdheid de nationale nijverheid zoo veel mogelijk te onderfteu-

ſteunen. In 1817 werden aan de Staten van Vlaanderen *f* 400,000 voorgeſchoten, om inzonderheid de Katoenfabrijken aan het werk te houden. De gelden tot dit weldadig einde verſtrekt, zijn met beleid daartoe gebruikt geworden; men wendde ook middelen aan ten einde het vertier te verbeteren; een Lid der Staten en tevens van de Commisſie van dit beſtuur, ondernam te dien einde eene reis naar *Duitschland* en *Zwitſerland*, en ſchoon aanvankelijk zich de ſchoonſte hoop tot eenen gelukkigen uitſlag voordeed, hebben echter voorbeeldelooze *Criſis* kort hierop gevolgd, en het volhouden van de *prohibitive* ſtelſels bij naburige Mogendheden, deze edele pogingen niet het gewenschte gevolg doen hebben, dat men zich daarvan had voorgeſteld.

De Baron VAN KEVERBERG, destijds Gouverneur van *Oost-Vlaanderen*, zegt te dien einde in zijn voortreffelijk *Esſai ſur l'Indigence dans la flandre Orientale*, in 1819 te *Gent* uitgegeven, en daarin van de *Katoenfabrijken* ſprekende:

„ Twee oorzaken ſtaan thans die ſoort van meerderheid in den weg, welke onze fabrijken eertijds genoten."

„ De eene is een algemeene misſlag van bijkans alle Europeſche Regeringen. Indien, zoo als een klein getal dier Regeringen ſchijnt te verlangen, de hinderpalen, die elk aan de nijverheid van zijnen buurman in den weg legt, overal werden weggenomen, dan zou er een edele wedijver tusſchen de fabrijken ten voordeele der bruikers ontſtaan, en *Vlaanderen* zou zeker weder met niet minder luister dan voordeel in het ſtrijdperk treden. Het doet ons leed, dat zulk eene orde van zaken ſlechts door de zamenwerking van den wil aller Souvereinen van Europa kan worden daargeſteld, die het moeijelijk, om niet te zeggen, onmogelijk is te vereenigen."

„ De tweede oorzaak ligt in de vorderingen, die, tot geluk van het menschdom, de kundigheden en verlichting on-

onder alle volken hebben gemaakt. Geen tak van nijverheid is meer het uitfluitend erfdeel van een of ander volk. Alle Natien beoefenen thans bijna alle die takken, en men begrijpt, dat een goed, in het oneindige verdeeld, meer algemeen nuttig, maar minder voordeelig wordt voor elk der deelhebbers."

Een vrije handel met matige regten geeft ons echter bij onzen handel op de Oost-Indien, het fchoonfte vooruitzigt op eenen vernieuwden bloei en welvaart van onze Katoen-fabrijken. Engeland ftrekt ons hiertoe ten voorbeeld.

Onder het oude *belemmerings* ftelfel werd door de Engelfche O. I. Comp. in Engeland ingevoerd voor omtrent 110,000 ponden fterlings of . . , ...	*f*	1,320,000
In 1821 onder het *vrije* ftelfel van den handel 860,000 ponden fterlings of . . .	-	10,320,000
en in 1822 1,320,000 . . . . of	-	15,840,000
In 1820 bedroeg de waarde van de *uitgevoerde* Katoenen-ftoffen 16,600,000 pond. fterlings . . , ... of	-	199,200,000
in 1821. 20,500 000	-	245,000,000
in 1822. 21,639,000	-	259,668,000

Onze *Katoenfabrijken*, zegt daarom onze groote Staatsman G. K. van Hogendorp, kunnen geene betere onderfteuning wenfchen, dan het aandeel aan de groote markt der wereld. De Engelfchen roemen, dat het bij hunne fabrijken veel minder aankomt op de dagloonen, dan op de kapitalen, de werktuigen. en de kunde van het werk. Kapitalen hebben wij in *Nederland* ook, offchoon lang niet in dezelfde ruimte; *doch onze koophandel zij vrij en onbezwaard door hooge Regten*, zoo zullen de kapitalen gaande weg toenemen. Werktuigen kunnen wij even goed hebben, ja maken, als de Engelfchen; indien wij ons daarop toeleggen (*). De kunde van het werk hangt geheel en

(*) De bekwaamheid der *Franfche* Ingenieurs, zeggen de *Engel-*

en al van onze eigen pogingen af. Wij kunnen dus in alle opzigten met de Engelſchen gelijk ſtaan, en dan hebben wij daarenboven het voorregt van lagere dagloonen; overal derhalven, waar de markt open ſtaat voor de Engelſchen en voor ons, kunnen wij hun de loef afſteken; maar vooral in den *Indiſchen Archipel*, waar wij zoo groote bezittingen hebben, en zoo oude betrekkingen onderhouden." (*)

Dat het hier gezegde waarheid is, is reeds blijkbaar uit de voortreffelijke vorderingen, welke onze Katoenfabrijken, en ook de Katoen-drukkerijen volgens hunne ingezonden voortbrengſelen op de tentoonſtelling, gemaakt hebben. Onderſcheidene goederen die de *Indien* ons leverden, en van welke dit land voorheen eens het uitſluitend bezit had, worden thans door ons, zelfs onder deszelfs grondbenamingen, naar de *Indien* verzonden. De blaauwe *bafta* en *moor*, en de *patnas* van twee kleuren, allen in nabootſing der *Indiaanſche* bij ons gefabriceerd, en naar de Kolonien verzonden, ſtrekken hiervan ten roemrijken bewijze, en het lijdt geen twijfel of binnen weinige jaren zullen wij in dit nimmer uitgeputte vak van voort-

---

gelſchen, is tegenwoordig zoo groot, dat zij alleen eene teekening behoeven (welke in *Engeland* altoos te bekomen is) om de kunſtigst zamengeſtelde werktuigen na te kunnen maken; door dit middel, zijn alle de *Engelſche* werktuigen naar *Frankrijk* overgebragt, zonder eenig gebrek in de zamenſtelling, en alleen met deze zwarigheid, dat dezelve kostbaarder zijn. Zouden wij hierin voor de *Franſchen* behoeven onder te doen?

(*) ROSENTHAL vervolg van JACOBSONS Technologiſches Wörterbuch, 2 D. bl. 233. — Verzameling van Rekwesten door kooplieden te *Amſterdam*, bl. 44. G. K. VAN HOGENDORP, Bijdrage tot de huishouding van Staat, 5 D. bl. 206 en 1e D. bl. 380. — POPPE, geſchichte der Technologie, 1 D. bl. 313. — DE STAR, 1825, 1 Deel, bl. 148.

voortbrengfelen niet alleen met de Engelfchen gelijk ftaan, maar mogelijk weldra hen daarin overtreffen.

Katoen-Plantaadjes. (134) bl. 47.

In vroegere tijden hadden wij in *Amerika* of de *West-Indien* zeer uitgebreide bezittingen. Aan ons behoorde het rijke *Brazilien*, *Nieuw Nederland* (Newyork) *Surinamen*, *Berbice*, *Demerarij*, *Esfequebo*, *Curacao*, *St. Euftatius*, *Aruba*, *Bonaire*, *Saba* en *St. Martin.* In later tijd zijn deze bezittingen gefmolten tot op *Surinamen*, *Berbice*, *Demerary* en *Esfequebo* tot eindelijk, volgens een gefloten verdrag met *Engeland* op den 14^en^ *Augustus* 1814, ons van dat alles niet meer dan *Surinamen* en *Curacao* overgebleven zijnde, *Berbice*, *Demerarij* en *Esfequebo* op bijzondere voorwaarden, aan *Engeland* zijn afgeftaan.

Surinamen is eene volkplanting, die uit nederige en zeer geringe beginfelen is voortgefproten.

David Pietersz. de Vries, een *Hollander*, had in het jaar 1634 eene volkplanting in *Cayenne* opgerigt; hij drong door tot aan de rivier van *Surinamen*, en vond aldaar eenige woningen voorzien met palisfaden, in de gedaante van eene fterkte. Een engelsch Kapitein Marchal genaamd, had zich met 60 Engelfchen daar nedergezet, en het telen van *Tabak* ondernomen. In 1640 geraakten de *Franfchen* in het bezit van dat gedeelte van *Amerika.* De ongezondheid der luchtftreek door digte bosfchen en groote moerasfen veroorzaakt, en de menigvuldige invallen der Indianen deden hen die plaatfen weder verlaten, en de Engelfche Lord Willoughby nam er op nieuw bezit van. Het was door hem dat deze volkplanting toen eene meerdere uitgebreidheid verkreeg, en het telen van Tabak en het hakken van hout, deszelfs inkomften uitmaakten (*). De *Hollanders* hadden dieper land-

(*) Het verdient opmerking, dat deze *Tabaksteelt* door ons niet

landwaards in op de rivier *Comawine* slechts eene loots, waar zij met de Indianen, met welken zij in vriendschap leefden, handel dreven. In 1662 verkreeg WILLOUGBY deze volkplanting bij eenen giftbrief in vollen eigendom. Toen echter in 1666, KAREL DE IIe, Koning van *Engeland*, besloten had, om de *vrije Nederlanders* uit de *Westindien* te verdrijven, gordden zij het zwaard aan, en maakten toerustingen ter zee, om hun het hoofd te bieden. De dappere Zeeuwen waren hiertoe de eerste, en zonden reeds in den winter van datzelfde jaar *drie* oorlogschepen onder bevel van den kapitein ABRAHAM KRIJNSZ. in zee. In Maart 1667 kwam hij onder Engelsche vlag op de rivier van *Suriname*, sprong aan land, bemagtigde het engelsche kasteel, en voorts bij verdrag, de geheele volkplanting. Bij de *Bredasche* vrede van 31 Julij 1667 werden de Zeeuwen in derzelver bezit bevestigd, doch stonden in 1682 hetzelve af aan de West-Indische Maatschappij, voor eene som van *f* 260,000. Hare verdere lotgevallen zijn genoeg bekend.

Wij hebben voor het bezit, behoud en de verdere uitbreiding dezer Kolonie, ten allen tijde vele opofferingen gedaan, en ook met de volkplanting van *Surinamen*, die thans nog bijna zoo groot is als het *Koningrijk der Nederlanden*, aan de wereld getoond en bewezen, wat de onvermoeide vlijt en nijverheid der *Nederlandsche* natie vermag.

Streelend is het toch voor ons Vaderlandsch gevoel, wanneer wij lezen wat anderen dienaangaande van ons getuigen:

„ De heerlijke volkplanting van *Suriname*" zegt MAL-TE-

niet is voortgezet geworden, het is echter mogelijk dat niet geene goede uitkomsten verkregen heeft, en daarom deze teelt in vervolg van tijd heeft nagelaten.

TEBRUN, „ is misſchien het meesterſtuk van die ſoort van menſchelijke kunstvlijt. Geene der *Antilles* biedt eene zoo uitgebreide en winstgevende kultuur aan. Eene uitgeſtrekte vlakte, volkomen waterpas, van bloeijende plantaadjes overdekt, met een zacht groen gekleurd, ſtuit aan den eenen kant tegen een donker behangſel van ondoordringbare bosſchen, en wordt aan de andere zijde beſpoeld door de blaauwachtige golven van den oceaan. Deze groote tuin op de zee en de wildernisſen veroverd, is doorſneden van een groot aantal waterleidingen, die door dijken omringd zijn, en verdeeld door breede wegen, en bevaarbare kanalen. Elke woning ſchijnt een klein dorp te zijn en het geheel vereenigt, in een kort beſtek, de bekoorlijkheden der vlijtigſte kultuur, met de ſchoonheden der woeste natuur."

Een vriend, die deelhebber is in onderſcheidene aanzienlijke plantaadjes in *Surinamen*, heeft de goedheid gehad aan mij ter hand te ſtellen, eenige zeer belangrijke ſchriftelijke Memorien aangaande de *Kultures* en de kosten van het aanleggen van plantaadjes in die kolonie; zij zijn echter te omſlagtig om hier medegedeeld te worden; ééne derzelve geeft ook de opbrengst op van het jaar 1771, alstoen zouden de onderſcheidene negotiatien onder de directie van Adminiſtratie kantoren te *Amſterdam* en *Rotterdam* bedragen hebben *ƒ* 50,000,000 en het verſchuldigde aan particulieren zoo in *Surinamen* als te *Amſterdam* nog *ƒ* 6,000,000, te zamen *ƒ* 56,000,000. De kolonie had opgebragt 2,000,000 ponden *koffij*, 24,000 okshoofden *Suiker*, 2,000,000 ponden *Kakao*, 1,000,000 ponden *Katoen*, 770,000 Gallons *Siroop* of *Melasſe* en voor *ƒ* 269,500 aan *Rum*, te zamen bedragende *ƒ* 10,749,000. Voor de betaling der interesſen en het onderhoud der plantaadjes en blanken werden gerekend *ƒ* 7,054,000 waardoor er dan *ƒ* 3,694,500 aan zuivere winst voor de kolonie overbleef.

De

De Generaal J. VAN DEN BOSCH, fchat de tegenwoordige opbrengst als volgt:

Tot den vervoer der producten worden thans nog 78 fchepen, van 180–200 lasten ieder, bemand met 1,907 hoofden, gevorderd; de hoeveelheid *Suiker* ter uitvoering is op 26,889,600 ℔ te fchatten; die der *Koffij* op 13,364,359 ℔; der *Kakao* op 106,711 ℔; van het *Katoen* op 1,726,500 ℔, benevens 333,090 gallons *Rum*, van alle welke artikelen de gezamenlijke waarde, aan de markt van *Europa* gebragt, volgens gemiddelde prijzen *f* 15,954,805 bedraagt: dit, gevoegd bij den invoer van *f* 1,096,324 en het kapitaal der reederij *f* 3,988,701 geeft voor het geheele kapitaal van dezen handel *f* 21,039,830, terwijl het voordeel, dat die aan de ingezetenen van dit Rijk verfchaft, niet minder dan *f* 16,214,610 bedraagt.

De winften dus zegt zijn Ed., die deze Kolonie aan het Moederland verfchaft, in vergelijking met het kapitaal daartoe gebezigd, overtreffen verre die van eenigen anderen tak van onzen nationalen handel.

Dan, — hoe groot de voordeelen ook mogen zijn, die *Surinamen* ons oplevert, is het echter zeker, dat vele aanzienlijke familien, weinig of bijna geene uitdeelingen van hunne plantaadjes genieten, en waarvan de redenen, door den Graaf VAN HOGENDORP, duidelijk genoeg worden opgegeven; — ook is het zeker dat hare opbrengften nog *veel grooter* konden zijn, indien de ontginningen en aanbouw van nieuwe plantaadjes, met die belangftelling behartigd werd, welke de zoo milde en vruchtbare gronden dezer Kolonie, in zoo vele opzigten, verdienen. De waarheid hiervan is ten duidelijkften blijkbaar, uit eene hoogstgewigtige gedane mededeeling van denzelfden Grave VAN HOGENDORP, die door een ieder daarbij belanghebbende, niet genoeg kan worden ter harte genomen. Hiervan wordt gezegd; dat men de plantaadjes in *Surinamen* in *twee* klasfen verdeelen kan. In de *eerfte*

N 2 klas-

klasſe rangſchikt men de winstgevende gronden, en in de *tweede*, die plantaadjes, wier inkomſten naauwelijks toereikende zijn om hare kosten goed te maken. Ongelukkig behoort de grootſte helft der plantaadjes, en wel ten minſten [illegible]de gedeelte derzelve, tot deze *tweede* klasſe. Deze gronden worden hoe langer hoe meer uitgeput, en worden zij niet verwaarloosd, dan is men genoodzaakt van de Negers eenen arbeid te vergen, die hunne krachten te boven gaat. Indien men dus op den ouden voet voortgaat, moet men den geheelen ondergang der kolonie te gemoet zien.

„ Gelukkig echter vindt men in de kolonie van *Surinamen* eene zeer uitgebreide ſtreek gronds, *die onberekenbare voordeelen aanbiedt.* Deze grond is zoo vruchtbaar, dat, indien men daarvan partij wil trekken, alle de geleden verliezen niet alleen weldra kunnen herſteld worden, maar daardoor kon men de kolonie verheffen tot eenen ſtaat van voorſpoed, die niets te verlangen zou overlaten. Deze ſtreek gronds, gelegen op de kust, tusſchen de rivier *Copename* en *Courantijn* (welke laatſte de kolonie *Suriname* van de *Berbice* afſcheidt) is bekend onder den naam van het *Nikkerie* distrikt. Dit distrikt is echter nog te weinig onder de Nederlanders bekend, vermits er zich voor als nog ſlechts *twee* onzer Landgenooten hebben nedergezet, en deze twee zijn niet van *Surinamen*, maar de een van *Demerarij*, en de andere van de *Berbice* herkomſtig. De overige bewoners zijn alle Engelſchen, die, zich aldaar verrijkende, tevens grooten dienst aan den Staat bewijzen. Door onze woeste gronden in vruchtbare plantaadjes te herſcheppen, bezigen zij hunne kapitalen; zij voeren belangrijke ladingen naar onze havens, en betalen aanzienlijke lasten aan den Staat. Zoo heeft een ingezeten in het *Nikkerie* distrikt *twee Katoen plantaadjes* aangelegd in deze woeste gronden, die, ſedert den afſtand dier kolonie door KAREL DEN IIden,

Ko-

Koning van *Engeland*, nimmer éénen penning aan den Staat hadden opgebragt, en nu in den tijd van flechts *vier* jaren heeft deze planter aan belastingen betaald *f* 78,279:10 en aan voordeelen in dien zelfden tijd van deze twee *Katoen-plantaadjes* genoten *f* 440,706:4 Nederlandfche guldens.

« Men vergelijke dan zegt zijn Ed., deze *echte* opgaven, met die der beste plantaadjes in de kolonie, en men zal weldra overtuigd zijn van de noodzakelijkheid, om, zonder verwijl, ten minfte de uitgeputte en geene winst meer gevende gronden te verlaten, ten einde de Negers naar de vruchtbare gronden der *Nikkerie* over te brengen, om alzoo den geheelen ondergang der eigenaren en hypotheekhouders, vóór te komen." —

Men heeft ook bevonden, dat dezelfde grond, uitmuntend gefchikt is voor de *Koffij-* en *Suiker-teelt*. Reeds beftaan er 6 of 8 *Koffij-* en 3 *Suiker*-plantaadjes, welke laatfte omtrent twee millioenen ponden *Suiker* opleveren.

Waarlijk eene zoodanige mededeeling van den Grave VAN HOGENDORP, kan niet genoeg worden hooggefchat; zij wijst ons toch als met den vinger aan, wat er tot opbeuring en den verderen bloei en welvaart onzer fchoone en belangrijke kolonie, te doen ftaat. Mogt zij toch die weldadige uitwerking te weeg brengen, die zijn Ed. daarbij met eene zoo echte Vaderlandfche welmeenendheid en hartelijke belangftelling in het geluk van *Nederland*, bedoeld heeft!

Bij de vorige rubriek der *Katoen drukkerijen* is aangewezen, welke onmetelijke bronnen van vertier, er in dit uitgebreide vak onzer nijverheid voor ons openftaan; van hoe veel belang is het dan niet, om de grondftof daartoe, namelijk het *ruw Katoen* op onze eigen koloniale gronden meer en meer aan te kweeken, en daardoor ook hierin, die groote voordeelen, deelachtig te worden, welke door de natuur, ons aldaar als het ware van zelve worden aangeboden.

Het *Katoen* van *Celebes* hetwelk beter dan dat van *Java* is, wordt door de inwoners meest voor hunne eigene weverijen gebruikt, en levert dus weinig voor de Europesche behoefte op; het is echter mogelijk bij de inwoners van het noordelijk en oostelijk gedeelte onder de Vorsten van *Ternaten*, de *Katoen-kultuur* uit te breiden, waartoe de grond aldaar bijzonder voordeelig is (*).

Katoen-Spinnerijen, (135) bl. 48.

Reeds in de 17e Eeuw stelde men belang in het uitvinden van Spin-werktuigen, om vele draden te gelijk te kunnen spinnen. De Italianen bragten dezelve in de 18e Eeuw het eerst in werking, tot dat zij in vervolg van tijd door de *Engelschen*, tot eenen hoogen trap van volmaaktheid zijn gebragt geworden.

Het was zekere RICHARD ARKWRIGHT in Engeland een arme dorps-barbiers jongen, die met eene nieuwe door hem uitgevonden Spin-machine in 1768 te voorschijn kwam. Door aanhoudende verbeteringen bragt hij dezelve in 1775 tot volkomenheid, en verkroeg toen een patent voor 12 jaren. Hij zette zich het eerst te *Nottingham* neder. De eerste Spin machine die hij, door vermogende lieden ondersteund, aldaar aanlag, werd door paarden in werking gebragt, doch spoedig vervaardigde hij er meerderen, die door waterraderen en stoom-werktuigen in beweging gebragt werden. Alles ging naar wensch. Het gesponnen Garen was niet alleen veel beter, maar ook veel minder in prijs. ARKWRIGHT werd in 1786 door den Koning van Engeland met de ridder-orde beschonken, en toen hij in 1792 overleed, liet hij een ver-

(*) J. VAN DEN BOSCH. Nederlandsche Bezittingen enz. 2e D. bl. 78, 183, 340.

G. K. VAN HOGENDORP, Bijdragen tot de Huishouding van Staat, 7e Deel, bl. 399—416.

vermogen na van eenige *honderd duizenden ponden ſterlings* (*). Na zijnen dood zijn zijne Spin-werktuigen alom in Engeland ingevoerd geworden. Van te voren kon ieder perſoon ſlechts éénen draad te gelijk ſpinnen, maar met de Spin-werktuigen van ARKWRIGHT konden door de beſtiering van ſlechts *vier* perſonen, 300 draden te gelijk geſponnen worden; één kind kon alleen van 40 tot 60 draden bewerken. Het is ligtelijk na te gaan, dat deze zoo aanmerkelijke verbetering, eenen grooten invloed op de uitbreiding der Katoen-fabrijken uitoefende, en ook de benoodigdheid van *ruw* Katoen, in gelijke evenredigheid moeſt doen toenemen. Maar wie had toch immer kunnen denken, dat dezelve tot eene zoodanig verbazende hoogte klimmen zoude, als de volgende oppervlakkige ſtaat, te kennen geeft?

De invoer in Engeland van *ruw Katoen*, bedroeg van

1771 tot 1775 jaarlijks . . .	4,764,589	ponden.
van 1776 „ 1780 ——— . . .	6,706,013	———
van 1781 „ 1785 ——— . . .	10,901,934	———
van 1786 „ 1790 ——— . . .	23,443,670	———
van 1791 „ 1798 ——— . 20 à	30,000,000	———
in 1799 bijna	46.000,000	———
in 1802	65,850,395	———
in 1810	135,000,000	———

in

(*) Zijn zoon *Sir* RICHARD ARKWRIGHT leeft thans op zijn ſchoon landgoed te *Matlock* in het heerlijke dal van *Derbijshire*, hetwelk een der beroemdſte dalen in Engeland is. De *Derwent* die door dit liefelijke dal ſtroomt, drijft daar de groote Katoen-Spinnerij of Katoen-molen (Cotton-mill) aan gemelden *Sir* ARKWRIGHT toebehoorende. Het landverblijf is in den Gotiſchen burgſtijl gebouwd, en heeft een der betooverendſte uitzigten die men vinden kan.

In 1822. 1823. 1824. gemiddeld. 162,206,751 ponden,
en in 1825. (*). . . . . 222,457,616 ———

Moet men dan in der daad over zulke wondervolle gebeurtenissen, niet ten hoogste verbaasd staan?

Een arme barbiersjongen vindt een nieuw werktuig uit tot het spinnen van Katoen. Slechts 50 jaren daarna zijn meer dan *één millioen* menschen tot de onderscheiden bewerkingen daartoe betrekkelijk, in bezigheid. De Engelschen voeren de bij hun gesponnen, geweven en gedrukte Katoenen weder uit, en dat tot eene waarde die in 1822 het verbazend kapitaal van bijna *twee honderd en zestig millioenen* Nederlandsche guldens bedragen heeft! *Oost-Indien* dat in dit vak van nijverheid zoo lang de meester van *Europa* was, dat *Indie*, dat sedert *drie duizend* jaren, het *Westen* met hare voortbrengselen overstroomde, en de schatkisten van Europa uitputte, dat *Indie* wordt nu op zijne beurt, door de *Engelschen* hierin overwonnen!

De *Britsche* zeeman doet eene togt van 4,000 mijlen naar *Azien*, om van daar ruw Katoen te halen, en hetzelve naar Engeland te vervoeren. Aldaar wordt dit Katoen op de Spin-machines van Arkwright gesponnen, en verder bewerkt. Men doet op nieuw eene togt van 4,000 zeemijlen, en voert die veredelde voortbrengselen naar *Azien* terug; en, niettegenstaande dit verlies van tijd, en de verbazende vragtgelden tot deze heen en weder reize van 8,000 mijlen, komen de in Engeland bewerkte, en nu weder in *Oost-Indien* teruggevoerde Katoenenstoffen, aldaar minder in prijs te staan, dan die welke in dat land op eigen grond gewassen, gesponnen en met de hand

(*) In het jaar 1705 bedroeg de invoer van ruw Katoen in Engeland niet meer dan 1,170,881 ponden.

hand geweven worden! Zóó groot is het vermogen, en zóó uitgebreid zijn de weldaden, die de vorderingen in de werktuigkunde, en het invoeren van verbeterde werktuigen in de fabrijken, aan het menschdom hebben te weeg gebragt!

Geen wonder dat zulks ook eenen weldadigen invloed uitoefende op de bevordering der *Katoen-teelt* in de *West-Indien* en de vereenigde Staten van *Noord-Amerika.*

Tot het jaar 1752 leverde *Surinamen* nog niets op. In 1763 flechts 8,828 ℔, in 1769, 227,697 ℔, in 1787, 925,967 ℔, in 1801, 1,803,362 ℔. *Demerarij* in 1777, 78 en 79, 200,000 ℔, in 1814, 700,000 ℔, in 1817, 3,846,889 ℔, in 1818, 4,494,286 ℔.

De eerfte uitvoer van ruw Katoen uit de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika* had plaats in 1791, en bedroeg niet meer dan 19,200 ℔; van 1809 tot 1810 was zij reeds geklommen tot 93,361,462 ponden.

Van welk aanbelang is het dan niet voor ons, om in onze heerlijke kolonie van *Surinamen* fteeds op de bevordering der *Katoen-teelt* indachtig te zijn, waartoe de ftreek gronds bekend onder den naam van het *Nikkerie*-distrikt, en waarvan ik bij de vorige rubriek der Katoen plantaadjes reeds uitvoerig gefproken heb, zoo bijzonder gefchikt is. Welke groote voordeelen zijn voor ons daar niet van te wachten, en van welk een groot aanbelang is zulks niet, ter bekoming der grondftof voor onze eigene Katoenfabrijken?

In het fijn fpinnen van Katoenen-Garens heeft men het ook reeds tót eene hooge volmaaktheid gebragt. In *Engeland* heeft men Oost-Indisch Katoen zoo fijn gefponnen, dat men uit één pond eene draad van 100 Engelfche mijlen lengte heeft voortgebragt; dit Garen was 5 guineas waardig; — tot Mousfelin geweven, en door kinderen op het borduur-raam geborduurd, bragt het 15 ponden fterlings of *f* 180 op; men heeft berekend dat eene zoodanige

veredeling der ruwe ftof, 5,900 ten honderd kan opleveren. De Heer WISSETT te *Londen* toonde aan den Heer NEMNICH in het Oost-Indifche Huis een ftuk fijn Oost-Indisch Mousfelin; het pond Garen waaruit hetzelve gefponnen was, had eene lengte van 283,636 ellen of 162 mijlen. Het fpinnen in *Indien* gefchiedt enkel met de vingers en zonder werktuigen. In de *Manchester Courier* van Februarij 1799 wordt melding gemaakt van eene gewonnen weddingfchap, volgens dewelke men van één pond Katoen . eene draad van 169 Engelfche mijlen lengte gefponnen heeft. Indien dit waar is, hebben de Engelfchen, de Indiaanfche fpinners hierin nog overtroffen.

Het Engelfche *Water-Twist* is dat foort van garen, dat op een werktuig de *Water-frame* genaamd, gefponnen wordt. Dit Garen is van eene vast zamengedraaide, harde, gladde en fterke natuur. Het wordt van 10 tot 40 ja 70 ftrengen op het pond gefponnen, of, hetgeen op hetzelfde uitkomt van N°. 10 tot 70. De Wevers nemen het meesttijds tot den *ketting*, doch fomtijds bezigen zij het ook tot den *inflag*.

Het *Mule Twist* wordt op een Spin-werktuig gefponnen, dat bij de Engelfchen *Mule* genaamd wordt. Dit foort van garen is minder fterk te zamen gedraaid en veel wolachtiger. Het wordt van N°. 24 tot N°. 300 gefponnen. Een *Hanks* of ftreng houdt 840 Ellen, dus houdt *één* pond *Mule Twist* van 300 *Hanks* of ftrengen 252,000 Engelfche ellen of bijna 156 Engelfche mijlen. Wanneer het *Mule Twist* boven N°. 110 geklommen is, noemt men het *India Twist*, en wordt alsdan het allerbeste en zuiverfte West-Indifche Katoen daartoe gebezigd. Om deszelfs weken wolachtigen aard, wordt het meest tot *inflag* (omdat, zoo als de Wevers het noemen, *het goed dekt*) gebruikt. In *Frankrijk* rekent men dat *Mule Twist* gefponnen Katoenen Garen van N°. 200, dat is van 200 ftrengen op één pond, eene lengte heeft van

400,000

400,000 metres, en dat men met die draad *zeven* malen den ganfchen omtrek van de ftad *Parijs* zou kunnen omvatten, aangenomen dat *Parijs* eenen omtrek van *zeven* Franfche mijlen heeft.

Voorts wordt het *Water-Twist*, tot zwaar goed, (*Gils or heavy good*) als *Thickets*, *Velverets*, *Manchester* enz.; het *Mule-Twist* daarentegen tot ligt goed, zoo als *Tears*, *Geannet*, *Nankin*, *Gingangs*, *Florentins* en *Dimitties* genomen; doch voornamelijk en met uitfluiting van het *Water-Twist* alleen tot *Mouslinets* en de fijnfte *Neteldoeken*. Somtijds worden ook beide foorten in verfchillende goederen te zamen geweven, doch wordt in dit geval, altijd het *Water-Twist* tot den *ketting*, en het *Mule-Twist*, tot den *inflag* gebezigd.

Het was aan den vaderlandslievenden en ondernemenden Geest van den Heer Lievin Bauwens te *Gent*, dat men in onze *Zuidelijke* Provincien, het eerst de opriging eener Engelfche Katoenfpinnerij aldaar, te danken had. Deze onvermoeide man, deed niet minder dan 32 reizen naar Engeland, om het geheele werktuigelijke der Engelfche Katoenfpinnerij zelve grondig te leeren kennen, gefchikte en bekwame werklieden tot zich te lokken, en de afzonderlijke deelen der machines, van tijd tot tijd naar het vaste land over te brengen. Bij zijne komst te *Parijs* in 1798, werd de fchoone Katoenfpinnerij van Patsy door hem naar de Engelfche wijze ingerigt. Naderhand rigtte hij twee eigene Engelfche Katoenfpinnerijen te *Gent* op; de invoering der Engelfche *Mule Jennies* werd ook in andere fabrijken algemener, en de nationale welvaart werd door dezelve op eene aanmerkelijke wijze bevorderd (*).

Ka-

(*) Nemnich's Neueste Reife, bl. 39, 366. en Nemnich's, Tagebuch, 5 D. bl. 50. Seybert's, Statistical Annals of the United Sta-

Katoen-weverijen. (136) bl. 48.

De Katoen-weverijen bijzonder in onze *Zuidelijke* Provincien, zijn van veel aanbelang; zij geven werk aan eenige duizenden van menschen, en maken dus een zeer belangrijke tak van onze nationale nijverheid uit. Het kan niet missen of bij de meerdere uitbreiding van onzen handel op de *Oost-Indien* en *Zuid-Amerika*, zal ook deze tak van volksbestaan, even zeer in uitgebreidheid toenemen, vooral indien de bekende industrie onzer fabrijkanten, zich verder bevlijtigt die soorten te volmaken, waarin zij tot nog toe bij de Engelschen en anderen achterlijk zijn. Dit betreft in het bijzonder het weven der fijne katoenen Lijnwaden. De Katoendrukkerijen nemen tot hare grondstof Oost-Indische Lijnwaden, om dat derzelver kwaliteit beter is dan die der gewone Brabandsche katoenen. Ten tijde van het continentale stelsel moest men in deze behoefte voorzien, door fijnere soorten uit Frankrijk of fransch-Zwitserland te laten komen. In later tijden heeft men zijne toevlugt tot de Engelsche katoenen Manufacturen moeten nemen: dit is strijdig met ons belang, en strekt daarom tot een scherpe prikkel, om de soorten die op onze fabrijken geweven worden te verbeteren, ten einde onze Katoendrukkerijen van de voortbrengselen onzer *eigene* nijverheid te kunnen voorzien. Het lijdt geen twijfel of het vernuft en de bekende ijver onzer fabrijkanten, zullen weldra deze kostbare schatting die wij aan vreemden betalen, onder onze eigen ingezetenen doen vloeijen, en de nationale erkentenis daarvoor, zal hun niet onthouden worden. De voortref-

fe-

States of America, bl. 92. — C. Dupin, Discours et Leçons sur l'Industrie, le Commerce, la Marine, et sur les Sciences appliquées aux Arts. 2e Deel, bl. 109, 195.

felijke voortbrengfelen welke uit onze Katoendrukkerijen Katoenfpinnerijen en Katoen-weverijen op de tentoonftellingen zijn ingeleverd geworden, hebben de ftreelendfte bewijzen opgeleverd, wat de Nederlandfche Industrie ook hierin vermag, en het ftrekt mij tot een gevoelig genoegen door de navolgende vereerende toekenningen der Commisfie, hier bij vernieuwing, er het onwederfprekelijkfte bewijs van te kunnen geven.

Op de tentoonftelling te Gent in 1820 hebben de Heeren *Gebroeders* DE SMET, aldaar eenige voorwerpen ingeleverd onder welken zich hoofdzakelijk hebben onderfcheiden:

1°.) Eenige ftukken blaauwe *bafta* en *moor*, als nabootfing der Indiaanfche, en *patnas* van twee kleuren, welke artikels voor onze kolonien beftemd zijn.

2°.) Verfcheiden ftukken voor meubeldoek, waarop zinnebeeldige onderwerpen, wel gekozen en goed uitgevoerd, die met de plaat gedrukt zijn, in violet, rood en olijfkleur; vertoonende, in *vier* afdeelingen: CERES hare gaven over de provincie *Oost Vlaanderen* uitftortende; in het verfchiet ontdekt men derzelver hoofdftad; — den Koning, in de gedaante van eenen krijgsman, die een fchild met de letter W draagt, en de volksvlijt oprigt, terwijl de nijd voor hem vlugt; — een antiek fchip, eene der havens van het Koningrijk aandoende; het woord *Java*, dat men op deszelfs achterfteven ziet, is eene toefpeling op deze gewigtige kolonie, terwijl eene opgaande zon, de ontluikende betrekkingen fchetst van onzen vaderlandfchen handel met de overzeefche bezittingen; — zijne Majefteit de kunften en wetenfchappen, aanmoedigende.

Onder elke dezer afdeelingen is eene zinnebeeldige Wapenpraal, doorvlogten met oranje- olijf- eiken en lauriertakken; zinnebeelden van het doorluchtige huis, dat ons regeert, van den vrede, van de kracht en der overwinning.

3°.)

3°.) Gronden *Lilla*, kantengrond, met zwart en wit (Abforbé), merkwaardig door de zuiverheid van den druk; hoewel het wit van het grootfte gedeelte zonder omtrek is;

4°.) Dubbelde *rouëlles* met kantengrond en wit (rongé), die zich zeer fchoon voordoen.

5°.) Zwarte gronden met paarfche bloemen, genaamd *hofrouwen*, waarvan men den druk niet beter kan verlangen.

De Commisfie heeft aan deze Heeren de *hoge* onderfcheiding van de *Gouden* Medaille toegekend.

De Heer Frederik Basse te *Brusfel*, heeft katoenen ftukken ingezonden voor het grootfte gedeelte op zeer fijn Calicot gedrukt, welke in buitengewone ligtheid, fijnheid van teekening, levendige en zachte kleuren, bijzonder uitmunten. De gedrukte ftukken van deze fabrijk overtreffen door teekening, kleuren, helderheid en vastheid zelfs die der Engelfchen. Ook aan den Heer F. Basse, is door de Commisfie de hoge onderfcheiding der *Gouden* Medaille toegewezen geworden.

Dezelfde groote onderfcheiding zoude ook aan de Heeren Schaveije Zoon en Co. te *Brusfel*, zijn ten deel gevallen, indien ongelukkig hunne inzending niet na den daartoe bepaalden tijd had plaats gehad. Derzelver *Schwals*, met Adrianopelsch rood gedrukt, ftaan in teekening en fchoonheid gelijk met hetgeen *Zwitferland*, in deze foort van verwerij, het fchoonfte kan opleveren.

Van het gefponnen Katoen, met Adrianopelsch rood geverwd, door de Heeren van Hees en Co. te Brusfel, met toekenning der *Zilveren* Medaille is reeds op bl. 98 gewag gemaakt geworden.

Voor de ingezonden gedrukte Calicots, van goeden fmaak in de teekeningen, de keuze en vastheid der kleuren door de Heeren de Vos-Bouwens — en A. Voortman te *Gent*, zijn door de Commisfie de *Zilveren* Medaille toegewezen geworden, als ook de *Bronzen* Medaille aan

de

de Heeren VAN DE WARDEN en DE BUCK te *Gent*, en JOS VERBRECKE mede te *Gent*, voor gedrukte Calicots en Shawls met fmaakvolle teekeningen van Cafimier op verfchillende gronden.

Op de tentoonftelling te *Haarlem* 1825, zijn ingezonden:

Door de Heeren F. J. PRINCE EN C. te *Haarlem*, ftalen van hunne weefgarens, van naai en breigaren, mitsgaders van Garens voor ander huisfelijk gebruik, als ook ongebleekt Garen van N°. 160, zijnde het hoogfte nommer dat de Commisfie op de tentoonftelling gevonden heeft.

Door den Heer J. F. VAN HOEGARDEN te *Careghem* bij *Brusfel*, ongebleekte katoenen Garens en Lijnwaden, mitsgaders gedrukte katoenen van verfchillende ftoffen.

De Commisfie heeft aan beiden deze fabrijkanten te *Haarlem* en *Careghem*, de vereerende onderfcheiding der *Zilveren* Medaille toegewezen, als ook de *Bronzen* Medaille aan Mevrouw de Wed. J. K'HAENS te *Termonde*, en P. J. VINK te *Haarlem*, voor zeer goede garens in de lagere nommers en breigarens.

De Heeren *Gebroeders* BOSSAERT te *Gent*, hebben voortbrengfelen van hunne fpinnerijen en weverijen ingezonden, waarvan de eerstgemelde in ongebleekte, gebleekte en geverwde Garens beftaan. De Commisfie heeft de fraaije bewerking en de goede kleuren van deze als ook bijzonderlijk de Katoenen-merinos-brei en borduurgarens opgemerkt van welke zij de eerfte zijn, die daarvan proeven genomen hebben. De katoenen Lijnwaden, (waarvan fommigen ongebleekt en anderen door den Heer J. WILSON te *Brusfel*, gebleekt en opgemaakt) bij hun door middel van werktuigen (power looms) (*) geweven, gelijk en volkomen naar onze *Indifche* Lijnwaden, en is in het geheel deze fabrijk van een groot belang voor onze nijverheid. De Commisfie heeft aan de *Gebroeders* Bos-

(*) Zoude men dit ook *krachtgetouwen* kunnen noemen?

BOSSAERT de onderscheiding van den *eersten rang*, namelijk de *Gouden* Medaille toegekend, als ook de *Bronzen* Medaille aan de Heeren F. VAN ZANTVOORDE te *Kortrijk*, en M. VAN ZANTVOORDE te *Thielt*, voor onderscheidene door hen ingeleverde voortbrengselen.

Ten aanzien der Heeren PRÉVINAIRE EN SENY, te *Molenbeke*, bij *Brussel*, zegt de Commissie bij haar Rapport, dat deze Heeren in 1820 de *Bronzen* Medaille bekomen hebbende, toen bij die tentoonstelling, reeds de blijken van eenen vindingrijken geest, werkzaamheid en nijverheid hadden aan den dag gelegd; dat zij sedert dien tijd eene hoogere vlugt genomen, en op deze tentoonstelling van 1825 met hunne geweven goederen, luisterrijk zich onderscheiden hebben. De Commissie heeft in het bijzonder de Batisten, de Katoenen, de Cotonetten, de dubbele Javans, de Cotonetten *Taffachelas*, genaamd, en de gemengde stoffen van zijde en katoen, *faux de Saxe*, gevonden als voornamelijk uitmuntende, waarom ook door dezelve aan deze Heeren, de hooge vereering eener *Gouden* Medaille is toegewezen geworden.

Ook aan de navolgende verdienstelijke fabrijkanten zijn door de Commissie voor onderscheidene hunner ingeleverde voortbrengselen, de hieronder vermelde onderscheidingen toegekend, als:

De *Zilveren* Medaille

Aan de Heeren LANDEGHEM TALBOOM, te *St. Nicolaas*. RODRIGO HEYNDRIKX EN Co., te *St. Nicolaas*, en Mevrouw de Wed. LIENARD-CHAFAUX, te *Doornik*.

De *Bronzen* Medaille aan de Heeren:

MAZURE COUSIN, te *Doornik*.

DE SALMON CASAER, te *Kortrijk*.

BOURGIGNAN-BOGAART, te *Brugge*.

WESTERKAPPEL en HOOFD, te *Haarlem*.

Mevrouw de Wed. J. F. BANNEVILLE, te *Gent*.

A. J. VAN SANTEN VAN DE WIEL, te *Aalst*.

TH.

Th. Bascle, te *Renaix.*
Mevrouw de Wed. A. Courcelles, te *Peruwelz.*
J. Labaere, te *Mouscron.*
C. Alexis, } te *Gent.*
Wed. Sauvage, }
en H. Lousbergs. }

Onder de voortbrengſelen ingezonden door de Heeren G. van der Waerden en de Buck te *Gent*, heeft de Commisſie de gedrukte katoenen, bijzonderlijk hunne *Shawls* in de *Indiſche* manier onderſcheiden, als ook de bedſprijen uit één ſtuk wegens hare ſchoone kleuren en fraaijen glans. Zij hebben ook een afdruk op katoen in kleuren gezonden, het portret van Zijne Majeſteit voorſtellende; de Commisſie maakt gewag van dezen aard van drukken, als eene proeve, welke, in het vervolg, voor het artikel *verwerij* nuttig worden kan.

De Commisſie heeft aan deze Heeren de vereerende toekenning der *Zilveren* Medaille gegeven, als ook eene gelijke Medaille aan de Heeren Schaveije en zoon te *Brusſel*, voor *Shawls* met eenen rooden en violetkleuren grond, mitsgaders twee ſoorten van rood en geel *Alladin*, waarvan de kleuren zeer levendig en de teekening goed gekozen zijn (*).

Kleinooden. Bijouterie. (138) bl. 49.

De groote pracht en rijkdom van Diamanten, Goud en Zilver, waarmede de vele ſchoone en prachtige Tempels, aan den godsdienst gewijd, in onze *Zuidelijke* Provincien verſierd zijn, was oorzaak, van eene aanmerkelijke ontwikkeling van kunstijver; en hoe ver men het in dit ſchoone vak

(*) Verzameling van Rekwesten en Memorien door eenige kooplieden binnen Amſterdam, uitgegeven bij P. den Hengst en zoon, 1816, bl. 47 en 49.

vak gebragt heeft, bewijzen de menigvuldige kunststukken, welken aldaar nog gevonden worden. – Thans bepaalt men zich tot voorwerpen die minder kostbaar zijn, waardoor dan ook de aanmoediging voor kunstenaars verminderd is.

Op de tentoonstellingen te *Gent* en *Haarlem*, zijn eenige schoone kunststukken van Goud en Zilver ingezonden, waarvoor aan de navolgende Heeren door de Commissie, bijzondere onderscheidingen zijn toegewezen geworden als in 1820 te *Gent:*

Aan den Heer	J. Bennewitz,	te Amsterdam.	De *Zilveren* Medaille.
————	de Bast,	– Gent.	

———— Eward te Bergen (Henegouwen) de *Bronzen* Medaille.

in 1825 te *Haarlem.*

Aan den Heer	Bennewitz en zn.	te Amsterd.	de *Zilveren* Medaille.
	Bonebakker	– "	
	Diemont en zoon	– "	
	J. L. Roch-Nez	– "	de *Bronzen* Medaille.
	Evrard Claus	– Bergen.	

Van het zoogenaamde kasthouderswerk in Goud en Zilver, verdient de stad *Schoonhoven*, als hierin uitmuntende in ijver en Industrie, eene bijzondere melding. De stad bevat circa 2,500 inwoners, en heeft eenen uitgebreiden tak van nijverheid in het vervaardigen van Gouden en Zilveren hals en oorsieraden, snuif-, tabaks-dozen, gespen, tasbeugels, horologie-kettingen, enz, enz. Het debiet hiervan strekt zich uit over alle de *Noordelijke* Provincien; de meeste winkels van kasthouders, worden er door voorzien. De veelheid van het werk, kan men genoegzaam afleiden, uit den opbrengst van het regt van waarborg op de Gouden en Zilveren werken, daar er ten kantore waaronder zijlieden behooren, 's jaarlijks door hen tusschen de *f* 13 à *f* 14,000 wordt opgebragt. De belasting wordt berekend tegen $47\frac{1}{2}$ cents per Nederl. once Zilver,

en

en ƒ 4 : 72½ cents per Nederl. once Goud, zijnde er in het voorleden jaar 1825 verwerkt ruim 14,250 Nederl. oncen *Zilver*, en bij de 400 Nederl. oncen *Goud*. Men dient hier nog bij in aanmerking te nemen, dat geene vreemdelingen, maar allen stads inwoners daarbij worden in het werk gesteld, zoo dat men berekent dat bijna één vijfde van de geheele bevolking der stad, daardoor aan den kost komt (*).

Koffij-Plantaadjes. (144) bl. 50.

Het *gelukkig Arabien* is het eigenlijk vaderland der koffijboomen. Zijne bloem is eene der schoonste welke men zien kan. De vruchten gelijken naar kersen, zijn in den beginne groen, en worden naderhand bruin-rood. De boom bloeit tweemaal in het jaar, en levert het vijfde jaar bijna 1 ℔ boonen op. De Hollanders waren de eerste die dezen boom van *Mokka* in *Arabien* naar *Batavia* overplantten, en hoezeer de jonge planten door aardbevingen in hunne voortteling gestoord werden, is echter deze aankweeking door de Hollanders met zulk eenen ijver hervat, dat niet lang daarna eene aanmerkelijke partij koffij door hen kon worden uitgevoerd. In het jaar 1710 ontving de Burgemeester Witsen te *Amsterdam*, koffijboomen van *Batavia*, welke hij in den Botanischen tuin te *Leiden* liet plaatsen, en in het jaar 1714 schonk men Lodewijk den XIVen zulk eenen boom. Eenen afstammeling van dezen boom zond *Frankrijk* naar het eiland *Martinique*, waar hij zich, tot onze schade, zoo zeer vermenigvuldigde, dat, in het jaar 1756, van daar naar *Europa*, *tien* millioenen ponden koffij werden uitgevoerd.

On-

(*) Deze bijdrage is mij door eenen vriend, van nabij met dit vak van nijverheid in de stad *Schoonhoven* bekend, goedgunstig medegedeeld geworden.

Onze koffijteelt op *Java* is zeer voorfpoedig, en de vraag naar deze vrucht in *Europa* is zoo groot, dat de aanvoer alleen van *Java* koffij zoodanig kan toenemen, dat de waarde en opbrengst eene hoogere fom bereiken kan, dan de geheele toevoer van alle de voortbrengfelen onder de voormalige Oost Indifche kompagnie. Men is zelfs van meening, dat al beftond *St. Domingo* nog als eene Franfche kolonie, en al leverde het den ouden onmetelijken voorraad op van koffij, het voor de teelt op *Java* zoude moeten onderdoen. De begunftiging van deze teelt in onze O. I. bezittingen is voor ons dus van het hoogfte aanbelang. In 1778 waren op de verkoopingen der kompagnie flechts 2,000,000 ponden koffij geveild, en in 1794 werden reeds 12,800,000 ponden in Oost Indien ingezameld. Sedert 1808 tot 1811 heeft men het aantal boomen met ruim *vijf en veertig millioenen ftuks* vermeerderd, en in den korten tijd van 3 jaren, meende men dat voortbrengfel tot 37 millioenen ponden te doen ftijgen. Men verneemt ook, dat men met voordeel onze *West-Indifche* koffij naar onze *Molukfche* eilanden zoude kunnen overbrengen, en befchouwt de proefneming daarvan, als eene zaak van zeer veel aanbelang.

De *Preanger* regentfchappen, in het Koningrijk *Jacatra* hebben meermalen 12 millioenen ponden koffij in één jaar opgeleverd.

De opbrengst der koffij van onze *West Indifche* bezittingen is ook van veel aanbelang. In het jaar 1775 bedroeg de uitvoer van Surinamen 15,387,000 ponden, in 1787, 12,129,756 ponden, in 1801 ruim 16,000,000 ponden, wordt thans nog gerekend op 13,364,359 ponden, en is bij vermeerdering onzer Industrie, en het aanleggen van nieuwe plantaadjes op de voortreffelijke gronden van het *Nikkerie*-distrikt nog voor zeer aanmerkelijke uitbreidingen vatbaar. Indien wij de koffijteelt op onze *eigen gronden* in de beide *Indien* bevorderen, zijn wij in ftaat

eene

eene hoeveelheid van dezelve voort te brengen, om in de geheele behoefte van *Europa* te kunnen voorzien (*).

Het geheel verbruik van koffij *in het Koningrijk der Nederlanden*, wordt bij een' door zijne kundigheden en aanzienlijke ambtsbetrekkingen, even zeer als door zijne gewigtige, het vaderland bewezen diensten geacht schrijver, geschat op 18 Millioenen ponden. Deze berekening houdt men van zeer nabij te komen aan die, welke de *Amsterdamsche* kooplieden bevonden hebben het resultaat te zijn van de door hen gemaakte raming, omtrent het verbruik in de *Noordelijke* Provincien, gedurende het jaar 1814; toen aldaar bij eenen op het einde van 1813 overgebleven voorraad van 2,000,000 ponden en eenen invoer van ongeveer 32,000,000 ponden, na aftrek van een weder uitvoer van iets meer dan 16,000,000 ponden, op het einde van het jaar nog 8,000,000 ponden in den handel overbleven, en alzoo in de *Noordelijke* Provincien, waar de mindere klasse van ingezetenen veel koffij gebruikt, 10,000,000 ponden verbruikt waren.

Men kan uit dit een en ander opgegevene, eenigzins nagaan, van welk een uitgebreid en groot belang alleen de koffijhandel voor *Nederland* is, en hoezeer zijne bescherming en bevordering door lage regten, ook in betrekking van het belang onzer *Oost-* en *West-Indische* bezittingen is. Door eene zoodanige bescherming van dien handel, bevorderen wij onze *Commissie-* en *Speculatie*-handel, en trekken de Commissien van andere landen naar ons toe, waardoor wij de zoo voordeelige *groo-*

(*) Toen Zijne Excell. de Heer VAILLANT, Gouverneur van *Surinamen*, *ad interim*, in December 1820, de nieuw aangelegde kolonie van het *Nikkerie*-distrikt bezocht had, riep hij door aandoeningen als overmand uit: *Deze kolonie moest niet Nikkerie, maar nieuw Nederland genoemd worden!*

groote algemeene markt waar een ieder zich van zijne, hem pasſende ſoorten kan voorzien, kunnen blijven behouden en doen toenemen; want het is eene niet genoeg erkende waarheid, dat wij Nederlanders, eene zeer groote geoefende kunde verkregen hebben in het maken van onderſcheiden *ſorteeringen*, zoo dat elk buitenlander, wie hij ook zijn moge, bij eenen vrijen en onbelemmerden handel, bij ons die ſoorten vinden kan, welke ter voldoening zijner behoeften voor hem het meeste geſchikt zijn (*).

Koolzaad. (146) bl. 50.

In de *Noordelijke* Provincien wordt in *Holland* veel koolzaad geteeld. Dat van den *Briel*, *Altena* en *de Betuwe*, behoort tot de beste ſoorten, valt zuiver van graan, en vet van olie. Het zaad van de beide laatſte ſtreken, wordt te Utrecht ter markt gebragt. Van de *Zeeuwſche* ſoorten zijn die van het land van *ter Goes* de beste: — dan volgen die van *Overflakkee* en *Walcheren*. Dat van *Vriesland* en *Groningen*, kan men bij een goed gewas, weinig van het Zeeuwſche onderſcheiden. Het zoogenaamde *Polderzaad* is meestal van minder kwaliteit. *Zomerzaad* is gewoonlijk één derde minder waard als *Winterzaad*. *Aveelzaad* wordt het meest in het *Utrechtſche* en *Gelderſche* geteeld; het is ook een Winterzaad dat gewoonlijk 14 dagen vroeger rijp wordt dan het koolzaad; overigens is het fijner van korrel, doch geringer van kwaliteit: men vermengt het veel met koolzaad.

Reuf-zaad, is ook een zwart zaad, klein van korrel, en nog geringer van kwaliteit dan Aveelzaad.

Krod-

(*) Funke's, Natuurgeſchichte, 2e Deel, bl. 216.
G. K. van Hogendorp, 7e Deel, bl. 341.
J. van den Bosch, Nederlandſche bezittingen, 2e Deel, bl. 16 en op onderſcheidene plaatſen.

Krod-zaad is mede een zwart zaad, van zeer geringe kwaliteit, en op zijn best, de helft of twee derde van de waarde van koolzaad. Somtijds treft men het als onkruid tusfchen kool en lijnzaad aan.

In *Gelderland* wordt het Olie-gevend gewas, de *Huttentut* of gemeene Vlas-dooder (Myagrum Sativum) genaamd, zeer aangeprezen, uit hoofde, dat het land in dat zelfde jaar nog eenen tweeden oogst opleveren, en dit zaad, in den tijd van drie maanden, ingezameld worden kan.

In de *Zuidelijke* Provincien, valt het Koolzaad algemeen van eene zeer fchoone kwaliteit, en geeft eene rijke uitkomst van olie.

In fommige gewesten van *Vlaanderen*, ftelt men het koolzaad zonder dorsfchen in mijten, laat het aldus 4 weken ftaan, en dan wordt het gedorscht. Men geeft daartoe voor reden, dat het koolzaad nooit te gelijk even rijp wordt, en dat indien het 4 weken op de mijt ftaat, daardoor de onrijpe zaden verbeterd, en met meer gemak en voordeel gedorscht kunnen worden (*).

Kristal-fabrijken. (154) bl. 51.

Deze tak van nijverheid is voor ons van veel aanbelang. De overwinning bij *Waterloo* heeft ons hiervan in het bezit gefteld, door de fchoone fabrijk van *Vonèche* in de Provincie van *Namen*, na welken tijd dat gedeelte gronds met het Koningrijk der Nederlanden is vereenigd geworden, en ons de fchoone aanwinst, het bezit namelijk van *Inlandsch* kristal, heeft doen verkrijgen. De Ridder d'Artigues, is eigenaar van deze belangrijke inrigting. Het glas of kristal wordt te *Vonèche* geblazen, en naar *Brusfel* verzonden, om aldaar in de fchoo-

(*) J. Kops, Mag. v. Landb. 6 Deel, bl. 288. Van Aelbroek. Werkd. Landb. der Vl. bl. 189.

ſchoone fabrijk van de Heeren CAPELLEMANS, geſneden en geſlepen te worden. Alle tijden van het jaar zijn niet even geſchikt om zuiver kristal te maken; de heetſte faiſoenen zijn daartoe de beste. De Ridder D'ARTIGUES heeft het met zijne fabrijk zoo ver gebragt, dat hij zich boven alle mededinging van *Engeland* en *Bohemen* verheven acht, zoo zelfs, dat zijn Ed. in 1817 aan den Graaf VAN HOGENDORP destijds aldaar aanwezig, zich er op beroemde, dat hij aan de Franſche regering verklaard had, dat men bij een aanſtaand handelverdrag vrij overeenkomen konde, om de Engelſche kristallen met één procent inkomen te belasten, en de zijne met 25 procent in Engeland, en dat hij ze dan in *Londen* ſlijten zoude. Frankrijk had den invoer zijner voortbrengſelen geſtremd, doch de Heer D'ARTIGUES heeft daarop met de Franſche regering eene overeenkomst getroffen, om ook in dat land eene fabrijk op te zetten, mits hij zijne waar ook uit de Nederlanden zoude mogen invoeren. Deze oprigting heeft ook werkelijk in Frankrijk plaats gehad, en de Graaf CHAPTAL getuigt dienaangaande in zijn werk *de l'Industrie Françaiſe*, 2e Deel, bl. 110. „ Dat het maken van kristal in Frankrijk voor dat der Engelſchen „ moest onderdoen, tot den tijd dat de Heeren D'ARTIGUES en DU FOUGERAIS, in hunne fabrijken van *Vonèche*, de *Bacara* en *Creuſot*, hetzelve tot de tegenwoordige hoogte van volmaaktheid hadden gebragt. Wij „ hebben dienaangaande niets beter te verlangen, noch ten „ aanzien van de kleur en zuiverheid, noch ten aanzien „ der vormen en de kunst van de kristallen te ſlijpen."

Op de tentoonſtelling te *Gent* in 1820 heeft de Heer CAPPELLEMANS van *Bruſſel* eene menigte van ſchitterende kristallen ſtukken ingeleverd, die voortreffelijk geſlepen waren. Ook zijne *bowls* waren allerſchoonst, en het als diamant geſlepen werk, toonde, dat deszelfs bewerker de grootſte moeijelijkheden der kunst heeft weten te beſtrijden.

den. De Heer TROSSAERT te *Gent* had ook eene zeer ſchoone kristallen vaas ingezonden, en fraai geſlepen beeldwerk op twee tulpvormige glazen bekers, verbeeldende *Diana* in het bad, en de jagt van TELEMACHUS en EUCHARIS.

De Commisſie heeft voor deze fraaije kunststukken aan den Heer CAPPELLEMANS te *Brusſel*, de *Zilveren*, en aan den Heer TROSSAERT te *Gent*, de *Bronzen* Medaille toegewezen.

Op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 zijn ook verſcheiden voorwerpen van kristal, rijk geſlepen en moeijelijk van arbeid, ingezonden geworden; de Commisſie heeft voor dezelve aan den Heer D'ARTIGUES te *Vonèche*, de *Zilveren*, en aan den Heer TISON te *Doornik*, de *Bronzen* Medaille toegewezen.

De Heer D'ARTIGUES doet de ſchoonheid van zijn kristal bewonderen, niet alleen in de bij hem geſlepen voorwerpen, maar ook nog in die, welke hij ruw aan verſchillende werkplaatſen des Koningrijks levert. Wij zijn, te dien opzigte, tegenwoordig volkomen onafhankelijk van den buitenlander geworden, en kunnen zelfs van deze voorwerpen uitvoer hebben.

Toen ik in 1824 het genoegen had de kristal-fabrijk van de Heer CAPELLEMANS te *Brusſel* te bezigtigen, deed het mij leed niet een heerlijk kunstſtuk te hebben mogen zien, dat even te voren verzonden was; het was een kristallen *Boulloir*, voor *Zijne Majeſteit den Koning* beſtemd (*).

Kruidnagelen. (156) bl. 51.

De uitſluitende Specerijhandel heeft aan de voormalige Oost-

(*) G. K. VAN HOGENDORP. Bijdrage tot de huishouding van Staat, 2e Deel, bl. 55 en 76.

Oost-Indische kompagnie aanmerkelijke schatten opgeleverd; maar de middelen welke zijn in het werk gesteld geworden om daartoe te geraken, maken geene vereerende rol in derzelver geschiedenis uit.

De Landvoogdij van *Amboina* aan het Koningrijk der Nederlanden toebehoorende en beoosten van *Java* gelegen, is eene onzer oudste bezittingen: tot dezelve behooren de eilanden van *Amboina*, *Oma*, *Saparoea*, *Noessa Laoet*, *Boura*, *Amblau*, *Manipa*, *Kilang*, *Benoa*, *Ceram* en *Ceram Laoet*. Het belangrijkste voortbrengsel dezer eilanden is de kruidnagel, zijnde de bloesem-knop van eenen boom, die in eene verbazende menigte op de *Moluksche* Eilanden voorhanden is. Het planten en onderhouden der kruidnagel-boomen vereischt weinig moeite; zij werden daarom door de inwoners veelvuldig aangekweekt. Het belang van de O. I. Compagnie, om aan den eenen kant door de groote menigte, de prijzen niet te zeer te doen dalen, en aan den anderen kant geen gevaar te loopen, dat andere volken deze rijke goudmijn met haar deelen zouden, heeft haar tot het uiterste gebragt, om onafzienlijke bosschen van dit heerlijk Indisch voortbrengsel te verwoesten, uit te roeijen en den overbodigen voorraad er van te verbranden. Zoo bij voorbeeld op het Eiland *Ceram* (*) waar de grond met uitgebreide bosschen van Notemuskaat- en Kruidnagelboomen als bedekt is, en waarvan de geheele provincie doorgaans 800,000 tot één millioen ponden Kruidnagelen oplevert, heeft men deze heerlijke geschenken der natuur uitgeroeid, en den meer dan noodigen voorraad verbrand. Op het Eiland *Boero*, waar de milde natuur met volle horens hare schatten uit-

(*) Een der schoonste eilanden van den *Indischen Archipel*, 60 uren gaans lang en 12 à 13 uren breed.

uitſtort, heeft men even zoo gehandeld, als ook op de eilanden *Ternate*, *Amblau* enz. enz. Deze maatregel was voor de ongelukkige inwoners des te harder, alzoo de Kruidnagel voor hen bijna het eenigſte gewas is, dat voor den buitenlandſchen handel geſchikt is. De Franſchen hebben ſedert eenige jaren den Kruidnagelboom reeds met een gelukkig gevolg op *Isle de France* en *Cayenne* aangekweekt.

De Heer J. van den Bosch, begroot de opbrengst der Kruidnagelen voor den handel nog op 400,000 ponden.

Hartelijk is het te wenſchen, dat onze tegenwoordige betrekkingen wel tot geluk en welvaart maar niet tot verderf van onze *Indiſche* ingezetenen, ſtrekken mogen (*).

Kurken. (158) bl. 52.

De Kurken maken een voorwerp uit van algemeen gebruik, en worden in menigte ons van de *Pyreneën*, *Katalonien*, *Bayonne*, *Bourdeaux* en andere plaatſen uit het Zuiden van Frankrijk toegevoerd; wij betalen daarvoor aan den buitenlander eene aanzienlijke ſchatting, waarom dan ook deze nieuwe tak van nijverheid bij ons alle aanmoediging verdient.

Den Heer Felis-Farrar te *Binche* in Henegouwen, heeft op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 acht ſoorten van werktuigelijk vervaardigde Kurken ingezonden. — Ieder werktuig in zijne fabrijk door hem uitgevonden, ſnijdt 8 kurken te gelijk; de ruwe kurk wordt door een kind aan eenen werkman aangegeven, die de werktuigen in beweging brengt. Op deze wijze is de Heer Ferrar in ſtaat 5,000 kurken op éénen dag voort te brengen, en dezelve tot eenen zeer matigen prijs te verkoopen. —

De

(*) J. van den Bosch. Nederl. Bezitt. 2e Deel, bl. 105.

De Commisfie heeft aan hem de *Bronzen* Medaille toegekend.

Hoe aanzienlijk het gebruik van kurken is, is daaruit af te leiden, dat in 1781, alléén voor de bronnen van *Selters*, 2,208,000 kurken zijn geleverd geworden; de prijs was *f* 4 per duizend ftuks, uitmakende eene fom van *f* 8,832.

Landbouw. (166) bl. 52.

De Landbouw (*) behoort tot de oudfte en gewigtigfte takken van nijverheid, en verdient in alle opzigten onze zeer hooge belangftelling. De *Nederlandfche* en bovenal de *Vlaamfche* Landbouw, wordt voor de fchoonfte en voortreffelijkfte gehouden die er bekend is. De beroemdfte mannen die in de landbouwkunde eene rijke en grondige ondervinding verkregen hadden, hebben haar ten allen tijde gehuldigd en als een voorbeeld ter navolging aangeprezen. In 1815 heeft de voorzitter van de Koninklijke Maatfchappij van Landbouwkunde te *Londen*, de beroemde JOHN SINCLAIR, en in 1816 de Heer RADCLIFF van wegen de Maatfchappij van Landbouw in *Ierland*, zich opzettelijk een geruimen tijd in *Vlaanderen* opgehouden, om met het praktifche van den Landbouw der *Vlamingers* bekend te worden, en waarover door den Heer RADCLIFF ook in Engeland een gedrukt rapport is uitgegeven. De Landbouwkundige Maatfchappij te *Londen* heeft zelfs voor de *drie* beste en naauwkeurigfte aanwijzingen der geheele bewerking van den Landbouw der *Vlamingers*, *drie prijzen* uitgeloofd, welke moesten ingezonden worden vóór den 20sten Mei 1820, en waarover

(*) MIRABEAU zegt zeer naïf. De *Staat* is een *Boom*, waarvan de *Akkerbouw* de *Wortel*, de *bevolking* de *Stam*, de *Fabrijken*, *Manufakturen* en *Koophandel* de *Vruchten*, en de *Kunften* en *Wetenfchappen*, de *takken* en *bladeren* uitmaken.

over de Maatschappij uitspraak zoude doen vóór den 20 " Mei 1821. De *Vlamingers* hebben hierop *zeven* verschillende Memorien ingezonden, doch de ontbinding van de Koninklijke Maatschappij te *Londen* aangekondjgd zijnde, heeft hierop geene uitspraak plaats gehad, en is alles zonder verder gevolg gebleven.

Na dien tijd heeft de Heer J. L. VAN AELBROECK zijn reeds meermalen in mijne bijvoegsels aangehaald werk van *de werkdadige Landbouw-kunst* der *Vlamingers*, in het licht gegeven. Het is met eene grondige kennis van zaken geschreven, en wij zijn den Heer VAN AELBROEK voor zijne belangrijke mededeelingen, eenen grooten dank verschuldigd. – De naauwgezetheid in het waarnemen van alles wat tot de moeijelijke bewerking van den landbouw vereischt wordt, maakt een hunner eerste pligten uit, en een boer die in *Vlaanderen* zijn land verwaarloost, wordt aldaar van zijne medeboeren zoo zeer veracht, dat die hem in eene herberg tot geen gemeenschappelijk gelag zouden toelaten.

Het is intusschen te bejammeren, dat de noeste vlijt van onze *Nederlandsche* landbouwers in het algemeen, sedert eenige jaren, vele schaden in plaats van voordeelen heeft opgeleverd, zoodat de ongelukkige toestand van velen hunner, de ernstige aandacht der hooge regering heeft gaande gemaakt. Onderscheidene oorzaken hebben tot dezen beklagelijken toestand medegewerkt; zoo wel het verminderd vertier, en het gevolg der anders zoo gewenschte vrede, als andere redenen, die het gevolg van bijzondere omstandigheden zijn, en die ook aan andere landen zijn te beurt gevallen. Deze ongunstige toestand bepaalt zich ook niet alleen tot den eigenlijken Graanbouw, maar strekt zich ook tot de telers van Koolzaad, Tabak en Meekrap uit, zoodat het ook met de meest vaderlijke zorg van Z. M. Onzen Koning bijna onmogelijk is, om al die ondersteuningen en opbeuringen

te

te verleenen, aan *allen*, welke hierop eene gelijke aanspraak hebben. Aanmerkelijk zijn ook de verbazende afwisselingen die er van overvloed, gebrek en weder overvloed, vóór eenige jaren in de gewassen hebben plaats gehad. Zoo bij voorbeeld: geeft Prof. KOPS in zijnen Staat van Landbouw in de Vereenigde Nederlanden, gedurende den jare 1814, te kennen:

„ Dat het niet wel mogelijk is den prijs der *Aardappe-* „ *len* op te geven, om dat dezelve in Maart en later, in „ de meeste Provincien geenen prijs hadden en onver- „ koopbaar waren. Men vervoerde ze aan het vee, in- „ zonderheid aan Varkens, die ze door het veelvuldig „ voeren, ten laatften weigerden. In zeer vele kuilen, „ vooral in *Zuid-* en *Noord-Holland* en *Utrecht*, moest men „ de Aardappelen laten rotten. — Langs de rivierdijken, „ inzonderheid langs *de Lek*, zag men geheele hoopen te „ rotten liggen, waarvan men zich op geene andere wijze „ heeft kunnen ontdoen: zelfs zeide men op fommige „ plaatfen in *Zuid-Holland*, hoe veel men wilde toegeven, „ wanneer iemand dezelve kwam weghalen." . . . .

Terwijl intusfchen flechts 3 jaren later in 1817 aan deze weldadige vrucht weder een zoodanig gebrek was, dat men op onderfcheidene plaatfen tot *f* 10 per zak betaald heeft.

De voorftanders van *prohibitive* ftelfels hebben altoos de maatregelen van *Engeland* ter opbeuring en bevordering van den *Landbouw* in dat land, als zeer wijs en doelmatig befchouwd. De ondervinding heeft echter geleerd, dat zij dikwerf zich bij dezelve zeer hebben bedrogen gevonden. Bij de invoering van zoo vele nieuwe fchoone en menfchenhanden befparende werktuigen in de fabrijken, was de vermoeding algemeen, dat dit de oorzaak was van zoo veel armoede, en dus deze klasfe van werklieden daardoor ongelukkig was geworden. Dit is echter gebleken zoo niet te zijn. Het parlement van Engeland heeft

het

het getal der armen, en de ſommen die aan dezelve volgens de *poor taxe* (armen tax) werden uitgekeerd, doen opnemen. Zij heeft dit laten doen van ieder Graafſchap op zichzelve, en dat wel in eenen tijd van *oorlog* en van *vrede.* Het reſultaat daarvan heeft doen blijken dat ſtaande den oorlog in 1811 in *negen* Graafſchappen tot den *landbouw* behoorende aan den armen tax, door ieder inwoner is betaald geworden nagenoeg *f* 14 terwijl terzelfder tijd in *negen* Graafſchappen tot de *fabrijkanten* behoorende ſlechts *f* 6 betaald werd. In 1821 was dit in dezelfde Graafſchappen in vredenstijd bij de *landbouwende* klasſe op *f* 10 en bij die der *fabrijkanten* nog geen *f* 5. Een overtuigend bewijs dat er bij den Landbouw veel meer armoede dan bij de fabrijken plaats had. Engeland heeft door zijn verbod ſtelſel den landbouw niet alleen niet in den gewenschten bloei kunnen brengen, maar heeft invoeren van buiten moeten toeſtaan, die haar verbazende ſchatten gekost hebben, en die geen ander land dan alleen het magtige en rijke Engeland zoude hebben kunnen dragen:

Ziet hier eene *officiële* opgave der ingevoerde Granen in Engeland in *geldswaarde*, van de jaren 1765 tot en met het jaar 1803.

	Ponden ſterlings.
Van 1765 tot 1759 voor	2,550 000.
— 1770 – 1774 —	3,300,085.
— 1775 – 1779 —	2,960,435.
— 1780 – 1784 —	2,125,735.
— 1785 – 1789 —	2,148,615.
— 1790 – 1794 —	13,508,345.
— 1795 – 1799 —	18,896,795.
In 35 jaren ponden ſterlings.	45,490,010.
Alleen in het jaar 1800.	12,803,097.
— — — 1801.	15,570,000.

Al-

		Ponden fterlings.
Alleen in het jaar	1802.	4,173,000.
———————	1803.	2,760,000.
Te zamen aan ponden fterlings.		80,796,107.

Bedragende in 39 jaren *f* 969,553,264 Nederlandfche guldens, waaronder 3,140,551 ponden fterlings of *f* 37,686,612 alleen aan *Premien* op den invoer, zoodat in gemelden tijd door elkander gerekend, jaarlijks voor *vijf-en-twintig Millioenen* Nederlandfche guldens, aan *Granen* in Engeland ingevoerd zijn geworden, en de landbouwende klasfe heeft niet alleen geenen trap van welvaart verkregen, maar behoort tot de armoedigfte klasfe (in het algemeen genomen) welke er in Engeland beftaat.

Maar fchoon het moeijelijk is alle de grondoorzaken van het minder vertier van den *Nederlandfchen* Landbouw in Granen op te fporen, zoo komt het mij voor dat ik reeds twee oorzaken in mijne bijvoegfels heb opgegeven, die wel der opmerking waardig zijn; het zijn die namelijk van de toenemende *Aardappelenteelt*, en de belemmering der *Geneverftokerijen.*

Volgens de begrooting van den Heer DE CLOET op bladzijde 11 beloopt de opbrengst van onzen Landbouw in Tarw, Spelt, Rogge en Mastelein *f* 67,266,926, en volgens mijne berekening op bladzijde 88, (de prijs der Aardappelen flechts op *f* 1 per zak gerekend) onze Aardappelenteelt reeds *f* 30,000,000, dus reeds bijna de helft van het bedrag der Tarwe, Rogge enz. waarbij nog komt, dat als voedfel befchouwd, de Aardappelen ook boven de Tarwe geacht worden. Het kan dus dunkt mij op goede gronden worden aangenomen, dat het fteeds toenemend verbazend verbruik van Aardappelen, een natuurlijk gevolg geeft van een merkelijk minder vertier en daardoor ook lagere prijzen van gewone Graanfoorten tot

voed-

voedſel. Ook heb ik op bladzijde 138 aangetoond, dat de belemmeringen aan de Geneverſtokerijen, alleen in Braband, een minder vertier van 600,000 zakken Rogge kunnen te weeg brengen (*).

Leigroeven. (172) bl. 55.

In de Provincie van *Namen* en *Henegouwen* zijn Leigroeven, welker ontginning men voor een ruim tijdperk geleden reeds beproefde, doch de ſlechtheid der wegen, maakte het vervoeren zoo bezwarend en moeijelijk, dat men het werk ſtaken moest. Vóór 15 à 20 jaren werd het werk hervat, doch zonder gevolg, omdat men de mededinging tegen die van *Fumay* in Frankrijk, niet konde volhouden. De daarſtelling van het Koningrijk der Nederlanden, bragt hierin gelukkige gevolgen te weeg. De eigenaars der inlandſche Leigroeven, hervatten den moed. Zij verbeterden hunne inrigtingen, en zagen hunne moeite met een gelukkig gevolg bekroond. — Men durft zich vleijen, dat de eigenaars dezer groeven, in ſtaat zullen zijn om in de geheele behoefte van het Rijk te voorzien, en niet alleen eene even deugdzame waar, maar ook tot eenen minderen prijs dan de buitenlanders te kunnen leveren. De belangrijkheid van dezen nieuwen tak van nationale nijverheid, is af te leiden, wanneer men nagaat, dat vóór eenige jaren, jaarlijks daarvan 30 millioenen van buiten 's lands, in onze Provincien werden ingevoerd.

Op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 zijn de voortbrengſelen van *drie* onzer inlandſche Leigroeven ingeleverd geworden, welke van eene goede ſoort waren. — Ten einde de ontginning onzer Leigroeven aan te moedigen,

(*) Van Aelbroek, Voorberigt, bl. 1. C. Dupin, Discours et Leçons enz., 2e Deel, bl. 177.

gen, heeft de Commisſie de *Bronzen* Medailles toegewezen aan:

De Heeren FOSSES EN COMP. te *Philipſtad.*

De Maatſchappij van ST. BARBE, te *Railleux.*

En de Maatſchappij der GROS-FAUX, te *Chimai.*

Lettergieterijen. (174) bl. 55.

Heeft *Haarlem* zich door den heldenmoed der edele vrouwe KENAU HASSELAAR reeds in den jare 1572 en 1573 in onze Vaderlandſche Geſchiedenis, roemvol onderſcheiden; — heeft zij gedurende vele Eeuwen, bijzonder ſedert de herroeping van het *Edikt van Nantes*, in een aantal belangrijke fabrijken van Zijden en half zijden, Wollen, Garen, Fluweelen, Gebloemde en Ongebloemde Stoffen, Linten, Linnen- en Garen-bleekerijen, Linnen- en Tafel-linnen-weverijen, Bloemkweekerijen enz. als eene ſtad van de hoogſte en belangrijkſte takken van Industrie uitgemunt; — was het binnen hare muren, dat LAURENS JANSZOON KOSTER, de uitvinding der Boekdrukkunst deed, waaraan de menschheid zoovele zegeningen verſchuldigd is, en waarvan de weldadige gevolgen, op de verdere beſchaving der wereld en uitbreiding van het Christendom, niet te berekenen zijn; — alsdan ſtrekt het, voor deze zoo veel roem in zich vereenigende ſtad, geenzins tot eenen geringen luister, van nog heden in haar midden al het ſchoone en belangrijke voor de Lettergieterij en Boekdrukkunst, vereenigd te zien, wat de beroemdſte inrigtingen van dien aard, in Europa kunnen opleveren.

Het zijn de Heeren JAN ENSCHEDÉ EN ZONEN te *Haarlem*, die op de tentoonſtelling daar ter plaatſe in 1825, ſtereotype platen hebben ingeleverd, eene van welke *Maleiſche* letters heeft; alsmede beweegbare *Javaanſche* letters, allen in hunne eigene fabrijk gegoten. Ook hebben zij hierbij gevoegd eene ſchoone proeve van al de ſoorten der drukletters, die uit hunne Gieterij, zoo wel

wel tot eigen gebruik, als ter aflevering, voort komen.

Het belangrijk rapport dat de commisfie over de groote uitgebreidheid van de inrigting dezer Heeren heeft uitgebragt, ftrekt ten bewijze, welk eene hooge belangftelling zij bij elk Nederlander waardig is, en geen wonder dan ook, dat door hen, aan de Heeren Jan Enschedé en Zonen, de hoogfte eervolle onderfcheiding eener *Gouden* Medaille is toegewezen geworden.

Op de tentoonftelling te *Gent* in 1820, hebben de Heeren *Gebroeders* Delemer te *Brusfel* een katern in folio ingezonden, met verfcheiden proeven hunner letters, teekens, vignetten, en verfierfelen van allerlei aard, als ook een klein werkje, op blaauw papier gedrukt, onder den titel Opthalmophile enz.

Deze letters, die in fraaiheid en fterkte uitmunten zijn alle te *Brusfel* door Nederlanders gegoten, welke de gebroeders Delemer daartoe opleiden, en die de Franfche werklieden hebben vervangen, door wier arbeid, gedurende vijf jaren, de grondflag voor deze Gieterij te *Brusfel* gelegd was. De Commisfie heeft aan deze Heeren de eervolle onderfcheiding der *Zilveren* Medaille toegewezen.

Op beide deze tentoonftellingen zijn ook onderfcheiden uitmuntende *Uitgaven* ingezonden en door de Commisfie bekroond geworden, als:

Op de tentoonftelling te *Gent* in 1820.

Aan Mevrouw de Wed. Loosjes, te *Haarlem*, en aan den Heer de Mat, te *Brusfel*, de *Zilveren* Medaille.

Aan de Heeren Goesin-Verhaeghe, de Busscher, en Houdin te *Gent*, Castemans te *Doornik*, de *Bronzen* Medaille.

Op de tentoonftelling te *Haarlem* in 1825.

Aan den Heer Marcel Hayez, te *Brusfel*, de *Zilveren* Medaille.

Loodwit. (184) bl. 57.

Het Loodwit is van een veelvuldig gebruik, en maakt

 eene

eene der voornaamſte verfſtoffen voor de ſchilders uit; het zij om op zich zelven of met kleuren vermengd te gebruiken, hetzij om de kracht van andere kleuren te verzwakken of te verminderen; of met temperen, tusſchenkleuren te maken; hetzij om aan de kleuren, die zij ſchilderen moeten, een behagelijk voorkomen te geven.

Het debiet van dit artikel is zeer uitgebreid; het wordt veel naar Frankrijk, Italien, Spanje, de Noordſche gewesten, en een gedeelte van Duitschland verzonden.

De Nederlandſche Loodwit-fabrijken, zijn ten allentijde zeer vermaard geweest. De Franſchen beroemen zich, dezelve thans te evenaren; het is echter bewezen, dat om hunne voortbrengſelen met eenig goed gevolg te ſlijten, zij zich nog van ons papier, waarin zij bij ons gepakt worden, moeten voorzien, en hoewel dan in Frankrijk gefabriceerd, wordt het echter als Hollandsch Loodwit door hen verkocht. Het is te hopen dat onze fabrijkanten al het mogelijke zullen aanwenden, om den alouden roem, van dezen grooten tak onzer nijverheid, ſtaande te houden, alzoo zij, door de vorderingen in de ſcheikunde, bij onze naburen, groote mededingers verkrijgen (*).

Marmergroeven. (189) bl. 58.

Onder de rijke voortbrengſelen die het Delfſtoffelijk Rijk in onze *Zuidelijke* Provincien oplevert, behooren ook onze aanzienelijke Marmergroeven, en het is voorzeker voor ons van niet weinig aanbelang, dat, behalve het marmer voor ſtandbeelden, en eenige andere marmers tot prachtwerk, het Koningrijk der Nederlanden, zich zelven voorzien kan. — Onze marmers en marmerachtige ſteenen zijn te *Parijs*, en in een vrij groot gedeelte van Frank-

(*) W. v. d. Vuurst, Beſchr. der Verfwaren, bl. 169.

Frankrijk, onder den naam van *Vlaamsche marmers* bekend, en vonden voor eenige jaren in dat land een groot vertier.

Op de tentoonstelling te *Gent* in 1820, zijn door de Heeren LEFEBVRE-CATERS EN ZOON te *Gent*, marmeren schoorsteenen, en door den Heer VOITURON, mede te *Gent*, marmeren schoorsteenen met marmeren vazen versierd ingezonden, wier schoone uitvoering aan beide deze Heeren de *Bronzen* Medaille heeft doen toewijzen.

Op de tentoonstelling te *Haarlem* in 1825 zijn ingezonden geworden:

Door den Heer J. B. K. DU BOIS, te *Termonde* een schoorsteenmantel van inlandsch marmer, uit eene groeve nabij *Beaumont*, in *Henegouwen*, *Florence* genaamd.

Door den Heer PROSPER-BROUEZ, te *Bergen* in *Henegouwen*, eene vaas van granietmarmer uit eene groeve te *Lens* van de schoonste polijsting.

Door den Heer SACQUELEN-TONNELIER, te *Doornik*, eigenaar van steengroeven in het dorp *Basècl s*, twee schoorsteenen van zwart marmer en een model van vloerwerk. — De Commissie heeft aan *ieder* dezer Heeren, voor hunne zeer schoone ingeleverde voortbrengselen, de *Bronzen* Medaille toegewezen.

Ten opzigte van de vierkante marmeren vloersteenen van den Heer SACQUELEN heeft de Commissie nog in het bijzonder doen opmerken, dat deze met tusschen gelegd wit marmer, eene schoone uitwerking doende, in de beiden gedeelten des Koningrijks een aanzienlijk vertier te weeg kunnen brengen, en wel vooral in het *Noordelijk* gedeelte, waar het gebruik van marmeren vloersteenen zoo algemeen is.

Toen ik in 1824 te *Antwerpen* was, bouwde men in de prachtige hoofdkerk van *Notre-Dame* een nieuw heerlijk *Hoog-Altaar*, van wit, zwart en rood marmer, dat alles van onze eigene inlandsche groeven afkomstig was.

De

De bouwing van hetzelve was opgedragen, aan den beroemden Architekt JOHANN BLOM; naar men mij zeide, zouden de kosten van dit Altaar op meer dan *twee Tonnen Gouds*, te ſtaan komen.

Het is te wenſchen dat onze groote rijkdom van inlandsch marmer, en de voortreffelijkheid van polijsting waarvoor hetzelve vatbaar is, meer en meer in onze *Noordelijke* Provincien bekend mag worden, ten einde zoo vele ſchoone gebouwen, als in dit gedeelte des Rijks, van tijd tot tijd geſticht worden, ook met een prachtig voortbrengſel van onzen Nederlandſchen grond, te kunnen verſieren.

Meekrap. (193) bl. 58.

De Meekrap is niet alleen eene der beroemdſte en meest gebruikt wordende, maar ook voor den Katoendrukker en Verwer, eene der onontbeerlijkſte en noodzakelijkſte Verfwaren; en daar deze wortel, bij ons Nederlanders, en wel bijzonderlijk in de Noordelijke Provincien, boven alle andere natien, op de voortreffelijkſte wijze geteelt en bereid wordt, zoo is het niet zonder reden, dat reeds van de vroegſte tijden af, de regeringen des lands, in den bloei en de welvaart dezer teelt, een hoog belang geſteld hebben. Grootendeels hebben wij het voordeel der Meekrap-teelt te danken, aan onze ziltige gronden, welke bij de uitwatering onzer hoofdrivieren en de zeegaten, in het Zuidwestelijk gedeelte onzes lands, gelegen zijn; maar ook niet minder, aan de goede wijze van kultuur en reeding derzelve, waaromtrent bijzonderheden plaats hebben, die in geen andere landen gevonden worden. De hooge oudheid van dit voortbrengſel is hieruit af te leiden, dat volgens MATTHIJS VAN DER HOUVEN (Handv. Kronijk B 7 bl. 229) de Meekrap hier te lande, reeds in de *zesde Eeuw*, is geteelt geworden; maar ook toen reeds, tot het verwen van lakens werd aangewend. In *Vlaanderen* werd zij reeds ge-

gewonnen in het jaar 1182, en voor 1551, was deze teelt, in *Zeeland*, algemeen in gebruik.

In Turkijen teelt men eenen *Meekrap-wortel*, die bij ons, onder den naam van *Alizary-wortel* bekend is. Deze wortel, ongemeen deugdzaam, en niet minder, maar beter van kwaliteit dan onze Zeeuwfche Meekrap-wortel, levert in de Zeeuwfche ftoven gereed, eene uitmuntende Meekrap op. Men heeft hier te lande, van dit zaad uit Turkijen ontboden, en de daarmede genomen proeven, hebben aanvankelijk, eenen zoodanig gunftigen uitflag gehad, dat het, althans in onze tegenwoordige rustige tijden, van veel aanbelang is, deze proeven voort te zetten. De Heer VAN DER VUURST is van oordeel, dat het zeker is, dat men met deze *Alizary* wortel het zoogenaamde *Turksch garen* verft, waarop men in vroeger tijden, hier te lande, premien heeft gefteld, om hetzelve zoo goed te verwen, als men in de *Levant* deed en nog doet; en fchoon daarvan genomen proeven, den gewenschten uitflag niet gehad hebben, zoo gelooft hij, dat de reden hierin zoude moeten gezocht worden, dat onze Meekrap door het droogen en reeden te veel van haren geest verliest, terwijl in Turkijen en in de Levant, die wortel *versch*, en dus zonder drooging en reeding, tot het rood verwen hunner garens, gebruikt wordt: en daar de Meekrap in ons eigen land groeit en voortteelt, ware deze proef, namelijk om met *verfche* Inlandfche Meekrapwortel garen te verwen dat aan het Turkfche gelijk was, gemakkelijk te ondernemen; terwijl zij, die dit eens wilden beproeven, den wortel van zijnen buitenften bast of fchors zouden moeten ontdoen.

De gewone oogst der Meekrap, welke men in de Noordelijke Provincien, en wel in *Zeeland*, in de *Overmaasfche landen*, en in de *Gelderfche* kwartieren teelt en inzamelt, offchoon *Zeeland* verre het meeste oplevert,

 wordt

wordt op 8,10 à 12,000 vaten; kleine oogſten 5 à 6,000 vaten, en ongemeen voordeelige oogſten, op 14 à 15,000 vaten gerekend. — De Heer PH. MILLER, begroot het gebruik der Engelſchen van onze Meekrap, op 180,000 ponden ſterling of 2.160,000 jaarlijks.

In *Vlaanderen* en wel op de *parochie van Dongeren*, heeft men zich op nieuw, op het winnen van Meekrap toegelegd, doch overigens wordt in onze *Zuidelijke* Provincien, dit zoo nuttig en onontbeerlijk gewas niet geteelt.

Als gewigtige opmerking voor onze Industrie vermeen ik nog het volgende te moeten mededeelen.

De Graaf CHAPTAL zegt in zijn werk de *l'Industrie Françaiſe*, 2 Deel, bl. 103.

Tot heden gaf de Meekrap ons eene roode kleur, die wel zeer vast en duurzaam was, maar weinig levendigheid bezat. De Heeren GONUS FRÈRES hebben het middel gevonden, om aan de Meekrap al den glans te geven, die het ſcharlaken van de Cochenille oplevert. In de ſchoone Katoenen-linnen-drukkerijen, brengt men Meekrap-rood bijna even ſchoon op het katoen, als die op het garen in onze verwerijen van ROUAAN en MONTPELLIER. Zijn wij niet genoeg in de ſcheikunde gevorderd, om hen dit na te kunnen doen? (*)

Pates de Gènes. Pasta di Genova, Mascaroni en *Vermicelli.* (219) bl. 61.

Zijn uit meel-deeg vervaardigde fijne en ſterke draden, die veelvuldig in ſoepen gebruikt worden. In Duitschland hebben zij den naam van *Nudeln* en worden ook tot andere figuren bereid. De Genueeſche *Paste* zijn voortref-

(*) W. v. D. VUURST, Beſchr. der Verfwaren, bl. 180 en 188.
J. KOPS, Magaz. van Landb., 2 D., bl. 251.
VAN AELBROEK, bl 243.

treffelijk en algemeen beroemd. Zij worden naar Spanje, Portugal, Frankrijk, Engeland, de Nederlanden, Rusland en Amerika verzonden. De *Paste communi* worden in *Vermicelli*, *Lasagnette* en *Maccaroni* onderscheiden. Tot gebruik voor Genua enz. verkiest men de gele, aan welke door saffraan die kleur gegeven wordt. Van de *Vermicelli Soprafini* klimt de fijnheid af van N°. 1 tot 4. Onder *Pastine all'uso di Caglia*, verstaat men de kleine *Paste* van allerlei gedaante, zij dragen den naam van *Piselli*, *Pontelle*, *Stellette*, *Lenticchie*, *Annelette*, *Armelette* enz. (*)

Porselein-fabrijken. (233) bl. 62.

De Porselein-fabrijken van *Sevres* in Frankrijk en van *Meissen* in *Saksen* zijn zeer beroemd. Die van *Sevres* bezogt ik in 1801 en die van *Meissen* in 1803.

De grondstof voor die van *Sevres* verkrijgt men van *Bar-sur-Aube*, *Epinay* en andere plaatsen, en is eene zuivere klei. Ook eene soort van aarde van *Limousin* die veel glimmer bevat. De grondstof voor de Saxische fabrijk te *Meissen*, is de zoogenaamde Porseleinaarde die bij *Aue*, eene kleine bergstad in het Ertzgebergte, in het ampt *Schwarzenberg*, gegraven wordt. Ook eene aardsoort van *Leidlitz* bij *Meissen* wordt veel daartoe gebruikt.

Men is in Europa geslaagd, het *Chinesche* Porselein na te maken, sedert men aldaar de *Kaolin*, een der hoofddeelen van het Chineesch porselein, ontdekt heeft. Het *Doorniksche* porselein is een namaaksel van het echte porselein, doch de *Kaolin* is er geen bestanddeel van, maar daarentegen de *weedasch* een der voornaamste.

De Heer FABER, te *Brussel*, door het Bewind ondersteund, heeft in die stad eene fabrijk van fijn porselein op-

(*) NEMNICH's, Tagebuch, 7e D. bl. 57.

opgerigt, waarvan hij op de tentoonſtelling te Gent in 1820 een volledig wit ſervies en eenige andere ſtukken heeft ingezonden, als ook op die te *Haarlem* in 1825 borden en vazen, wier vorm, verguldſel en ſchilderwerk, ſchitterend fraai waren.

Die Heer beoefent ſedert verſcheidene jaren ook aldaar de kunst, om Saxisch porſelein te ſchilderen en te vergulden, en heeft het daarin tot eenen zoo hoogen graad van volmaaktheid gebragt, dat dit ſchilder- en verguldwerk, met het beste daarvan in *Frankrijk*, kan gelijk geſteld worden.

Men mag dus deze fabrijk als zeer belangrijk beſchouwen, daar zij ons vrijſtelt van de cijnsbaarheid, die wij voorheen aan Frankrijk verſchuldigd waren, en waarvoor aanzienlijke ſommen gelds aan dat land betaald werden. Het is ter belooning en aanmoediging van een en ander, dat reeds door de Commisſie in 1820 aan den Heer FABER, de eervolle onderſcheiding der *Gouden* Medaille is toegewezen geworden.

Ook in 1820 te *Gent*, heeft de Heer DEBETTIGNIES te *Doornik*, porſeleinen borden van veelſoortig ſchilderwerk, ſerviezen voor dagelijksch gebruik en desſertborden enz. ingezonden, alsmede de Heer JACQUES FOURMY en L. WINAND te *Andennes*, onderſcheiden porſelein, iets van het Doornikſche en Franſche in zich vereenigende.

De Commisſie heeft aan den Heer DEBETTIGNIES de *Zilveren*, en aan de Heeren FOURMY en WINAND de *Bronzen* Medaille toegewezen.

Deze laatſte de Heer L. WINAND te *Andennes*, heeft op de tentoonſtelling te *Haarlem* in 1825 zijne inzendingen hervat, en eene zoodanige vordering in zijne voortbrengſelen aan den dag gelegd, dat de Commisſie aan hem de *Zilveren* Medaille heeft toegekend.

De Heer BROGNIART heeft voor de fabrijk van *Sevres* twee nieuwe kleuren ingevoerd, welke door hem van

het

het *Chrome* en *Platina* verkregen worden. Men moet ook erkennen dat de Franſchen eene groote ſchoonheid en ongemeene bevalligheid aan hunne porſeleinen - vormen weten te geven, welke alle navolging verdient, en hunne voortbrengſelen ook buitenlands zeer gezocht doet zijn (*).

Steendruk. (275) bl. 68,

De kunst van ſteendruk, is voor ruim 20 jaren, door den Heer SENEFELDA, te *Munchen*, uitgevonden. In 1802 werd zij door den Heer ANDRÉ van *Offenbach*, het eerst in Frankrijk ingevoerd. Zijne eerſte uitgaven waren onderſcheiden ſtukken van ſchrijfkunst, muzijk, enz. maar daar hij er niet de voordeelen van inoogstte, welke hij zich daarvan had voorgeſteld, verkocht hij zijn patent, aan de Heeren CHORON en LE DUC voor de muzijk, en aan de Heeren BALTAR en DESMARAIS, voor de platen. Naderhand, in 1812, is de Heer LASTEYRIE, getroffen door den invloed welken deze uitvinding op de nijverheid hebben konde, zelve naar Duitschland gegäan, beoefende aldaar in perſoon deze nieuwe kunst, maakte zich eigen met alle derzelver bijzonderheden, en kwam te *Parijs* terug, met de teekenpennen, inkt, en al hetgeen tot de eigene uitoefening van ſteendruk in Frankrijk noodig was. Door de politieke omſtandigheden werd zijne werkplaats niet voor 1816 opgerigt. De Heer ENGELMAN rigtte er na eenigen tijd eene tweede op.

Toen deze nieuwe tak van nijverheid ingang vond, vereenigden zich in *Parijs*, de bekwaamſte kunſtenaars, met de vermaardſte Geleerden, om deze kunst, tot eenen hoogen graad van volmaaktheid te brengen. De beroemdſte teekenaars bevlijtigden zich in dit vak, en bragten wel-

(*) Rapport der Commisſie van 1820, bl. 215. CHAPTAL, de l'Industrie Française, 2 D. bl. 105.

weldra meesterſtukken te voorſchijn, die de bewondering van een ieder gaande maakten, en het bewijs opleverden, dat men te *Parijs* in weinig tijds, in deze nieuwe kunst, meerdere vorderingen had gemaakt, dan in Duitschland, in een tijdvak van 18 jaren.

Bij zoo vele voortreffelijke kunſtenaren als wij in Nederland bezitten, die de Teekenkunst beoefenen, en bij de bijzondere begaafdheden onzer natie, om de kunſten van andere volkeren, niet alleen na te bootſen, maar zelfs te overtreffen, is het inderdaad te verwonderen, dat de *Steendruk-kunst*, bij ons nog zoo zeer ten achteren, en, althans in de Noordelijke Provincien, nog van zeer weinig aanbelang is.

Het is de Heer Jobard te *Bruſſel*, aan wien wij tot nog toe, de ſchoonſte voortbrengſelen verſchuldigd zijn, die de kunst der ſteendruk in Nederland oplevert, en het ſtrekt tot geen gering genoegen, dat zijn Ed. ſteeds voortgaat, met aan zijne inſtelling, eene meerdere uitgebreidheid te geven. Bij het bezigtigen zijner Steen-drukkerij, was ik getroffen van het aantal jonge kunſtenaren, die in de grootſte verſcheidenheid van onderwerpen, met het teekenen op ſteen bezig waren, en waaronder zich voortreffelijke ſtukken voordeden.

Op de tentoonſtelling te *Gent* in 1820, heeft de Heer Jobard, een groot aantal ſteendrukplaten, als portretten, landkaarten, planten, vruchten, inſekten, en andere voorwerpen ten toon geſteld, welke allen zeer goed geteekend, zorgvuldig gedrukt, en overal gelijk waren, en het bewijs opleverden, dat zijn Ed. de zwarigheden der halve ſteenbereiding zoo wel heeft weten voor te komen, als te overwinnen, en zich deze kunst zeer goed heeft eigen gemaakt.

Ook de Heer van de Steene (de Zoon) te *Brugge*, heeft op deze tentoonſtelling, twee ſteendrukplaten die wel geteekend en met zorg behandeld waren, ten toon ge-

gesteld. Deze Heer, staat aan he. hoofd eener *Steendruk-maatschappij*, welke te *Brugge* gevestigd is, en reeds verscheiden gedeelten dier kunst, verbeterd heeft. Zijne drukken hadden veel kracht, en toonden, dat hun maker, de moeijelijkheden, die in het steendrukken voorkomen, meester was.

De Commissie heeft aan den Heer JOBARD te *Brussel*, en den Heer VAN DE STEENE (den Zoon) te *Brugge*, de *Bronzen* Medaille toegewezen.

Eene gelijke *Bronzen* Medaille, heeft de Commissie toegewezen, aan den Heer JOBARD te *Brussel*, en de Heeren DE WASME EN COMP. te *Doornik*, voor hunne ingeleverde voortbrengselen op de tentoonstelling te *Haarlem* in 1825. Den eersten voor zijne uitvoering der kunst van steendruk door middel van gegomde taf, welke hij *Diagraphie* noemt. Den tweeden voor ontleed- en plantkundige teekeningen, welke zeer goed waren uitgevoerd (*).

Steenkolen-mijnen. (278) bl. 69.

De Heer NEMNICH noemt de Steenkolen, de eerste bron van den Britschen nationalen rijkdom. Waar toch zouden de stoom-werktuigen, die ziel der fabrijken en de moeder der onbegrensde machinerie blijven, wat toch zoude er van de Katoen- en Laken-fabrijken en in het algemeen, van alle de inrigtingen, die door stoom worden in werking gebragt, worden, indien niet Engeland, bij zijne overige groote behoefte aan brandstoffen, met zulk eenen onmetelijken rijkdom van Steenkolen mijnen, door de natuur was begunstigd geworden? Wat de stoom-werktuigen in Engeland op zich zelve betreft, de gelukkige uitwerkselen die deze nuttige uitvinding heeft te weeg gebragt, gaan schier alle geloof te boven. Engeland heeft die te danken, aan het

(*) CHAPTAL, de l'Industrie Française, 2 Deel, bl. 108.

het vernuft en de voortreffelijke werkplaatfen van de Heeren WATT en BOULTON te *Soho* bij *Birmingham.* Men heeft berekend dat van 1774 tot 1824, uit hunne fabrijk alléén, een getal van ftoom-machines zijn voortgekomen, wier gezamenlijk vermogen, gelijk ftaat met de uitoefening der krachten van *honderd duizend paarden* of van *zeven maal honderd duizend menfchen.* Hetgeen de overige fabrijkanten, als kweekelingen van de Heeren WATT en BOULTON aan ftoom-machines vervaardigd hebben, wordt gerekend op het vermogen van *twee maal honderd duizend paarden*, of *één millioen, vier maal honderd duizend menfchen*, zoodat de in 1824 beftaande werk-kracht van alle tot dien tijd toe in Engeland vervaardigde ftoomwerktuigen, gerekend werd gelijk te ftaan, met het vermogen of de krachten van *drie maal honderd duizend paarden*, of *twee millioenen en éénmaal honderd duizend menfchen!*

Het is eene groote weldaad der natuur, dat zij ook *Nederland*, met eenen onuitputtelijken voorraad van fteenkolen, befchonken heeft. Reeds in 1198 werd de eerfte kolen-mijn bij *Mont public* in den omtrek van *Luik*, door eenen fmid van *Plenevaux*, HOUILLEUX genaamd, ontdekt (*). Men heeft federt meerdere mijnen gevonden, en gedurende al die Eeuwen niet opgehouden eene delfftof te graven, welker voorraad, naarmate men met het delven voortgaat, in plaats van te verminderen, fteeds toeneemt, en ook nog in vele volgende Eeuwen, voor geene uitputting, vreezen doet.

Wij hebben dus in ons land, even zoo wel als in Engeland, alle de eigene middelen en grondftoffen, die wij tot verbetering en uitbreiding van onze fabrijken noodig heb-

(*) Hiervan heeft de Franfche benaming van *Houille* zijnen oorfprong verkregen.

hebben, en het zal dus alleen van onze eigene Industrie, en ondernemings geest afhangen, om fpoedig, door het al meer en meer invoeren der onderfcheidene doelmatige machinerie, onze fabrijken op eene hoogte te brengen, dat zij voor geene buitenlandfche mededinging, meer te vreezen hebben; waardoor zoo vele belemmerings-ftelfels als van zelven, zullen vervallen, en de meer vrije handel, bij de onmetelijke bronnen en gelegenheden van deszelfs vertier, deze onze eigene fabrijkgoederen, naar alle oorden der wereld zal verfpreiden; waardoor aan ons nog eens de fchoone dagen van voorfpoed kunnen worden terug gefchonken, die in vroegere Eeuwen, aan onze Voorvaderen, zijn ten deel gevallen! —

Ik zal dit Artikel befluiten met eenige zeer merkwaardige en opmerkelijke woorden van den beroemden Baron Charles Dupin in zijn *Avis aux Manufacturiers et aux Chefs d'Ateliers* uitgefproken in zijne Redevoering, gehouden op den 11 November 1824 in *l'Amphithéatre du Conservatoire Royal des Arts et Metiers te Parijs*, waarin hij onder anderen zegt:

„ Men vaart hevig uit *tegen het Gouvernement*, en beklaagt zich, dat het met te weinig ijver werkzaam is, om het inkomen van vreemde voortbrengfelen in Frankrijk te beletten, eene toelating, die haar echter flechts op denzelfden gelijken voet ftelt, als onze voortbrengfelen van denzelfden aard."

„ Men vaart uit *tegen het Wetgevend ligchaam*, zoodra men gewaar wordt, dat hetzelve niet met genoegzaam overdreven belastingen, die vreemde voortbrengfelen bezwaart, die men zich niet verwaardigen wil met de onze gelijk te ftellen, veel minder, hunne kwaliteiten voor beter als die der onze te erkennen."

„ Eindelijk vaart men uit *tegen de Verbruikers*, dat zij zoo weinig Vaderlandsliefde bezitten, om de voortbreng-

fe-

felen van vreemden boven die te ftellen, welke, wel is waar, *fransch* zijn, maar die de verbruiker, echter meer kostbaar, minder duurzaam, minder fchoon, en van mindere fijnheid acht, dan die der vreemden, enz."

„ Moet men nu gelooven, dat het *Gouvernement*, het *Wetgevend ligchaam*, en de *Verbruikers*, *onregtvaardig* handelen? – Neen!"

„ Het eenig (en alles afdoend) middel, om de pogingen onzer wedijveraars, vruchteloos te maken, den fmokkelhandel uit te roeijen, en de Concurrentie te trotfeeren, is, om wezenlijk beter (en goedkooper of ten minften tot geen hoogeren prijs) te fabriceren, als alle onze mededingers."

„ Alsdan zal men aan de Hooge Regering geene verzoekfchriften inleveren, om verbod-ftelfels uit te vinden, noch Traktaten te fluiten om ons eenen voorrang bij andere volkeren te verfchaffen, aan wier voortbrengfelen, als beter zijnde dan de onze, door de verbruikers, niettegenftaande alle deze middelen, evenwel boven die van Frankrijk, de voorkeur gegeven wordt."

Onze onbevooroordeelde, en waarheidlievende *Nederlandfche* fabrijkanten, zullen, zoo ik vertrouw, de juistheid dezer woorden van den Baron DUPIN, gaarne toeftemmen, en als het wezenlijkfte en overtuigendfte middel tot den toenemenden en beftendigen bloei en welvaart, ook onzer *Nederlandfche* fabrijken, erkennen. (*)

Zand. (347) bl. 81.

Ik zal hier flechts van twee belangrijke foorten van Zand in onze *Noordelijke* Provincien, gewag maken.

1°. Het *wit Harger*, of Noord-Holländsch *Glas-zand*, dien-

(*) NEMNICH's, Neueste Reife, bl. 41. C. DUPIN, Discours et Leçons, 2e Deel, bl. 143 en bl. 154.

dienftig niet alleen voor *Glasblazerijen* maar inzonderheid voor *Aardewerks-fabrijken*, gelijk ik op bladzijde 95 en 138 reeds heb aangewezen, er bij herhaling bijvoegende, dat het te wenfchen ware, dit zand met meerder belangftelling in onze inlandfche fabrijken gebruikt mogt worden, om de billijke klagten en verwijtingen te doen ophouden, dat wij met geduldige oogen kunnen aanzien, dat de Engelfchen en Duitfchers dit zand van ons weghalen, en tot belangrijke einden gebruiken, die wij zelve verwaarloozen.

Van hoe veel aanbelang deze Harger-zanderij geacht wordt, is hieruit nader af te leiden, dat dezelve door den Rentmeester der Domeinen, voor min of meer dan *f* 2,400 verpacht wordt. De pachter, moet acht à tien paarden, en drie of vier karren houden, om het zand, aan de naast bij gelegene vaart, welke circa honderd roeden van de Mijnderij afligt, te leveren; hier komen nog bij drie à vier knechts, en men betaalt voor iedere kar, die fchaars vier kleine kruiwagens bevat, zes ftuivers of 30 cents, terwijl men in de Hollandfche *Voorhouter-*, *Katwijker-* en *Hillegommer*-zanderijen, voor eene groote fchouw vol, zóó veel geeft, of wel, voor 't last gemeen zand, één ftuiver of 5 cents betaalt. Hier komt nu nog bij, het vervoeren naar de fchepen, waarvan eenige fchippers, om het als ballast naar de Engelfche of andere fchepen te brengen, een wezenlijk beftaan hebben. Dit alles zijn genoegzame bewijzen, dat door de buitenlanders, eene groote waarde op de verkrijging van dit zand gefteld wordt.

Door onze Noord-Hollandfche vrouwen, wordt dit zand ook veel tot *fchuur-zand* gebruikt, om dat hetzelve het gefchuurde werk niet blaauw maakt.

Ten 2en. Het *wit Naarder Glas zand*, hetwelk in witheid zelfs nog het *Harger* en andere zanden overtreft, en veel tusfchen de Naarder beddingen gevonden wordt.

Ook dit zand verdient tot eene nuttige aanwending in de hier bovengenoemde en andere fabrijken, onze wezenlijke belangſtelling en naauwkeurig onderzoek (*).

(*) J. le Francq van Berkhey. Natuurlijke Historie van Holland, 2 D. 2e St. bl. 690 en 699.

KORT

KORT OVERZIGT

VAN DEN

STATISTIEKEN STAAT

VAN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

Van Bladzijde 1 tot 30.

Bl.

2. § 1. *De uitgebreidheid en verdeeling der Nederlanden.*

3. De uitgebreidheid van het grondgebied, is voor de Noordel. Provincien. . 691 - 83
en voor de Zuidelijke Provincien. . . . . . . 1041 - 26

te zamen 1733 09 □ zee-mijl.

Het is verdeeld in 18 provincien, waarvan de gezamenlijke hoeveelheid gronds, eene ruimte beslaat van 4,280,732 30 bunders, bestaande uit:

Bl.		Bunders.
4.	Bouwlanden, de Braaklanden daaronder begrepen.	1,666.254
5.	Bosschen.	600,000
—	Hooi- en Weilanden.	879,000
—	Boomgaarden.	27,000
—	Moeslanden.	55,000
—	Boschjes, Heigronden, enz. enz.	215,198
—	Moerassen en Poelen.	70,000
—	Kanalen, Rivieren, enz. enz.	548,750
—	Wegen en Gebouwen.	219,530
	Bunders. .	4,280,732

Q 2 §. 2.

§ 2. *De Bevolking der Nederlanden.*

Bl.

6\. Het getal der inwoners bedraagt 5,500,000 op eene uitgestrektheid van 1733-09 □ zee-mijlen, hetgeen 3,174 inwoners, op ééne □ zee-mijl uitmaakt (*).

§ 8. *De voortbrengselen van den grond.*

7\. 1°. Begrooting van het kapitaal der Grond-Eigendommen.

					p. Bund.	
8.	1,666 254	Bund.	Bouwland . .	à *f*	400	*f* 666,501,600
—	600 000	—	Bosschen. . .	à -	200	- 120,000,000
—	600,000	—	Weiland. . . .	à -	1,000	- 600,000,000
—	279 000	—	Hooiland. . .	à -	100	- 27,900,000
—	27,000	—	Boomgaarden.	à -	400	- 10,800,000
—	55,000	—	Moeslanden, .	à -	1,200	- 66,000,000
—	215,198	—	Boschjes, Heigronden enz.	à -	50	- 10,759,900
			Transportere . .			*f* 1,501,961,500

Bl.

(*) Volgens de Staats-Almanak van 1826 is de bevolking thans 3,350 inwoners op eene □ zee-mijl, als:

		Transp.	4,194,773
N. Braband	324,071	Zeeland	122,821
Z. Braband	469,257	Namen	180,711
Limburg	307,177	Antwerpen	380,535
Gelderland	269,926	Utrecht	111,240
Luik	315,000	Vriesland	189,656
Oost-Vlaanderen . .	659 003	Overijssel	153,458
West-Vlaanderen . .	542,009	Groningen	146,990
Henegouwen . . .	515,180	Drenthe	49,715
Holland	794,150	Gr. H. Luxemburg . .	274,812
Transp.	4,194,773	Totaal	5,804,711

Transport . . *f* 1,501,961,500

Bl.			p. Bund.	
9.	70,000 — Moerasfen en Poelen.	. . à -	40 -	2,800,000
—	200,000 Boerenwoningen à *f* 500 per perceel.	. . .	-	100,000,000
				f 1,604,761,500

Middelen tot den Landbouw.

—	1,343,636 osfen en koeijen.	à *f* 67½ p. ft.	*f*	90,695,430
10.	532,554 vaarzen en kalveren. . . .	à - 20	— -	10,651,080
—	353,882 paarden boven 3 jaar. . . .	à - 125	— -	44,235,250
—	86,515 veulens onder de 3 jaar. . . .	à - 50	— -	4,325,750
—	1,421,702 fchapen, . .	à - 4	— -	5,686,808
—	540,000 varkens. . .	à - 15	— -	8,100,000
—	18,000 ezels. . . .	à - 12½	— -	225,000
—	6,966,666 hoenders en hanen, als ook kalkoenen, ganzen, enz.	. . .	-	3,285,332
—	Voor het mobilair van 200,000 Boerderijen, à *f* 500 p. ftuk.	. .	-	100,000,000
			f	267,204,650
—	Hierbij het kapitaal der Grond-eigendommen van bl. 9.	. . .	-	1,604,761,500
—	Bedraagt het geheele kapitaal der Grond-eigendommen.	. . .	*f*	1,871,966,150

11. 2°. Begrooting van de *ruwe opbrengst* der Grond eigendommen. De opbrengst der Bouwlanden, is:

Bl.	Mudden.		p. Mud.		
11.	4,569,234	tarwe en ſpelt	à f 7.	f 31,984,638	
—	8,820,572	rogge en masteleîn.	à f 4.	- 35,282,288	
—	1,911,477	boekw.	à f $3\frac{1}{4}$	- 6,212,300	
—	2,647,424	zomer en wint. garst.	à f 4.	- 10,589,696	
12.	1,365,120	drooge groentens.	à f 6.	- 8,190,720	
—	11,812,250	aardappelen.	à f 1.	- 11,812,250	
—	7,132,006	haver.	à f 3.	- 21,396,018	
					f 125,467,910

Voor verkoop aan de ſlagters, van

—	177,518	osſen en koeijen	à f 100.	f 17,751,800
—	235,235	kalveren	à f $7\frac{1}{2}$	- 1,764,262
—	284,340	ſchapen	à f 5.	- 1,421,700
—	520,000	varkens	à f 25.	- 13,000,000
				33,937,762

13. Voor de geheele opbrengst van het gevogelte. 3,244,000

14. De opbrengst van melk van 671,818 ſtuks koeijen à f $12\frac{1}{2}$. 8,397,725

— Van 144,833 lammeren om te ſlagten à f $2\frac{1}{2}$. 362,082

— De opbrengst van melk van 300,000 ſchapen à $37\frac{1}{2}$ cents. 112,500

15. Het voordeel in den aangroei der veulens, geſchat op 1,622,175

— Het voordeel in den aangroei van bullen en vaarzen. 8,432,105

Transportere . . . f 181,576,259

Voor

Bl. Transport . . . ƒ 181,576,259

— Voor aanwinst van 118,450 ſtuks dragende ſchapen. . . .	162,868
15. Voor opbrengst van de visſcherij in meeren en rivieren, over eene oppervlakte van 548,750 bunders à ƒ 2 per bunder.	1,097,500
— De opbrengst van de bijenteelt. .	1,000,000
16. De opbrengst van 27,000 bunders boomgaard à ƒ 30. . . .	810,000
— De opbrengst van 55,000 bunders Moesland. à ƒ 300. . . .	16,500,000
17. Aan de waarde van droge voeragie dat door het vee op de plaats zelve verbruikt is, gerekend tegen 5 pc. van ƒ 27,900,000. . . .	1,395,000
— De waarde van voeragie die *niet* op de plaats zelve verbruikt is. . .	67,853,077
— De waarde van 2,132,553 N. ℔ ſchapen-wol à ƒ 1 p. N. ℔. . .	2,132,553
18. De opbrengst van 40,000 hectoliters wijn à ƒ 5. . . .	200,000
— De opbrengst van 134,000 bunders vlas en hennip. . . .	15,000,000
— De opbrengst van kapping van 30,000 bunders houtgewas à ƒ 175. . .	5,250,000
— De opbrengst van 6,000 bunders tabak à ƒ 500.	3,000,000
— De opbrengst van 20,000 bunders hoppe à ƒ 400. . . .	8,000,000
— De opbrengst van 567,000 hectoliters koolzaad enz. à ƒ 7½. . .	4,252,500
— De opbrengst van 18,000 bunders meekrap.	6,000,000

Transportere . . ƒ 314,229,757

Transport. . . *f* 314,229,757

Bl.

18. De opbrengst van huiden van geſtorven paarden, gerekend op . . 0.88,373

— Bedraagt de geheele ruwe opbrengst der Grond eigendommen. . . *f* 314,318,130

3°. Begrooting van de *zuivere opbrengst* der Grond-eigendommen.

De *ruwe opbrengst* der Grond-eigendommen, bedraagt. *f* 314,318,130

Hiervan gaat af.

Voor kosten van zaden en mest gerekend op ⅕ van de waarde der opbrengst, van hetgeen de landbouwer inzamelt, zijnde:

van de Bouwl. voor	*f* 125,467,910
„ hennip en vlas voor -	15,000,000
„ tabak voor -	3,000,000
„ hoppe voor -	8,000,000
„ koolzaad enz. voor -	4,252,500
„ meekrap voor -	6,000,000
„ moesland voor -	16,500,000
„ boomgaarden voor -	810,000
	f 179,030,410

19. waarvan een ⅕ ged. bed. *f* 35,806,082

Transport. *f* 35,806,082

Huur-

Bl.			
	Transport .	*f* 35,806,082	*f* 314,318,130
19.	Huurloon van 400.000 mannen en vrouwen à *f* 60	*f* 24,000,000	
20.	Onkosten voor maaijen, hooijen, oogften, dorsfchen enz. gerekend op $\frac{1}{12}$ van de opbrengst der korenlanden, zijnde van de fom van *f* 125,467,910. -	10,455,659	
—	En van de hooilanden van *f* 67,853,077, . . . -	5,654,423	
—	Reparatien aan gebouwen, onderhoud der werktuigen enz. gerekend op $\frac{1}{20}$ van *f* 200,000,000. -	10,000,000	
—	$\frac{1}{12}$ fterfte van 353,882 paarden, zijnde 29,490 paarden à *f* 125 p. ftuk. -	3,686,250	
—	Het jaarlijksch verouderen der paarden insgelijks als boven op $\frac{1}{12}$ verlies gefteld, dus 29,490 paarden à *f* 125. . . . . . -	3,686,250	
21.	Sterfte van hoornvee, als osfen, koeijen, bullen en vaarsfen, gerekend op 2 proc. van 't kapitaal, zijnde van de osfen en koeijen. . . *f* 90,695,430 van de vaarz. en kalveren. - 10,651,080 zijnde te zam. - 101,346,510 à 2 pc.	2,026,930	
	Transportere .	*f* 95,315,594	*f* 314,318,130

Bl.			
	Transport .	*f* 95,315,594	*f* 314,318,130
21.	Sterfte van fchapen, gerekend op 5 proc. van 't kapitaal van *f* 5,686,808. .	284,340	
—	Sterfte van varkens, ezels, gevogelte enz. enz. -	263,872	
—	Het onderhoud van 200,000 huisgezinnen à *f* 187½. . . . . -	37,500,000	
22.	Voor de confumptie van voeder voor de boerenpaarden. . . . . -	77,694,939	
			· 211,058,745
—	Blijft over aan zuiver montant van opbrengst der Grond-eigendommen.		*f* 103,259,385

23. 4°.) *De Delfftoffelijke voortbrengfelen.*

De mijnen, brengen aan huurloonen, dagloonen, verkoop en gebruik der delfftoffelijke zelfftandigheden, een kapitaal in omloop van *f* 25,000,000.

5°.) *De Visfcherijen.*

24. De confumptie van *rivier-visch* over 5,500,000 inwoners gerekend 22½ cents per hoofd, maakt *f* 1,237,500.

De confumptie der *zee visch*, wordt globaal berekend op een beloop van *f* 10,000,000.

---

§ 4. *De Nijverheid.*

25. Het getal der werklieden, ambachtslieden, enz. der kun-

Bl.

kunſten en handwerken, *op het platte land*, worden gerekend op 12,000 (3 per gemeente). Ieder dezer werklieden wordt vooronderſteld, een daghuur te verdienen van 75 cents daags, hetgeen over 300 dagen in één jaar uitmaakt, eene ſomma van *f* 2,700,000.

Het getal der werklieden, ambachtslieden, enz. der kunſten en handwerken, *in de ſteden*, wordt gerekend op 60,000 makende à 75 cents voor daghuur, over 300 dagen in het jaar, eene ſomma van *f* 13,500,000 en dus voor verdiende daghuren van 72,000 werklieden enz. gezamenlijk een montant van *f* 16,200,000.

26. De jaarlijkſche opbrengst der *manufakturen* van allerhanden aard, wordt berekend op *f* 300,000,000 en de winst van fabricering dezer voortbrengſelen op één derde derzelver waarde zijnde *f* 100,000,000.

---

§. 5. *De Koophandel.*

— De Landbouw levert volgens bladzijde 22 aan den koophandel eene opbrengst van *f* 103,259,385.

27. Deze ſom wordt nog vergroot met een kapitaal van *f* 335,000,000 voortſpruitende uit de opbrengst der delfſtoffen van *f* 25,000,000; van de visſcherij (die der rivier visch uitgezonderd) van *f* 10,000,000; en van de manufakturen van allerhanden aard van *f* 300,000,000, zijnde hier niet in begrepen 30 à 40 millioenen guldens voor koloniale produkten. De voordeelen van dezen handel, kunnen gelijk ſtaan, met die der manufacturen, zijnde van bijna *f* 100,000,000.

28. Ten aanzien eener berekening van het beloop van gereed geld, dat bij den koophandel in omloop is, is tot grondſlag genomen; dat de inkomſten van den Staat, betrekkelijk het *baar* geld, in evenredigheid ſtaan,

m.

ſtaan, als 1 tot 4, volgens hetwelk dit een montant zoude opleveren van *f* 321,000,000 zijnde op eene bevolking van 5,500,000 inwoners, *f* $58\frac{4}{11}$ voor elk inwoner.

---

§ 6. *De Buitenlandſche Koophandel en Zeevaart.*

29. De waarde van in- en uitvoer over zee wordt begroot op	*f* 173,960,000
30. De waarde van het vervoer over land. . . . . . -	76,040,000
— Geheel beloop van den buitenlandſchen koophandel en zeevaart. . . .	*f* 250,000,000

AAN-

AANWIJZING
DER
BIJVOEGSELS
VAN DEN
VERTALER.

Blee-

Ka-

NAMEN DER PLAATSEN (*)

VOORKOMENDE IN DEN

STATISTIEKEN STAAT

Van Bladzijde 30 tot 84.

NB. De *Cijfers* ter zijde der namen gesteld, komen overeen met die, welken in den *Statistieken Staat*, vóór elk artikel van nijverheid geplaatst zijn, zoo dat, beide met elkander vergelijkende, men daardoor in staat is, alle de takken van nijverheid te leeren kennen, die ieder plaats, afzonderlijk oplevert.

---

1. *Noord-Braband.*

2. *Zuid-Braband.*

Ber-

(*) Dit Register is opgemaakt naar dat hetwelk achter den tweeden Franschen druk staat.

3. *Limburg.*

4. *Gelderland.*

Vaas-

5. *Luik.*

6. *Oost-Vlaanderen.*

7. *West-Vlaanderen.*

Heu-

8. *Henegouwen.*

Hai-

9. *Holland.*

Dor-

10. *Zeeland.*

11. *Namen.*

Saint-

Her-

ER·

E R R A T A.

Bl.	regel	ftaat:	lees:
8.	20	*f* 10	*f* 5
26.	28.	*f* 103,255,290	*f* 103,259 385.
28.	6.	*f* 58,$\frac{4}{11}$ cents.	*f* 58$\frac{4}{11}$.
31.	3.	omtrek vindt	omtrek van Brusfel vindt
—	14.	(360)	(359)
32.	25.	Antwerpen, Brugge,	Antwerpen, Gheylisfem, Brugge

Bl.	regel	ftaat:	lees:
34.	11.	(342)	(341)
—	16.	(342)	(341)
—	20.	(219)	(218)
35.	2.	(154)	(153)
36.	27.	(216)	(215)
37.	15.	(137)	(136)
38.	3.	(149)	(148)
—	5.	(149)	(341)
—	29.	(360)	(359)
39.	7.	(336)	(335)
—	9.	(336)	(335)
—	13.	(336)	(136)
—	24.	(149)	(148)
40.	25.	(177)	(176)
44.	24.	(305)	(304)
45.	27.	(342)	(341)
46.	19.	(336)	(335)
—	20.	(336)	(335)
—	22.	(336)	(335)
—	32.	(177)	(176)
47.	23.	(336)	(335)
—	30.	(134)	(136)
51.	6.	(149)	(148)
—	11.	(362)	(361)
—	26.	Brusfel, Gent.	Brusfel, Luik, Gent.
62.	2.	Brugge, 's Gravenhage.	Brugge, Gent, 's Gravenhage.
65.	20.	(336)	(335)
66.	3.	(360)	(359)
67.	28.	St. Nicolaas Vaals,	St. Nicolaas, Maastricht, Vaals.
68.	13.	(343)	(341)

Bl.	regel	ftaat:	lees:
69.	11.	(287)	(278)
70.	2.	(360)	(359)
71.	33.	(337)	(335)
75.	19.	Gent.	Gent, Maastricht
80.	16.	(339)	(341)
85.	4.	In 1794.	In 1749.
90.	6.	*f* 200	*f* 100
92.	5.	*f* 40.	*f* 400
101.	23.	Daornik	Doornik.
108.	7.	Daornik	Doornik.
111.	3.	dan	dat.
112.	8.	Barthollet	Berthollet.
117.	25.	Zuid-Amerika.	Zuid- en Noord-Amerika.
123.	7.	dat hunne	dat zij hunne
125.	26.	Brusfel	Londen.
134.	11.	alleen en het	alleen in het
135.	11.	Zijde garen	zijden gazen.
140.	15.	kannen	kunnen.
148.	13.	gom	grom.
152.	4.	Zuid-Amerika.	Zuid- en Noord-Amerika.
156.	14.	hsndboek	handboek.
—	26.	In zij	In het.
166.	21.	Zuid	Noord.
207.	31.	gelijk en	gelijken
132.	35.	Twintig Duizend.	Twee Duizend.
244		*Noot bij* Oostvlaanderen ftaat 659,003.	658 003.
212.	19.	verneemt	vermeent.

